

MK

ISSN 0234-8160

Vikerkaar

8-9/1999

KESK-EUROOPA LUMMUSES: Jaan Unduski näitemäng "Goodbye, Vienna", Timothy Garton Ashi essee Kesk-Euroopa poliitilistest ja kultuurilistest piiridest, Czesław Miłoszi luuletused proosas, Tzvetan Todorov – kodumaatu intellektuaal, Boris Buracinchi mõtisklus postmodernismist ja moodsikeetmisest, poolakad Kesk-Euroopast. Luuletusi Johnny B. Isotamme sahtlist. Tammsaare – patriarhaadi tõde ja õigus. Mari Laanemets: tänapäeva eesti kunsti allegoorilisus. Harry Liivrand: Püha Laurentsiuse nägemused. ■

Vikerkaar

Eesti Kirjariike Liidu ajakiri. Ilmub alates 1986. a. juulist. 13. aastakäik.
August-september, 1999. Nr. 8-9.

SISUKORD

Boriss Žavoronkov *Oh, ema...* 1
Jaan Undusk *Goodbye, Vienna*
(*Gertrud*) 3
Czesław Miłosz *Teeäärne koerake* 84
Johnny B. Isotamm *Luulet* 93

Harry Liivrand *Püha Laurentsiuse*
nägemused 99
Mari Laanemets *Kloun on kehv*
preester 102
Mirjam Hinrikas *Tammsaare "naine"*
109

AKEN

Timothy Garton Ash *Kesk-Euroopa*
mõistatus 123

INTERVJUU

Vestlus Tzvetan Todoroviga 135

DIXI

Boris Buracínchi
Lips. Hilinenud minevik 144
Henrik Lindepuu *Poola ja Kesk-*
Euroopa 147

VAATENURK

Karl Martin Sinijärv *Jälituspide* 150
Jaan Ross *Seire või katkestused* 151
Toomas Haug
Paradiise lost eesti moodi 154
Rein Raud
Luuletaja, süsteemi vaenlane 159
Andreas W.
Mängurikkuja õhturahu 162
Andrus Kivirähk
Nostalgia koleda aja järele 168
Ene-Reet Soovik
Maggie, Victoria ja maaparandus 171

Kujundus: Jüri Kaarma

© "Vikerkaar", 1999.

Esikaanel:

Laurentsius. "Eeva". Segatehnika.
250x250 cm. 1998.

Tagakaanel:

Üleval: Tommy & Laurentsius. "Home I".
Segatehnika. 250x500 cm. 1995.
All: Laurentsius. "The End". Segatehnika.
250x400 cm. 1998.

Boriss Žavoronkov

Vene keelest tõlkinud Paul Bock

Oh, ema, oh millest küll vesta?
Me vaenlane ükskord saab lakki.
Meil tuleb veel sutike kesta,
meil ees on veel mitu atakki.

Öö laskub, öö kaevikuline,
me kaardiväerood hõivab koopa ...
Kord Vene soldati sinel
toob vabadust rahvail Euroopa.

Veel kaevikuis – korpas, kõõmas –
ja sarade varjus mu kodu.
Ja Doonau kohal, näe, lõõmas
on Austria kirikuid rodu.

Kui õelus käib põlengu vine
meid kaevikuis kosimas, kuni
on koidik ja komandör mine-
kut tagasi hoidma ei luni.

Me rinnal on automaadid
ja vanus on kuusteist pluss kolm
ja viimne kui ketas on laadit
ja uttu kaob jalgade tolm.

Ja kui ma ka hukutan enda
ja haa saan võõramaa soopa,
mind, poisikest, noorukest venda
ei unusta eales Euroopa.

1945

JAA UNDUSK

**GOODBYE, VIENNA
(GERTRUD)
Näidend 12 pildis**

*Süütusel puudub võimalus teha kompromisse.
Seetõttu on ta julm.
Adolf Nietzsche*

Tegelased
NIETZSCHE
KEYSERLING
GERTRUD, tema tütar
MIDDENDORF
GERDA, tema teenijanna
Mõned mungad ja lavatöölised

Tegevuspaik: Viin 1990. aastatel

1. pilt

Stefani katedraali esine plats. Välikohvik, mõned ümmargused tühjad laudad. Tuul, pidev tuul, millesse eksib aeg-ajalt ebamääraseid, kaootilisi, erineva tugevusega kirikukellalööke. Gertrud istub üksinda kõige eesmise vasakpoolse laua taga ja näksib igavledes kooki. Tema kõrval teisel toolil peen elegantne jalutustokk. Laual punane nokats. Paremtal tuleb Nietzsche, filosoofi- või poeedisall kaelas.

NIETZSCHE (*kummardub kergelt, osutab toolile Gertrudi laua ääres*): Kas see koht on vaba?

GERTRUD (*kehitab õlgu*): Tunduvalt vähem vaba kui need teised seal.

Nietzsche ebaleb ja hakkab teist paika vaatama.

GERTRUD: See koht siin on minu mõjuväljas. Ta on mu erilise armu all. Ma ei aja teid ära, ma ainult räägin.

NIETZSCHE: Te teete vihjeid. Vabandust.

Nietzsche vaatab ebaledes teisi laudu. Tuul puhub. Nietzsche sall lehvib tuules.

GERTRUD: Miks te siis küsite, kui te vastust kardate? Minu ausat õiget vastust.

Nietzsche kohmitseb tagumiste laudade toolide kallal, ei leia endale paika, mis meeldiks.

GERTRUD: Kas teie arvates on igale totrale küsimusele ainult kaks vastust? Jah, mu jumal, see koht on vaba, palun istuge. Ei, andestust, see koht on kahjuks kinni, issake, ma ootan oma tulevast. See koht on *in spe* juba hõivatud. Minu abikaasa *in spe* on saabumas. Mu tulevaste laste isa.

Nietzsche võtab istet ühe tagumise laua taga.

NIETZSCHE: Andestust, kui ma teid häirisin. Ma ei uskunud, et see nii keeruline on.

GERTRUD: Minu tulevaste laste isa võib ju ükskõik kes olla. *In spe*. Äkki teie?

NIETZSCHE: See on juba lõpetatud. See dialoog on juba unustatud. Ma istun teist eemal.

GERTRUD: Aga see koht siin on minu mõjuväljas. Ta on mulle nii lähedal. Minu hing istub sellel toolil. (*Vaatab ootavalt Nietzsche poole. Tuul ja kellalöögid.*) See dialoog ei ole unustatud, vaid jääb teile igavesti meelde. Eriti, kui ma nii teen. (*Lehvitab oma laia õhulise seelikuga kahe käega tuult.*) Viin on nii palav.

NIETZSCHE (*sätib salli*): Viin on tuuline.

GERTRUD: Viin on patune. Siin saate te teada, et suurem hulk vastuseid ühele küsimusele jääb ei ja jaa vahele. Siin süüakse palju kooki ja juuakse palju veini. Ja ei mõelda sellest, kuidas mõelda. Ei mõelda mõttes. Elatakse. (*Paus.*) Mõttes. Jaa ja ei vahel. Freud ei leiutanud ju kompuutrit. Kuidas saaks kooki süües kompuutrit leiutada? Bill Gates sööb rohtu nagu lehm. Ja joob mõrurohuleotist. Freud leiutas – soo. Soo, sohu, suhu.

Paus.

NIETZSCHE: Kes on see teie tulevane?

GERTRUD: Üks neist, kes kunagi sellele toolile istub ja minu mõjuvälja satub.

NIETZSCHE: Ma otsisin vist mingit kontakti. Midagi ebaselget, pretensioonitut muidugimõista. Pärast päevatööd, nii-öelda. Tütarlapselikku meeldivat pealiskaudsust. Seepärast ma eksisin lauaga. Mõtlesin muudele asjadele. Vabandust.

GERTRUD: Kontakte pärast päevatööd leiate Gürtelilt.

NIETZSCHE: Kust?

GERTRUD: Gürtelilt. Punaste laternate alt. Litsimajadest. Tütarlapselikku meeldivat pealiskaudsust. Ringutusi pärast päevatööd. Siin Stephansplatzil on minu meelest justkui teine meeleolu.

Vaikus, ainult tuuleumin. Koomiliselt ebajärjekindlad kirikukellalöögid. Gertrud näksib oma kooki edasi. Nietzsche vaatab tagant tema poole, pilk eneses. Gertrud võtab enda kõrvalt toolilt jalutustoki ja asetab selle lauale.

GERTRUD: Keegi ei suvatse meie vahele istuda.

NIETZSCHE: Kuidas, palun?

GERTRUD (*vaatab Nietzsche poole*): Ei midagi, vabandage, ma olen kohalik. Viini huumor ei pruugi võõrale mõistetav olla. See pole siinsetelegi mõistetav. Te tulete ju kusagilt .. mujalt?

NIETZSCHE: Eestist, on selline maa. Kaugel Põhjas, kuuskede all. (*Naerab.*) On selline puu, kuusk, seal Põhjas. On selline koht nagu Põhi, olete kuulnud, teie pea kohal, otse pealae kohal. Vaadake üles. Aga te ei näe. Päeval Põhi ei paista. Põhi paistab pimedas. Ta on tipus ja põhjas, üleval ja all. Mitte ei ja jaa vahel, nagu teie ütlete, see oleks naiivne, see on nii lihtne ja naiivne. Mäng. Naiselik mäng sugutungij ja supikatla vahel. Jah, palun, ei, palun, see on mäng, mitte metafüüsika. Wittgenstein, Viini mängurid, kellele inglise härrasmehed ajavii-teks geeniusse silte külge kleebivad. Nagu koerale, miks ka mitte, kui see jänese kätte toob. Mängurlus ei ole sügav, ehkki tal on alguses samad tundemärgid, mis sügavusel. Jah, Eesti, on selline maa.

GERTRUD: Sügav. Sügav maa see Eesti. Kõrge ja sügav. Ei peagi ju sügav olema, et hästi elada. Sügavus on ohtlik, sest mitte keegi ei julge öelda, et ta pole oluline. Selline asi läheb pahaks.

Vaikus. Nietzsche on kõneldes erutunud ja žestikuleerib otsekui mõt-

tes edasi.

GERTRUD: Vean kihla, et te pole Eestist.

NIETZSCHE: Kellega?

GERTRUD: Kuidas, palun?

NIETZSCHE: Jaa, mäng on kena komme. Teataval määral isegi veel inspireeriv, kui hakatakse mängima ka mängureeglite enestega. Nendega, mille järgi peaks mäng toimuma. Ma vean sinuga kihla, et sa pole see, kes sa oled.

GERTRUD: Kena ju. Aga see pole mingi mäng. See on elu. Sügav ja labane. Ilus, kui selle üle palju ei ilguta.

NIETZSCHE: Aga kes on kohtunik, küsin mina. Kui mängureeglid enam ei kohusta, hea küll, kui mängureeglid kistakse mängu kaasa, siis peavad ometi olema mingid järgmised reeglid, mille järgi mängureegleid rikkuda. Ilma reegliteta pole mängu. Mäng eeldab karme reegleid. Muidu mängu lihtsalt pole. Mängus peab olema kohtunik.

GERTRUD: Teie ise hakkasite mängust rääkima. Mina rääkisin elust. Aga ega Viinis polegi mängul ja elul vahet. Meie mängime vabalt. Väga vabalt. Sest kohtunik on meil väga karm. See lubab mängida (*osutab käega üles*).

NIETZSCHE: Kus, kirikutornis?

GERTRUD: Jaa, range katoliku jumal.

Gertrud saadab üles õhusuudluse. Nietzsche lööb käega.

GERTRUD: Kas võib küsida, mis on teie nimi?

NIETZSCHE: Miks?

GERTRUD (*tõuseb püsti, võtab oma jalutustoki kätte*): Mina olen Gertrud, mu härra (*kummardub*).

NIETZSCHE: Nietzsche.

GERTRUD: Kuidas?

NIETZSCHE: Nietzsche. Nietzsche. Nietzsche. Peab alati vähemalt kolm korda ütleva, enne kui sest nimest aru saadakse.

GERTRUD: Nietzsche. See on tõesti ootamatu. Schopenhauer oleks veel labasemalt kõlanud. Tere, onu Friedrich.

NIETZSCHE: Adolf, kallid tüdrukud.

GERTRUD: Adolf Nietzsche. Eestist. (*Naerab.*) Adolf Hitler. Eestist.

NIETZSCHE: Lõpetage see Eesti. Ta on liiga väike, et teda Viinis

mõnitada.

GERTRUD: Alfred Rosenberg. Eestist. Eesti on ilmatu suur ja ulatub igale poole. (*Käib takseerivalt ümber Nietzsche.*) Adolf Nietzsche. Eestist. (*Paus.*) Gertrud Keyserling. Kah vist Eestist.

Nietzsche vaatab ja hakkab naerma. Ka Gertrud naerab. Kellad löövad.

NIETZSCHE: Ju te siis oletegi Keyserling. Te olete intelligentne naine, preili-proua-preili Keyserling. Aga nii intelligentne nüüd kah mitte, et *sellega* mulle valetama tulla. Mitte siin, Viinis.

GERTRUD: Ma olen ju Eestist, ma ütlesin.

NIETZSCHE: Seda üllatavam on elu. Kui äkki selgub, et oled kellegagi ühes mängus, mida kumbki pole alustanud, aga mis käib. Mäng peaks ju olema vabatahtlik. Ja kes on kohtunik?

GERTRUD (*paneb tokiotsa Nietzsche lauale*): Aga võtke arvesse, et filosoof olete ainult teie. Mina olen krahvitar.

Gertrud käib poolringi ümber Nietzsche laua. Mõlemad püüavad uue olukorraga kohaneda.

GERTRUD: Kas te olete tõesti Adolf Nietzsche?

NIETZSCHE: Olen küll.

GERTRUD: Suure filosoofi järeltulija?

NIETZSCHE: Kas tal oli siis järeltulijaid?

GERTRUD: Õige. Seda ma tahtsingi teada.

NIETZSCHE: Aga ilus oleks ju arvata, isegi loogiline, et mingi juur on meil ühine. Vähemalt olen ma alati tundnud, et Nietzsches on midagi troostit. Nagu sugulaste juures ikka.

GERTRUD: Ja te ei küsi midagi minu kohta?

NIETZSCHE: Minu tutvus teiega algas küsimusest, kas too koht seal on vaba. Ma sain vastuse, mis mind edasi küsima ei ahvatle.

GERTRUD (*lööb tokiga lauale*): Te olete arg. Sakslane.

NIETZSCHE: Mis imet siis selles, et te olete Keyserling. Ma tean, et Viinis elab Keyserlinge. Krahv Hermann, suur filosoof, vähemalt oma arust, sündis Eestis ja suri siin. Krahv Arnold, tema poeg, mitte enam nii krahv, ja mitte enam nii suur filosoof, vähemalt oma arust, peaks siin praegu elama. Kui elab. Vabandust. Te teate paremini. Nii-siis on täiesti võimalik ...

GERTRUD: Aga te peate seda küsima, Nietzsche. Mind ei huvita

need järel dusteketikesed teie peas. Mind huvitab elu, suhe. See, et te mind ei kardaks. Et te küsiksite: kes sa oled, Gertrud Keyserling?

NIETZSCHE (*vaatab kella*): Mul oli täna kavas Stefani katedraali kontserdile minna.

GERTRUD: Miks kontserdile? Kirikus käiakse missal. Palumas, pihtimas. Mitte kontserdil. Olete väikekodanlane, jah?

NIETZSCHE: Ma olen pastori poeg. Missa on minu jaoks suurem teater kui Bachi fuugad. Ma eelistan kirikus tõsisemat žanri.

GERTRUD: Te olete tõesti tolle vana Nietzsche sugulane. Kui teid torgata, keerdute ilusasse ümarasse aforismi ja kuskilt ei ole enam külge hakata. Aga tuleb krokodill ja neelab kuulikese lihtsalt alla. Ilusa ümmarguse Nietzsche-kuulikese. Te ju teate, siinse kondiitritööstuse uhkus on Mozarti kuulikesed.

Gertrud kergitab Nietzsche ees kergelt puusi hõõritades ja laulu ümisedes oma seelikut kahe käega aeglaselt ülespoole. Siis tõmbab seeliku eest siuhti üles ja lööb selle sama järsku alla.

GERTRUD: Nägite? See on minu aforism.

NIETZSCHE: Soo-spetsiifiline aforistlikkus.

GERTRUD: Soo, sohu, sugu, suhu.

Nietzsche vaatab Gertrudile käsipõsakil otsa. Gertrud ootab oma teo tagajärgi. Tuul ja kellalöögid. Keegi hõikab tagaplaanil "Mozart-Kugeln, Mozart-Kugeln". Nietzsche muigab. Gertrud hoiab naeru tagasi.

NIETZSCHE: Ma ei näinud mitte midagi erutavat, eemaletõukavat ega keelatut. Teil on kummalised aluspüksid. Niipalju julgen ma öelda.

GERTRUD: Ma tahan filosoofile meeldida.

Paus.

NIETZSCHE: Viin olevat viimane koht Euroopas, kuhu kõrbetuul ulatab. Kui ta puhub, siis on soe ja ängistav, ja omaette, sest igäihe kõrvus on tema oma kõrvaaukude ümin. Kõrve tuul kõrva aukudes. Igäüks mängib oma isiklikku ajuorelit. See on ängistav. Ja inspireeriv. Inspiratsioon ei ole töötegemise eeldus. Inspiratsioon on elust ülesaamise eeldus. Õnnis, elu suhtes ükskõikne. Tappev, kui teda tööga ei tapetaks. Just seetõttu õhutab inspiratsioon tööd tegema – millegagi peab teda ju tapma. Viinis on inspiratsiooni. Aga teda tappa ei viitsita.

GERTRUD: Kas nägite siin (*koputab oma kõhule*) midagi elu suhtes ükskõikset? Midagi ... inspireerivat? (*Läheb oma laua juurde ja paneb nokatsi pähe.*) Mitte keegi ei kanna seeliku all midagi nii paksu kui mina. See tapab puusajoone puhtuse. Seksuaalse inspiratsioon. See on midagi väga elulist ja tervislikku. Ainult filosoof ei lase end paksust püksikummist häirida. Mina teen panuse filosoofile.

NIETZSCHE: Olete roheline, anarhist?

GERTRUD: Anarhist, liberaal, konservatiiv. Kodanlikud mõisted. Ma olen krahvitar Keyserling. Mul on punane müts. Ja rohelised aluspüksid. Mida sellest võiks järeldada? Ainult üht.

NIETZSCHE: Noh, ja mida siis?

GERTRUD: Seda, et te olete daltonist. Tegelikult on mul punased alukad ja roheline müts.

NIETZSCHE (*vaatab ringi*): Ma mõtlen juba tükk aega, õieti algusest peale, kuidas võib siin linna südames nii üksinda olla. Kellad taovad, aga rahvast ei ole.

GERTRUD: Sest osa rahvast parandab kirikukelli, nagu te võite kuulda. See on katoliiklik riik. Ja osa istub varjendis, sest mitte keegi ei tea, millal venelased päralt jõuavad. See on väikekodanlaste paradiis. Ja osa ei tule teatrist välja – nood kardavad, et etendus võib tänaval jätkuda. Me oleme väga teatraalne maa.

NIETZSCHE: Kas see kokku ongi Viini barokk? Mul on siin kolm päeva aega. Selle jooksul peab selguma, kas ma tulen siia veel kunagi tagasi või mitte.

GERTRUD: Imelik missioon teil.

NIETZSCHE (*mõtlikult*): Ma jään siia veel kolmeks päevaks.

GERTRUD: Sel juhul ... Ma usun, et isa ja Middendorf nõustuvad meie kihlusega.

NIETZSCHE (*mõttest ärgates*): Kuidas, palun?

GERTRUD: Ah, ei midagi. Mul tekkis vahepeal mõte, et me võiksime end kihlata lasta. Teate, siin on kõvad reeglid ja võib palju mängida. Elame nii, nagu kavatsesime abielluda, ah?

NIETZSCHE: *Meie?* Me ei ela vist koos. Meil on, ma kardan, veel umbes kolm minutit aega üksteisele otsa vaadata ja ... (*Vakatab.*)

GERTRUD: Kas lubate, ma lõpetan lause?

NIETZSCHE: Kas see jäi pooleli?

GERTRUD: Ma võin kihlusele õhemad alukad panna, seal ei ole vaja inspiratsiooni tappa. See on väga eluline sündmus. Tema suhtes tuleb ükskõikseks jääda.

2. pilt

Stefani katedraalis. Gertrud ja Nietzsche istuvad kirikupingis seljaga saali poole. Taustaks orelimuusika.

GERTRUD: Igatahes võtan ma teid Saksa Ordusse kaasa. See on Singerstrassel, siinsamas lähedal. Singerstrasse, mu jumal!

NIETZSCHE: Mis vahet seal, kas kaugel või lähedal. Miks pagana päralt peaksin ma oma nina Saksa Ordusse toppima?

GERTRUD: Tsss, ei tohi kirikus vanduda. Saksa Ordu, see on see ... Need on need inimesed, kelle keskel ma elan. Kari vanamehi, keda ma austan ja kes mind ära on rikkunud. Saate teada, miks ma olen selline, nagu ma olen.

Nietzsche vaatab pikalt ja pilklikult Gertrudile otsa.

GERTRUD: Ärge nüüd jumala pärast öelge ... midagi labast. Et teid ei huvita, miks ma selline olen. Tsss. Tsss. Jätke tükk tüki peale alles.

Tuleb kirikuteener, käes latt rahakorjamiskotiga. Sirutab selle Nietzsche ja Gertrudi poole.

GERTRUD: Kümme šillingut piisab kahepeale küll.

Nietzsche otsib raha, sorib taskuis.

GERTRUD: Pange, mis teil on, kas või krosse.

Gertrud otsib oma taskuis. Võtab jalutustoki alumise otsa lahti ja kallutab sisu peo peale, aga sealt ei tule midagi. Nietzsche võtab lõpuks põuetaskust rahakaante vahelt paberi, muljub selle peos kokku ja paneb korjanduskotti. Kirikuteener koogutab raha kogudes mujal edasi.

GERTRUD: Panite sajalise?

NIETZSCHE: Ei.

GERTRUD: Kahekümmelise?

NIETZSCHE: Ei.

GERTRUD: Viiekümmene see igatahes ei olnud.

NIETZSCHE: Ei.

GERTRUD: Petsite?

NIETZSCHE: Ei.

GERTRUD: Hea küll – juhiload? Sünnitunnistus? Rahvaste õiguste deklaratsioon?

NIETZSCHE: Kiri. Kirjutasin teile täna öösel kirja. Rohekale paberile, punaste tähtedega, nagu ... nagu ...

GERTRUD: Nagu aluspüksid. Verised.

Paus.

NIETZSCHE: Mõtlesin, et annan lahkudes üle.

GERTRUD: Aga?

NIETZSCHE: Aga otsustasin ta siis jumalikku kohtusse saata.

GERTRUD: Te ei peta mitte ainult kirikut, vaid ka mind. Millal te otsustasite, et te seda mulle ei anna?

NIETZSCHE: Minuti eest.

GERTRUD: Jumal, veel minuti eest oli see minu.

NIETZSCHE: See kiri ei sisalda midagi peale ...

Nietzsche vakatab. Gertrud ootab kärsitult.

NIETZSCHE: Peale sündsusetuse.

GERTRUD: See on minu omand, mees! Ma pean ta kätte saama.

*Gertrud kargab püsti ja tormab kirikuteenri poole. Tõmbab jalutus-
tokiga koti ridva otsas endale lähemale, haarab sellest käega. Kirikutee-
ner häälitseb hädiselt, siis saab ehmatusest jagu ja lükkab Gertrudi
pikali. Kaks mungakuues meest tormavad ligi ja viivad rabeleva Ger-
trudi ära.*

NIETZSCHE: Või siis selline lõpp kogu lool.

*Orelimuusika muutub järgneva monoloogi jooksul üha valjemaks,
Nietzsche tõuseb viimaks jalgupidi pingile, paneb käed ruuporina suu
ette ja hüüab nagu kellelegi kaugel.*

NIETZSCHE: Ma ei tea, miks ma siia linna tulin. Ma ei tea õieti, kuidas ma siia sattusingi. Kes mind mahitas. Minu legendaarne esiisa filosoof Friedrich, keiser kirjutuspuldis, ei pidanud Doonaust midagi. Ta ei otsinud mitte vett, vaid sooja kohta, kus oma vesist hinge kuivatada. Kippus Itaaliasse nagu kõik sakslased, kelle paber on pisaraist märg juba enne, kui tint sinna peale jõuab. Kunagi üsna ammu nägin unes, et uppusin Doonau laineisse. Ei mingeid valsse ega keisrimarsse. Ainult tuul ja läbi maastiku murdva veeuputuse kohin. Doonau ei olnud ilus sinine pael värviliste lampide säras, vaid kuri pruun vahutav

vesi, mille kohal polnud taevast ja mille põhjas ei olnud põhja; oli ainult vahune porine voolus, mis end sügavalt ja laialt maapinda sisse söönud. Ja siis ma lugesin, et valsikuningas Johann Strauss noorem, kes põlistas banaalsesse muusikasse Viini kergemeelse hinge, mis on vaid juudi enesepett, oli sügavalt depressiivne inimene, kes kannatas vihahoogude all ja ahastuse käes ja kes enne iga oma säravat etteastet valsikuningana vandus jumalakeeli, et ei lähe enam iial avalikkuse ette, ja keda pidi sinna vägisi vedama ja kes siis säras ja hiilgas seltskonnalõvina enne ja pärast, ehkki ta dirigendipuldis pidi väsimusest kokku vajuma. Ja seesama Johann Strauss laskis oma "Ilusal sinisel Doonaul" sule alt tulla just paar nädalat pärast Austria kaotust Preisimaale, laskis tulla otsekui magusat kreemi haavadele, mille rahvas ikka ja jälle puhtaks lakkus. Ja siis vaatasin ma maakaarti, filosoof, nagu ma olen, ja sain aru, et Viin ja Budapest ja palju teisi linnu, mis end Doonau äärde ritta on seadnud, ja Praha golemid, ja kogu see vampiiride värk seal enne Bukaresti pole muud kui järkjärguline ettevalmistus – Odessaks. Doonau voolab Musta merre ja Musta mere kroon on Odessa. Ja Odessa testament on "Kaksteist tooli", orientaalne avantürism euroopluse kuues. Euroopa altvedamine igas mõttes. Euroopa, Euroopa süda, Viin ja ümbruskond, kus ka härra jefreitor Schicklgruber, kunstnikunimega Hitler, oma hingelised tuleristsed sai, kus härra generalissimus Džugašvili, kunstnikunimega Stalin, oma rahvuspoliitika põhipunktid paberile pani, kus härra Bronštein, kunstnikunimega Trotski, kohvimajades oma inspiratsiooni otsis. Ja kus härra Uljanov, kunstnikunimega Lenin-Krupski, nangunii ümbruskonnas oma armuasju ajas, see on mõtteviisist selge. Need olid kõik Odessa poisid, teolt ja näolt, kes mõtlesid kõrgelt ja tegutsesid madalalt, või siis tegutsesid kõrgelt ja mõtlesid madalalt, ajasid kõik segi, sõid kalamarja ja seapekki ühelt liuvalt. Parodeerisid kõrgstiilis madalat ja madalas kõrget. Ma sain aru, et kaunis, südamlilik Kesk-Euroopa on kogu oma rõõmsas kirevuses vaid ettevalmistus Odessaks. Doonau kogub Euroopa kokku ja uhub ta Musta merre. Ja Musta mere kroon on Odessa, avantüristlike ideede sepikoda. Ja Odessast suunatakse ideed Kiievisse, kus neile antakse akadeemiline klants, ja sealt Moskvasse, kus nad vormitakse lihtsateks kindlateks tegutsemisprintsipiideks, ja sealt Peterburi, kus neid serveeritakse pisut peenemas mari-

naadis maailmale – sellelesamale maailmale, kust nad on tulnud. Ja öeldakse siis Peterburist kõigile, kõigile, kõigile, et näe, see ongi Doonau, see ongi Viin. Aga see on Viin Odessa lapikuuks. Ma olen sellest tüdinud. Ma olen siin selleks, et näha Viini näost näkku. Jah, nüüd ma tean, miks ma siin olen. Tere, püha Stefan! Saab näha, kas löövad Doonau lained mul üle pea. Saab näha, kas Viini valss on tõesti ainult pettus ja teraapia. Saab näha, kas Wittgenstein kirjutas lauseid tõesti ainult seepärast, et ta oskaski vaid lauseid kirjutada, mitte aga sidusat juttu.

Gertrud tuleb sisse. Muusika taandub endisele mõõdukale tugevusele.

GERTRUD: Mis te teete, Nietzsche? Jalgupidi kirikupingil, näost ära langenud ...

NIETZSCHE (*astub pingilt maha*): Minuga juhtub mõnikord nõnda. Kui ruumi on palju, aga ruum on tühi, siis tundub mulle, et seda tuleb täita. Sõnadega. Või veega. See on peaaegu nagu füüsiline tarve.

GERTRUD: Teis on loodust rohkem, kui ma arvasin. Õieti, ma teadsin seda. Teis on mingit käsundusohvitseri vaimu, Nietzsche. Viinis olevat seda vanasti palju olnud, aga nüüd – lage maa. Te armastate üksinduses kamandada. See on vaid armastuse puudujääk. Ma ei saanud teie kirja. Kui see üldse see oli.

NIETZSCHE (*väsinult*): Pole tähtis, Gertrud Keyserling. On see ikka tõsi, Punamütsike?

GERTRUD: Mis?

NIETZSCHE: Keyserling. Noh, see Keyserling, noh. See nimi.

GERTRUD: Me kahtleme nii väga üksteise olemasolus. Nagu tunneksime selle pärast muret. Lähme, ma viin teid Saksa Ordusse. Seal on mu isa ja onu Middendorf.

NIETZSCHE: Parema meelega roniksin ma selle kiriku torni.

GERTRUD: Üks ei sega teist. Kui Stefani kiriku tornis hästi kiigutada ja hoogu võtta, siis hüppab Saksa Ordu katusele välja küll.

NIETZSCHE: Surra koos, käest kinni, Saksa Ordu katusele lennates.

GERTRUD: Siis pigem juba Saksa Ordu kirikutorni otsa, see on seal kõrval. Mulle on kogu aeg tundunud, et teis võib ärgata mees, härra Nietzsche. Aga minu mõte läheb veelgi kaugemale. Mitte käest

kinni, vaid armukrambis. Ma tahaksin kunagi, kui asi sealmaal, surra armukrambis.

NIETZSCHE: Mis see tähendab?

GERTRUD: Te ei ole olnud või? See on nii, et kui mees ja naine ...

NIETZSCHE: Tänan, sain aru, krahvitar Keyserling.

GERTRUD: Lennata läbi õhu armukrambis kirikutorni otsa. Surruks.

NIETZSCHE: Väga katoliiklik surm. Nõuab head treeningut. Kujutage ette, kuidas te umbes 93-aastase vanamutina armukrambis läbi õhu lendate.

GERTRUD: Eks siis pea nooremaid polte kaasa paluma.

Tuleb jälle kirikuteener korjanduskotiga.

GERTRUD: On teil veel kirju, Nietzsche? Need kaitsesid oma korjanduskotikest nagu isiklike mune. Mida neil ju ei peaks tegelikult olema. Mul ei õnnestunud ligi pääseda.

NIETZSCHE: Kas ma ei öelnud, et katoliku kirik on teater? On teil münte? Või läheme pealegi torni.

GERTRUD: Katoliku kirikus ei maksa iga väikest farssi liiga tõsiselt võtta. Põhiline on see, et ta toimib. Kogu aeg ja automaatselt. Preestrit ärge pange tähele. Kuulake, kuidas jumalasõna kohiseb. (*Tõstab näpu.*) Kuulete. Kõige kohutavam on, et katoliku kirik toimib isegi minusse.

NIETZSCHE: Visake siis sellesse kotti midagi. Ma ei taha, et ta mu silme ees virvendab.

GERTRUD: Ma löön teda tokiga, tahate? Mitte meest, vaid kotti.

NIETZSCHE: Jumala pärast, ärge tehke enam nõmedusi.

GERTRUD: Tahate ma viskan isa kingitud sõrmuse? Kuld, briljant.

NIETZSCHE: Ei taha.

GERTRUD: Ma viskan.

Gertrud kisub sõrmuse kiiresti sõrmest ja viskab korjanduskotti.

NIETZSCHE: Mis te ometi teete!

GERTRUD: Minge nüüd teie temaga kaklema. Teie kord.

Nietzsche tõmbab Gertrudi peast punase nokatsi ja haarab teise käega juustest tema kuklas.

NIETZSCHE: Pigem seda.

GERTRUD: Jah, pigem seda.

NIETZSCHE: Vabandust, ma tean küll, et patsist tõmmata ei tohi. Eriti siis, kui selleks provotseeritakse.

GERTRUD: Kas te tajute minus natuke oma kodumaad?

NIETZSCHE: Mind paneb imestama, kui hästi me koos oskame aega raisata. Ma olen siia ainult mõneks päevaks tulnud, *saanud* tulla, filosoof, nagu ma olen ... Te olete suutnud äratada minus sindrinaha. Te ei ole esimene. Aga ikkagi poleks ma uskunud, et ma veedan oma kolm loetud päevakest Viinis nagu pioneer Peipsi järve kaldal. Ah, te ei tea.

GERTRUD: Ma korvan teile ajakaotuse mitmekordselt. Ma olen absoluutselt kindel, et Middendorf kaupleb teile välja kas või kuu aega ... Rohkem, rohkem. Kolm päeva Viinis ei ole midagi. See on rumalus. Hingate korra sisse ja teise välja.

NIETZSCHE: Kes pagan on see Middendorf, kellega te mulle kogu aeg sisse sõidate? Middendorf, kes tuleb ja hakkab minu elu korraldama.

GERTRUD: Ma olen ka ise siga, aga kirikus ma ei vannu, Nietzsche.

NIETZSCHE: Kes kurat on siin vandunud?

GERTRUD (*pärast pausi*): Middendorf on üks Saksa Ordu vanamehi, kellel on geniaalseid tutvusi ja väga-väga palju võõrast raha. Ta on karm, ent õiglane, ja on kindlasti valmis aitama teil siia kauemaks jääda.

NIETZSCHE: Aga kui ma ei taha siia kauemaks jääda? Mida ma, ausalt öeldes, ei tahagi. Minu elu on seal (*osutab peaga*).

GERTRUD: Te ei tea veel midagi.

NIETZSCHE: Mida te silmas peate?

GERTRUD: Eestis tehti revolutsiooni. Teie ise, olete te eestlane? Eile kuulutati välja Eesti iseseisvus. Ei tea?

NIETZSCHE: Kus?

GERTRUD: Malaisias.

Nietzsche vaikib solvunult.

GERTRUD: Eestlased kuulutasid end eile venelastest sõltumatuks, noh. Te ei ole enam sovjettide võimu all, mõistate. Eesti parlament võttis vastu otsuse.

NIETZSCHE (*vaatab Gertrudile pikalt otsa*): See ju ei kesta.

GERTRUD: Kas Eestis arvati samamoodi, kui revolutsiooni tehti?
Nietzsche vaikib.

NIETZSCHE: Või nii see siis juhtuski. Ilma minuta. Kus mina olin? Ega te ei luiska? (*Vaatab Gertrudit.*) Ei luiska. Kas see siis kestab. Kui te pole varesti aru saanud, siis on see ju ...

GERTRUD: Middendorf armastab mind.

Nietzsche vaatab segaduses Gertrudi poole.

GERTRUD: Selles see konks ongi. Vana mees, aga armastab. Ta on valmis kätt tulle panema.

NIETZSCHE: Ma loodan, et ta seda teeb. (*Paus.*) Mida see Middendorf õieti tahab?

GERTRUD: Ta armastab mind.

NIETZSCHE: Ma ei taha teid solvata, Gertrud Keyserling.

GERTRUD: Kas te seda üldse oskate? Teil pole enam põhjust minna. See on mu sõnum. Vabadus on valmis.

NIETZSCHE: Vabadus valmis?

GERTRUD: Elul on oma loogika. Selles pole mingit loogilist ilu. Lähme kirikutorni. Vaatame, kuidas Kuu ja Doonau ühes sängis uinuvad. Ah, Nietzsche.

Paus.

NIETZSCHE: Kas te palvetada oskate?

GERTRUD: Pastori poeg!

NIETZSCHE: Palvetage siis Eesti eest! Päripäeva ja vastupäeva. Kõigil kümnel katoliiklikul moel.

GERTRUD: Juba tehtud, kulla mees.

NIETZSCHE: Mina ei oska palvetada. See, mis te ennist ütlesite ... Ime, et te sellega hakkama saite. Minul ei oleks sõnu jätkunud.

GERTRUD: Kas ma pean põlvili paluma? Ma võin ka altarile heita. E-mail. Kiireim kontakt jumalaga.

Gertrud langeb põlvili, jalutustokk risti pihus.

GERTRUD: Ma palun, et see mees ei peaks iial oma kodumaale minema vastutus-, kohustus- ja kahetsustundest. Neitsi Maarja, lase meil kodunt kaugel olles temast rõõmu tunda.

3. pilt

Stefani katedraali tornis. Kõva tuul, ümberringi pimedus, ainult vaateplatvorm valgustatud.

GERTRUD: Vaadake, kogu Viin on meie all. Ta on siit alati suurem, kui võiks arvata.

NIETZSCHE: Kõik linnad on kõrgelt vaadates suuremad, kui võiks arvata.

GERTRUD: Ehkki võiks arvata, et kõrgelt vaadates on nad väiksemad, eks ju?

NIETZSCHE: Mitte mingil juhul. See on üks metafüüsika seadusi, et mida kaugemale jääb meist maailm, seda meeletumaks ta muutub. Mida kaugem jumal, seda suurem ja võimsam. Jaa, jumalat tasku ei pista. Jumalat hinges ei kannu, see poleks kellegi jumal. Tema poole tuleb kihutada, valguse kiirusega, kogu eluaja. Lootes, et elu lõpul oled talle kümnendiku võrra lähemale jõudnud. Ah, mis kümnendiku. Jumala ainsaks kehtivaks tõestuseks on tema kättesaamatus.

GERTRUD: Milline kõrgus, härra Nietzsche! Ma pole enne siin tornis nii kõrgel käinudki. Teie filosoofia tõstab mind karvupidi õhku.

NIETZSCHE: Vaadake, et te alla ei kuku. See kõik kehtib isegi visuaalselt. Ma ei jõudnud lapsepõlves ema käekõrval ära imestada, kui meeletult suur oli Kuu. Milline anarhistlik lõust meie maailma kohal! Ja tähtede, nende kaugete helendavate köömnete suurus ajas mu lausa hulluks.

GERTRUD: Ja nüüd, meetrijagu pikema mehikesena, on teile Kuu äkki iiveldavalt lähedale tulnud? Minu kõrval pole ta ju enam pooltki seda, mis emaga?

NIETZSCHE: Ärge kõrvutage end iial kellegi emaga. See on naise salakaval, võimalik, et ebateadlik mood. See seob mehe käed. Aga see ei tee kedagi paremaks.

GERTRUD: Mind ei huvita seotud kätega mehed, kallid. Ma ei otsi mehes last, kellele emaks olla. Mina – ja ema! Pigem võiksin ma isa olla. Seotud kätega mees ei ole seksiks kõlvuline. Saite nüüd.

NIETZSCHE (*irooniliselt*): Kuidas nii, krahvitar Keyserling! Sidudes mehe käed, tekitate temas illusiooni, et olete talle nii ema kui ka

naise eest. Viite ta seisundisse, kus ta peab lubatud viisil tegema keelatud. Milline kvaliteetne seks! See kütab teid mõlemaid üles nagu hõbused luhal. See on kihvt, see on sadomaso, see on feminiinne kosmos.

GERTRUD: Ah, jätke. Ma ei ole mingi feminiinne kosmos.

Gertrud näitab jalutustokiga alla linna.

GERTRUD (*mõtlikult, küünarnukiga käsipuul, kätt lõuale toetades*): Seal, näete, Taborstrassel üle kanali, seal olen ma ükskord kokku varisenud suure palavaga. See on vana juudikvartali tuiksoon. (*Pöörab toki mujale.*) Aga see, näete, on Wipplingerstrasse, ja üle Schottenringi minnes muutub ta Liechtensteinstrasseks. See on üksinduse rajoon. Suured tänavad täis suuri Peterburi maju, kus ma olen kõrbetuule tulles ... üksindusest nutnud. Tühjadel suvistel pühapäevadel Liechtensteinstrassel, nagu kõrbeteel. (*Pöörab tokki.*) Ja seal – Mariahilf, mu lemmik. Poed, kus võib kauba vahel seksida, nii suured, et keegi ei näe. Isa ja Middendorf seal ei käi. See olevat kodanlase aristokraatlik silmamoondus, need uhked kaubamajad. Sellest te saate aru, et nad pole just mitte sünnipäraseid viinlased.

NIETZSCHE (*osutab käega*): Kas see on Schönbrunn?

GERTRUD: Jah, see on Schönbrunn. Vapustav park. Linnutee klo-rofüllis. Sinna me võiksime minna. Sinna me lähmegi. See seal keset parki mäe otsas on Gloriette, päikeseloojaku tempel. Selle rinnatisel lugesin ma revolutsioonilisi luuletusi. Ungari keeles, mida ma ei oska. Gümna ajal, Petöfi omasid. Siis, kui sõbrad plikadega põõsas keppi tegid.

NIETZSCHE: Kena elu teil siin Viinis. Kepist kepini. Ja ümberpöördult.

GERTRUD: Meie oleme veel maha jäänud. Meil hoiavad veel mõned suurt stiili, nagu näiteks mina. Teate, mis tunne on lugeda kangelasluulet, kui su parimad sõbrad põõsas plikadega keppi teevad? Ja seda veel gümna ajal, kui kõik on nii habras. (*Paus*). Olete proovinud?

NIETZSCHE: Mida? Ei ole. Ma oleksin arvanud, et teie parimad sõbrad olidki plikad.

GERTRUD: Mitte iial. Kui mina olin poistega sealmaal, et räägin suurest anarhistlikust armastusest sinisel mäel mustade lippude all, siis tulevad plikad oma pehme ihuga ja istuvad poistele potsti pähe.

NIETZSCHE: See siis rohkem juba poiste viga.

GERTRUD: Ühed kodanlased kõik.

NIETZSCHE: Ega te isegi just kahvatu krahvinna ole.

GERTRUD: Ja kuidas veel olen! Pealtnäha prole, seest kahvatu krahvinna. Minu meelest päris hea kombinatsioon.

Kuuldub mitu ülikõva reeglipäratut kirikukellalööki. Nietzsche haarab peast ja kummardub kannatajanäol ette.

GERTRUD: Me oleme kirikutornis, jumalale liiga lähedal.

NIETZSCHE: Ma ei talu nii kõva heli. Mul on kolmsada päeva aastas peavalu.

GERTRUD (*karjub*): Pidage vastu, Nietzsche! Jehoova on meie poolt. Ta ütleb jah-jah, ei-ei, jah-jah! Meile on kõik lubatud! Mida kõvem jumal, seda rohkem vabadust!

Kellalöögid vaibuvad aegamisi, kumin kostab veel tükk aega. Nietzsche võtab käed ettevaatlikult kõrvadelt. Mõlemad ootavad uusi kellalööke, mida siiski ei järgne.

NIETZSCHE: Ma mõtlen hirmuga sellele, mille peale kulub mu aeg. Isegi kirikukellad hoiatavad mind.

GERTRUD: Kiriku püha eesmärk ongi inimest hoiatada. Ta on oma töö hästi teinud. Me võime edasi elada.

NIETZSCHE: Kas see ongi Viini barokk?

GERTRUD: Pastori poeg! Kirik rõõmustab nende üle, kes edasi elavad. Need on kiriku küttepuud. Ma olen mänginud isegi enesetapumõttega. See on ainus raske patt, mille ma suudaksin korda saata. See on nii raske patt, et seda saab sooritada vaid üks kord elus. Tuleb olla vaga ja julge. See on iga filosoofia lõpp. Olete te filosoof või mingi vilets sektant!

NIETZSCHE: Kahvatu krahvinna nutab, kui prole teda kringliks keerab.

GERTRUD: Kust teie teate, kumb kumba! Kahvatu krahvinna on eluenergia maksimum. Hoida kolm kuud tagasi, et siis ühe päeva jooksul kõik mängu panna. Vaadake sinna, vaba eestlane, saksa filosoof ... (*osutab tokiga alla linna*).

Samal ajal avaneb vaateplatvormi põrandas luuk ja sealt ronib poolenist välja mungakuues mees.

MUNK: Daamid ja härrad, kiriku vaatetorni hakatakse külastajai-

le sulgema. Ma palun vaateplatvormilt lahkuda.

Munk ronib august välja ja jääb platvormile ootama. Kellad taovad jälle kõvasti.

GERTRUD: Ma tahtsin teile rääkida linnaplaanil kogu oma eluloo. Neil tänavail olen ma oma kakskümmend pluss üks aastat veetnud. Peaaegu ainult siin. Te peate nägema Freyungit, seda kolmnurkset platsi ...

MUNK: Mu daamid ja härrad, olge lahked!

GERTRUD: Seal korraldati kord minu ja mu tulevase kohtumine, ma õhkisin ta kohapeal.

NIETZSCHE: Kui vana te olete?

GERTRUD: Piisavalt toores, et ühele Nietzschele mõtteainet pakuda.

NIETZSCHE: Hakkame minema, dekabristka.

GERTRUD (*haarab Nietzsche sallist*): Nõustuge vähemalt sellega, et vabal mehel pole kiiret. Siis ma tulen.

NIETZSCHE: Ma lahkun Viinist ülehomme hommikul.

GERTRUD: Ma ei ole teisse kõrvuni armunud, ega isegi nabani mitte. Ma tahan vaid, et te naudiksite omaenda vabadust. Ja ma vannun, et te naudite seda. Ja ma teen teile selgeks, milleks naine hea on.

NIETZSCHE (*piidleb kahtlustavalt Gertrudit*): Hea küll, hakkame nüüd astuma, Gertrud Keyserling.

Gertrud hoiab Nietzsche sallist (teises käes jalutustokk) ja ei liigu paigalt.

MUNK: Palun, ma tulen teie järel.

Nietzsche vaatab Gertrudile irooniliselt otsa ja palub teda graatsilise žestiga järgneda. Gertrud ei liigu paigalt. Tuul ja kirikukella löögid. Nietzsche suleb valuliselt silmad ja langetab pea, siis kükitab kõrvu kinni hoides maha. Gertrud hoiab teda sallipidi pihus. Munk seisab heroiliselt, stoiliselt. Kellalöögid lõpevad. Taevasse ilmub helendav liikuv, kerget seisundiheli tekitav laik.

MUNK (*osutab taevasse*): Ah jaa, juhiksin teie tähelepanu oikumeenilisele dirižablile, mis taevalaotuses nähtavale ilmus. See on ühendatud kristlike kirikute sõnum maailmale. See paneb meie mehed õnnest nutma.

NIETZSCHE (*vaatab kükitades üles*): Mis on tema mõte?

MUNK: Kristlik oikumeen.

NIETZSCHE: Mis on kristliku oikumeeni mõte?

MUNK: Halastuse mõte on halastus. Armastuse mõte on armastus.

GERTRUD: Vabaduse mõte on vabadus.

MUNK: Seda ma ei tea. Iga kristlik voorus on iseenda eesmärk, mitte vahend millegi muu tarvis.

GERTRUD (*hoiab Nietzschet ikka veel sallist, võngutab seda*): Viini jääda on jääda Viini. See ei ole vahend millegi muu tarvis.

NIETZSCHE: Mis kurat on see oikumeeniline dirižaaabel, küsin ma?

GERTRUD: Härra on Eestist, nagu minagi. See on vaba maa, mida ei teata.

MUNK (*kummardab kergelt*): Oikumeeniline dirižaaabel on ühendatud kristlike kirikute läkitus maailmale. See on valguslaigu võimalikus pimeduses. Täna öösel näitab ta end Viinile. Kõik vennad on valvel.

GERTRUD: Ta kõigub taeva all valsitaktis, kas te siis aru ei saa, härra Nietzsche.

Nietzsche tõuseb püsti ja rebib oma salli Gertrudi pihust.

NIETZSCHE: Härra preester, ehk juhataksite daami alla.

MUNK: Palun kõigepealt teie, härra, seejärel proua.

NIETZSCHE: Ah jaa, see on ju vist viisakas. Või oli see hoopis vastupidi, härra munk?

MUNK: Mitte viisakas, vaid otstarbekas. Daami kukkudes olete teie tal tõkkeks ees.

NIETZSCHE: Milline oikumeeniline mõtlemine!

Kõik lahkuvad tornist.

4. pilt

Middendorfi pool Blutgassel, aknatagusest luuderohulehestikust rohekas ruumikas toas. Serveerimislaud šampusepudeli ja klaasidega, ümmargune suurem laud. Middendorf istub hiiglaslikus tugitoolis. Keyserling, frakis ja mustavalget-triipu pükstes, liigub, šampuseklaas käes, toas siia-sinna. Gertrud on lühikeses õhukeses mustas tütarlapselikus ja veidi eakohatus kleidis, demonstratiivselt punaseks mingitud

põskedega. Nietzsche istub enamasti laua taga, ees suur paks nahkköites raamat, mida ta hajameelselt sirvib.

MIDDENDORF: Või siis eestlased on jälle kord vabad. Ma võiksin siia jäädagi klaasi tõstma, Keyserling. Sa ei jõuaks mulle sektipudeleid ette tassida, nii rõõmus on mu meel.

KEYSERLING: Ma teadsin seda, ma teadsin seda! Gertrud, kallis, see on sinugi maa.

MIDDENDORF: Jah, võimalik, et see on viimaseid suuri sündmusi baltisaksluse ajaloos. Paradoks, härra Nietzsche, aga nõnda see vist on. Poleks haisugi mingist Eesti vabadusest, kui poleks meid, armetuks sõimatud balti paruneid, sellesama vabaduse märtreid. Me kehasasime ülbust, olgu, põikpäisust, olgu, eneseupitust, olgu, aga me kehasasime ka vabadust – Vene riigis.

KEYSERLING: Noh, kas just nõnda ...

MIDDENDORF: Eelkõige olgemgi tänulikud, et meie keskel on täna härra Nietzsche. Tema ülikonna voltide vahel, nagu öeldakse, on kodumaa õhk kõige värskem. Ehkki teie nimi ei tekita minus just samasugust elevust, nagu mõni Põld või Suurkask. Aga teie laad on kodumaine, see on kaugelt paista.

KEYSERLING (*naerab heatahtlikult, asetab käe Nietzsche õlale*): Meile, ärarikutud viinlastele, on kodumaa küünide lõhn nii pagana hulluks ajav!

GERTRUD: Mu armas haritud isa teab ju, et Eestimaa küünid on täis lavendlit ja tüümiani.

KEYSERLING (*naerab*): Jah, tüümiani, tüümiani. Miks just tüümiani?

GERTRUD: Sest härra Nietzsche lõhnab tüümiani järele.

KEYSERLING (*naerab*): Jah, tüümiani. Sa ise lõhnad täna kui roosipõõsas. Mina, va ärarikutud viinlane, oleksin arvanud, et Eestimaa vabadusel on kargem hais. Pole minu tütar end varem veel nii naiseks maskeerinud. Etskae, kus äkki! Minu isa ütles ikka, et eesti naist tunnend silmist, vene naist lõhnast. Otsusta siis nüüd. (*Naerab*). Vaat et su püksikesed ei paista.

Gertrud ja Nietzsche vaatavad teineteisele otsa. Gertrud turtsatab. Keyserling naerab.

KEYSERLING: Meie, baltlased, oleme mõnikord nii perekondlikud, et võõral võib piinlik hakata. Aga teie ei ole ju võõras.

MIDDENDORF: Jah, pole sa mingi ärarikutud viinlane, Keyserling. Sa oled palju rohkem rikutud. Sinu peenuses tunnen ma vana Tagatoa Jüri vaimu, mille vastu poleks ju midagi, kui sa seda just ise ei peaks Otto von Habsburgi vaimuks. Kodumaatunne on sus nõrgaks jäänud, muud midagi. Krahv tahad olla. Aga krahv ei *pea* ju tingimata krahv olema. See on isegi Viinis nõnda. Ehkki see on nüüd *väga* kodanlik linn.

Keyserling naerab.

GERTRUD: Härrased, mina joon Eestimaa terviseks!

MIDDENDORF: Sina, Gertrud! Sina oled see soomuld, mis mind kisub.

GERTRUD: Kui meist keegi viinlane on, siis ainult mina. Vähemalt ühe kehapoolega. Poole taguotsaga. Nii et ma ei tea, kas see Eestimaa soomuld ...

MIDDENDORF: Piisab poolest taguotsastki, Gertrud. Kodu tunneb kaugelt. Emane osa on sul Viinist, isane sealt (*näitab käega ebamääraselt kaugusse*).

KEYSERLING: Noh, Middendorf, ära nüüd liialda. Isane pool seisab siinsamas.

MIDDENDORF: Sina mõni isane pool. Aga, härra Nietzsche (*tõstab klaasi*), vabaduse üks karakteristikuid on kestus. Hetk vabadust ei ole veel vabadus. Järelikult ...

Kõik joovad.

MIDDENDORF: Kui see vaid kestaks. Aga mul on kartus, et see ei kesta.

GERTRUD: Täpselt nagu härra Nietzsche. Baltisaksa vaim ei määndu, Saksa riik tõuseb tuhasta. Ainult eestlaste vabadus ei kesta. See on ju labasus – vanduda truudust ainult triviaalsustele.

KEYSERLING: Vabadus ei ole iial labasus ...

MIDDENDORF: Sina, soomuld! Gertrud! Sinuga koos me ei määndu.

KEYSERLING: Vabadus ei ole iial labasus, ka siis, kui tundub, et ta ei kesta. Tegelikult on vabadus ainus ju asi, mis kestab üle aja, ainus, mis *kogu* aeg on! Proosit, vabadus! Kui ta lõpeb, siis lõpeb ainult meie

jaks tema järele. Mis lõpeb paraku ühtepuhku.

NIETZSCHE: Vabadus on absurdne ja heroiline.

MIDDENDORF: Mhmh.

KEYSERLING: Jaa ... Kui ma järele mõtlen, siis te ei eksi. Juhul kui te tunnistate, et kõik, mis on väärt, on absurdne, ja kõik, mis on absurdne, on heroiline, ehkki heroiline olla ei ole absurdne.

NIETZSCHE: Just nõnda.

GERTRUD: Ohhoo, härra Nietzsche! Nii hea kuulda, kuidas vaba eestlane ja saksa filosoof üht ärarikutud verrega viinlast tunnustab. Fantastiliselt ärarikutud veri, papa! Viini veri. Middendorf jälestab seda. Armas vana Middendorf! Palju vanem kui sina, vana äraleierdatud viinlane.

KEYSERLING: Tss, Gertrud!

MIDDENDORF: Viini veri, mis värvi see üldse on? Kui ma olin noor eestimaalane, siis arvasin ma, et see on ilus sinine nagu Doonau seal valsis. Kui ma lõplikult siia tulin, siis tundus ta olevat paksult punane, muud midagi. Ajapikku sain aru, et punane on vaid kate millelegi üsna sogasele, nagu see Doonau ise, mitte valsis, vaid siinsamas aia taga. Kui ka sinine, siis suurte kollaste kodanlike rasvapekkidega. Valss, see on aristokraadi laskumine rahva sekka. Kokku roheline, nagu valgus siin toas. Ajapikku on see valgus muutunud üha rohelisemaks ja luuderohht katab päikese. Ma olen siin mõelnud Saksa Ordu asjade üle ja tundnud, et kliima pole soodus. Saksa Ordu asi on hele, läbipaistev. Põhjamaine. Sina, Keyserling, tunned end sogases vees paremini.

NIETZSCHE: Mõtlesin mõne päeva eest, et Viin lõpeb Odessas. Kesk-Euroopa kirevusest saab Doonaud pidi alla liikudes Ida-Euroopa sogasus.

MIDDENDORF: Jah, see on õige. Odessa on Viini pahupool. Viinis on alati ohtlikke tendentse. Lapake seda raamatut, härra Nietzsche, seal on olulisi asju kirjas.

NIETZSCHE: Olen lehitsenud, aga päriselt ei mõista, mis asi see on.

GERTRUD: See on Saksa Ordu hele, läbipaistev asi, härra Nietzsche.

MIDDENDORF: Sina, soomuld! Gertrud! Sina ütled kõik asjad

õigesti, ainult vale hääletooniga.

KEYSERLING: Härrased, pühitsegem kodumaa vabadust tema väärivate esindajatena!

MIDDENDORF: Jah, täna tahan ma tervist juua, kut üks talupoeg kõrtsis. (*Helistab kellukest*). Gerda!

Middendorfi vana teenijanna ilmub uksele.

MIDDENDORF: Juua, Gerda! Nii et Keyserlingid selles ujuksid. Siis lähen ja päästan ma oma Gertrudi. Härra Nietzsche päästab end ise. Filosoofi asi. See ei vajugi vist põhja.

Gerda kummardab kergelt ja väljub.

MIDDENDORF: Lapake, lapake, härra Nietzsche. Seda raamatut ei laenutata välja.

Gerda toob uue, eelmisest suurema šampusepudeli ja valab klaasid täis. Keyserling ei püsi valades paigal ja Gerda valab suure sortsu põrandale. Keyserling naerab, Middendorf muheleb süngelt, Gertrud käib mööda tuba loogeldes ringi, tehes ebamääraseid tantsusamme. Tänavalt kuuldu kirikukellade ebakorrapäraseid lööke. Gertrud läheb istuva Nietzsche selja taha ja kummardub üle tema õla raamatut vaatama.

GERTRUD: Noh, kas on palju tarku asju?

NIETZSCHE (*loeb*): "Ta vaatas talle otsa. Ta vaatas talle otsa. Ta jäigi teda otsa vaatama. Ta vaatas ennast ja vaatas temagi otsa. Nad vaatasid otsa. Nad jäid vaadates otsa. Ja otsa vaatamisel polnud ei algust ega otsa. See on armastus, ütles tark rüütli." "

Vaikus, keegi ei kommenteeri loetut. Gertrud rüüpb Nietzsche üle kummardudes šampust.

MIDDENDORF: Minu tunne ütleb, Gertrud, et me läheme kodumaale veel sel sügisel. Enne seda muidugi ... sa tead. Härra Nietzsche, see, et te seda raamatut loete, on meiepoolne usaldusavaldus.

GERTRUD: Ma ei tule, Middendorf. Ma ei sõida iial mitte kellegagi vabasse Eestisse.

MIDDENDORF: Ma aktsepteerin sinus kõike, Gertrud, aga ma tahaksin Sind ka mõista. Ma aktsepteerin kõiki su kiusujutte, kui sa ise need kiusujutuks tunnistad.

GERTRUD: Ma ei armasta lippude vahetuse laadaaegu. Ma tunnen, kui palju minus on vabadust, ja ma tean, et vabadust tuntakse

kõige vähem nendel nõndanimetatud vabaduse mesinädalail. Ma ei taha minna tundmatule kodumaale.

MIDDENDORF: See vabadus ei pruugi kesta. Papa Keyserlingist ei ole asja, aga *mina* viin su kodumaale. Oma naisena. Luba mulle seda vähest ja sa elad elu lõpuni oma äranägemise järgi. Saksa Ordu nimel, sa tead.

GERTRUD: Ma tahtsin minna Eestisse siis, kui ma sinna ei saanud minna. Siis oleks minemisel mõte olnud. Siis ei näinud teie sel mõtet ... leebelt öeldes. Ma ei vaja vaba Eestit, kus iga baltisaksa kingsepp ringi kondab. Ma tahtsin näha Eestit, kus unistati vabadusest. (*Hüüab võidukalt*). U-nis-ta-ti va-ba-du-sest. Kõik need päevad. Kõik ööd. Unistati vabadusest.

MIDDENDORF (*karjub, toolis kätega vehkides*): Eestis ei ole veel mingit vabadust, seal alles u-nis-ta-ta-kse-gi sellest, Gertrud. Vene tankid on teel. Meie risk on täielik. Võib-olla pannakse meid veel pokri. Meie risk on täielik. Meie risk on suurem kui raudeesriide ajal. Ma garanteerin sulle, Gertrud. Oled sa rahul? Lähme!

Middendorf viskub kätega vastu toolikorjut ja püüab rahuneda. Tema käed vajuvad lõdvalt alla.

MIDDENDORF: Joogem tervist, vennad-õed. Tegelikult oleme kõik ühest kandist ja mõtleme ühtmoodi.

KEYSERLING: Proosit, vennad-õed, tütrede-pojad! Vaidlustes õpi-me üksteist armastama.

MIDDENDORF: Proosit!

KEYSERLING: Proosit!

NIETZSCHE: Proosit!

Kõik joovad peale Middendorfi.

MIDDENDORF: Keyserling ...

KEYSERLING: Middendorf?

MIDDENDORF: Tule siia, Keyserling ...

Keyserling läheb Middendorfi tugitooli juurde, jääb vaikides seisma, viimaks laskub ühele põlvele.

MIDDENDORF: Ma ei saa klaasi võtta, Keyserling. Mul pole kätes jõudu.

KEYSERLING: Sina, vana burš ... nii läbi omadega?

MIDDENDORF: See ei ole see. Mul pole seda varem olnud.

*Keyserling katsub ettevaatlikult Middendorfi kätt, tõstab selle käsi-
toelt üles. Nietzsche ja Gertrud jäävad vaatama.*

KEYSERLING: Täitsa elutu.

MIDDENDORF: Ma olen oma elus kartnud ühtainust asja. Mitte surma. Mitte silma väljalöömist. Halvatust.

KEYSERLING: No-noo, vara veel selliseks jutuks.

Keyserling pillab Middendorfi käe, see jääb käsitoe kõrvale lõdvalt rippu. Keyserling tõuseb ja taandub.

MIDDENDORF: Kas ma olen nüüd lõplikult üksi? Kodumaata? Üsata?

KEYSERLING: Sul on alati su sõbrad, Middendorf. Gerda!

MIDDENDORF: Miks Gerda?

Gerda ilmub ukسلävele.

KEYSERLING: Teie härral on halb, Gerda, kutsuge palun arst!

Gerda tahab minna Middendorfi juurde, Keyserling takistab teda.

KEYSERLING: Palun ...

MIDDENDORF: Mitte mingeid arste Eesti vabaduspäeval, Keyserling. Kuuled sa, mitte mingeid sitaseid arste! Niipalju saame ise hakkama. Sinu koht on köögis, Gerda! Saad ehk mulle ise veini suhu valada, Keyserling? Või ei kõlba see sulle?

GERDA: Kui te mind vajate, härra ...

Gerda seisab veel hetke hirmunult, siis kaob toast.

GERTRUD: Papa, ma aitan.

KEYSERLING: Oota, laps. Ma arvan, et Middendorfil ei ole enam vaja juua.

MIDDENDORF: Sina, Keyserling, kas sinust saab reetur? Vala mulle vein kõrisse!

GERTRUD: Luba, papa ...

MIDDENDORF: Sina, Gertrud, kõlbad muugi asja peale, kui selleks. Keyserling, anna juua!

Keyserling tuleb ettevaatlikult veiniklaasiga ja annab Middendorfile sõõmu.

MIDDENDORF: Veel! Kõik! Ja uus klaas!

KEYSERLING: Oled sa kindel, vabahärra von Middendorf?

MIDDENDORF (*naeratab süngelt*): Ma olen kindel, krahv Keyserling!

Keyserling joodab Middendorfile sisse kogu klaasi, valab kõhklevalt uue klaasi täis.

MIDDENDORF: Lase tulla! Kõige halvem, kui sa mu hülgad, Keyserling. Kõige halvem, kui ma jään oma tahtmistega üksi.

Keyserling joodab Middendorfi. Läheb siis ja avab millegipärast akna. Kauge Radetzky-marss. Tuul sahistab luuderohus. Gertrud läheb ettevaatlikult Middendorfi juurde ja kükitab tema tooli kõrvale.

MIDDENDORF: Kunagi sa ütlesid mulle, miks sa minuga abielluda ei taha. Sa ei öelnud, et ma olen liialt vana. Sa ütlesid: ma kardan, et sa võid mind lüüa. Nagu peksaks üks balti parun oma naist.

GERTRUD: Kui ma ütlesin, siis ma ei valetanud.

MIDDENDORF: Ma tean, sa ei valeta kunagi. Nüüd ei pruugi sa enam karta.

Naerab süngelt.

MIDDENDORF: Vaata, kui julgelt sa minu juurde tuled, päris ligi, ja minu juures püsid. Midagi sellist ei ole varem juhtunud. Ma ei teadnud, et selleks lihtsaks asjaks on käte halvamist vaja.

GERTRUD: Ma ei mõelnud üldse sellele. See saab korda.

MIDDENDORF: Mis on mõtlemine, Gertrud? Muidugi sa mõtlesid. Ma ju näen, kuidas sa mõtled. Kuidas see hepakas must kleidike, kuidas see Gürtelilt laenatud lõhn on sinu mõtted. Esimest korda elus tuled sa mulle ise nii lähedale, ja just täpselt siis, kui mul pole enam lootust sulle pai teha, sinu kätt võtta. Ma olen alati imetlenud parimate naiste ... mõtlemise täpsust. See on täpselt piirini. Alati täpselt piirini.

GERTRUD: Te võite mind tulevikus jalaga lüüa.

KEYSERLING: Gertrud!

GERTRUD: Te võite mulle näkku sülitada, kui ma olen halb. Ma ei taha teie abitust ära kasutada.

MIDDENDORF: Kõik on õige, Gertrud. Ainult hääletoon on vale. Anna mulle veini.

GERTRUD: Ma kõlban ju muukski.

MIDDENDORF: Anna kõigepealt veini. Sina, Keyserling, ei pruugi meievahelisi suhteid klaarida. Me mõistame üksteist suurepäraselt.

Gertrud tõuseb ja valab Middendorfile veini. Joodab teda.

NIETZSCHE (tõuseb): Mulle tundub, et ma jätan teid omavahele,

kallid Viini sõbrad.

GERTRUD: Mitte mingil juhul, Nietzsche. Me pidime ju koos lahkuma.

MIDDENDORF: Mitte mingil juhul, härra Nietzsche. Ärge unustage, et me oleme kõik baltlased. Me oleme kõik üksteise jaoks kuidagi läbipaistvad. Ja meil on oma ühine salamaa.

NIETZSCHE (*osutab nahkköites raamatule*): Jah, sain vist aru. Läbipaistev hämarus.

GERTRUD: Saksa Ordu hele, läbipaistev asi.

KEYSERLING: Jääge veel hetkeks, härra Nietzsche. Meie balti kombe kohaselt: kui tekib vajadus lahkuda, siis ollakse veel silmapilk kohal.

MIDDENDORF: Need on saksa kombed, Keyserling. Balti kombed olid otsekohesemad. Istu mu käele, Gertrud.

Kõik vaatavad Middendorfi poole.

MIDDENDORF: Istu mu käele, Gertrud. See on vana balti komme. *Gertrud on segaduses. Keyserling naerab.*

GERTRUD: Mul on täna liiga lühike kleit, härra Middendorf.

MIDDENDORF: Just seepärast. Mulle näib, et sinu mõte on olnud väga täpne. Täpselt piirini. Viimse piirini. See on vana eesti komme, mille meie, baltlased, oleme üle võtnud ja alles hoidnud. Pruut istub usalduse märgiks peigmehe käele. Minu kätt usaldada on nüüd juba triviaalne. (*Naerab*).

GERTRUD: Te ju teate, et ma ei tee triviaalsusi.

Middendorf naerab. Veidi mõelnud, võtab Gertrud Middendorfi lõdvalt rippuva käe ja asetab selle käetoele. Siis seab end ettevaatlikult käelabale istuma.

MIDDENDORF: Balti vabaduspäev. Viimaks ometi kodumaa rüpes. (*Naerab.*)

5. pilt

Schönbrunni park. Gertrud lamab päikeselisel mäeküljel rohus, jalas punased põlvpüksid, silmil punane nokats. Kõrval vedeleb jalutustokk. Nietzsche istub rohul senisest kodusemas olekus, seljas triiksärk, jalas pesusametist püksid. Nende ümber püramiidseks ja koonuseliseks pü-

gatud pöösaid. Ühe pöösa ette on keegi naljapärasest tassitud kolmnurkse liiklusmärgi, mille peal hüüumärk (ohukolmnurk). Taamal künka otsas paistab Gloriette'i siluett.

GERTRUD: Ta armastab mind, armastab mind, armastab mind vanaime viimse hirmsa kirega siinpoolse maailma vastu, ja kõike, mida ta lubab, ja ta lubab kõike, tuleb võtta absoluutselt tõsiselt. Kui ta ütleb, et vabastab mind materiaalistest muredest kuni elu lõpuni ja laseb mul elada nagu tõeline Viini daam, siis on see sada protsenti tõi. Ära küsi minult, kulla Nietzsche, mis on selle taga ja kust tuleb raha, ma ei tea ega tahagi teada. See on Saksa Ordu hele, läbipaistev asi.

NIETZSCHE: Ma ei küsinud sinult midagi, Gertrud.

GERTRUD: Mulle tundus, et sa mõtlesid sellest.

NIETZSCHE: Ma ei pea ju sulle vastama, et jaa.

GERTRUD: Ei pea, ei pea. Aga arvesta, et ma olen hakanud sinu mõtteid lugema, Nietzsche. Ma oskan sind üha paremini kaitsta selle eest, mis on ebameeldiv. Ja kui ma sind ründan, siis on sul valus, väga valus. Nii et ründamine muutub juba peaaegu ebamoraalseks.

NIETZSCHE: Ma arvasin millegipärast, et Saksa Ordu on tänapäeval lihtne heategevuslik selts. Üks kristliku halastuse praktilistest laialilaotajatest.

GERTRUD: Saksa Ordul on kaheksasada aastat saladusi, Nietzsche. Õhukese hõbedakihi all on tohutuid koopaid ja katakombe, mis avanevad otse 13. või 14. sajandisse. Otse, Nietzsche. Ma ei tea neist midagi, aga ma tean, et nad on. Kõik kardavad neid. Aga neist ei saa lahti. Neist ei saa lahti isegi neist lahti öeldes, ära kinkides, maha müües. Või isegi avalikult tänavanurkadel pasundades. Ja nad toovad tohutult sisse, Nietzsche, seal kusagil on tohtu rikkus.

NIETZSCHE: Ja Middendorf valdab seda?

GERTRUD: Ja Middendorf valdab seda. Olulises osas. Mis, kuidas, miks – ära küsi. Kord olen ma midagi küsinud, aga nad ütlesid, et parem, kui ma oma nina sellele ei topi. Et see olevat hele ja õilis ja mul ei maksvat karta mingite tumedate tehingute pärast, aga parem, kui ma oma nina sellesse ei topi. Ja ma ei topi, ausalt, mind ei huvita see. Muide, ma usun, et minu isa on selles asjas umbes sama roheline kui mina. Teda ei pühendata saksa idamüsteeriumidesse, sest teda peetak-

se dändiks, eurooplaseks. Kõiki Keyserlinge on peetud. Nende väär-
tus on nende vormiliselt põline balti päritolu.

NIETZSCHE: Ja mõnikord nende tütar, nagu ma aru saan.

GERTRUD: Tütar, jaa, mõnikord.

NIETZSCHE: Huvitav, miks siis tütar, kui see on oma isa laps?

GERTRUD: Tütrel on mõnikord ema. Ja ega siis keegi midagi
Keyserlingide vere kohta ütle, see on üks kõvemaid, mis siin võtta.
Ainult konkreetseid kehastused enamasti ei sobi. Ja kummardatakse
naissoost isendeid, sest arvatakse, et neis säilib instinkt kauem.

NIETZSCHE (*õrritades*): Noh, kas lased end Middendorfiga laula-
tada?

GERTRUD (*tõuseb istukile, võtab mütsi pihku*): Mul tuleb öelda
altari ees ainult üks lühike saksa “jah”, Nietzsche, nagu luksatus (*imi-
teerib luksatust*) – “jah”, neelata alla, õigemini, sülitada välja üks
suudlus, ja seejärel võin ma end lasta tervel ilmal tõmmata nagu tõe-
line krahvitar, sest Middendorf ei nõua mitte midagi muud. Ta ei
nõua isegi, et me koos elaksime.

NIETZSCHE (*irooniliselt*): Vana hea balti kombe kohaselt ehk
ainult üht järeltulijat.

GERTRUD (*näitab trääsa*): Ei mingeid järeltulijaid.

NIETZSCHE: Arvad, et vanamees ei saa hakkama?

GERTRUD: Ei saa hakkama! Sa tule mulle kõigi nelja jalaga peale,
Nietzsche – Middendorf saab sinust ikka paremini hakkama. See on
võimas vanamees. Niisama nagu rikkusega, näib ta mõnikord seotud
mingi müstilise jõuga. Kui ta oma tugitoolis istub, tunde, ilma et pool
kannikatki liiguks, siis tundub mulle, et tugitooli põhjas on auk, mis
avaneb Saksa Ordu põhjatusse varakambrisse ja mida ta peab oma ke-
haga varjama. Aga kui ta kord liikuma hakkab, siis võib ta olla fantas-
tiline. Ta tappis kord ühe mehe, päti, kahe löögiga kõhtu. Nüüd –
Middendorf kätetu. Uskumatu!

NIETZSCHE: Miks ta sind tahab?

*Gertrud vaatab Nietzschele veidi üllatunult, siis pilgates otsa, seejä-
rel kükitab Nietzsche ette, paneb talle käed põlvedele ja räägib talle
nagu õrritamisi otse näkku.*

GERTRUD: Miks ta mind tahab? Aga kas siis sina ei tahaks? Sa
võiksid juba praegu tahta, isegi nüüd juba oleksin ma su tahtmist

väärt. Aga kui sa saad sama vanaks nagu Middendorf, oi kuidas sa hakkad siis tahtma üht tüdrukut, kellega sai kord Viinis oldud ja ... Schönbrunni pargis rohus lamatud ja ... *nii* palju räägitud ... igatsugu asjadest ... Ja siis on veel üks väike asi. Üks kirp elevandi kõrvas. Middendorf armastab mind. Armastab, armastab, armastab. Silmitult, kätetult, jalutult, hambutult – sa võid kõik elundid üles lugeda ja need talt küljest rebida, ta armastab mind ikka edasi. Jah, kallis, ta armastab mind isegi riistatult. Isegi nii riistatult, et ei nõua mitte lastki. Baltlane, kes loobub lapsest! Kujutad sa ette?

NIETZSCHE: Millel põhineb see armastus?

GERTRUD: Armastus, *honey*, põhineb armastusel. Armastus on armastus. Mäletad, isegi munk ütles seda. Armastus on armastus, ütles munk. Vabadus on vabadus, ütlesin mina. Munk ei saanud sellest aru. Aga Middendorf sai.

NIETZSCHE: Usud sa tõesti sellesse armastusse?

GERTRUD: See, mis on ilmne, sellesse ei pea ju enam uskuma, Nietzsche. Usutakse ainult neid asju, mida saab ka mitte uskuda. Uskumine on ebakindluse ala, seal võib inimene valida: mõni usub, mõni ei usu. Mind ei pea ju uskuma, Nietzsche, ma olen ilmselt siin, sinu juures. Kas ma olen siin? Vähemalt kunagi-kunagi tulevikus sa tunnistad enesele seda, et me olime siin, täiesti siin, et me *olime* siin, Nietzsche, olemas. (*Uurib Nietzschet.*) Lõikame selle noaga puusse. “Gertrud oli siin, Gertrud war da.” “Nietzsche oli siin, Nietzsche war da.” Me armastasime siin ... olla. Wir liebten es, da zu sein. Es war ein frommes Dasein. See oli üks vaga olemine.

Gertrud tõuseb, läheb mõned sammud eemale ja laskub nagu niidetult põlvili.

GERTRUD (*kordab pooleldi omaette, otsekui nõidumissõna*): Wir liebten es, da zu sein. Es war ein frommes Dasein.

Gertrud langetab pea nagu patukahetsuses. Nietzsche laseb end korraks selili ja vaatab üle pea kaugele Gloriette'i poole.

NIETZSCHE: Schönbrunn on tõesti parim, mida ma tean. Mõte jookseb ülesmäge läbi võiduvärvate. Seda kodumaal ei juhtu. Isegi Saksamaal mitte. Ah, Gloriette! (*Paus.*) Odessa või Viin, mis vahet. Püramiidsete põõsaste all. Elu keskpäevas näed sa, kuidas igas põõsas, igas puus peitub püramiid, peaaegu matemaatiline energia. Tolerantne

granaat. Inimene on kah nagu tolerantne granaat. Otsib, kuhu plahvatada. Mitte loom ei peitu meis, Gertrud, vaid granaat. Seepärast me olemegi inimesed, mitte loomad.

Gertrud seda justkui ei kuule.

GERTRUD: Middendorfi armastust ei pea uskuma. See on käegakatsutav. Kord pani ta mulle oma käed selja tagant ümber vöö ja sinna need jäidki. Nad on mul praegu veel ümber vöö, ma ei saa neist enam lahti. Võib-olla ainult mõne teise armastuse läbi. Võib-olla minu vöö ümber ta käed jäidki. Need, mida tal enam oma keha küljes pole. See kõik on liiga käegakatsutav, et sellesse veel uskuma peaks, Nietzsche. See vanamees ei tule noort liha nikkuma, pardon. See armastab. Ja proovib murda. Ja kellelegi ei saa ette heita, et ta proovib armastada ja murda. Mida muud siin elus?

NIETZSCHE: Sa juba peaaegu armastadki teda ka ise, Gertrud.

GERTRUD: Ma ei armasta teda, Nietzsche. Aga ma tajun tema armastuse jõudu. See on üsna kohutav. Hullem veel, see on üsna veenev. Saad aru, mis ma mõtlen? Armastamine on haruldane asi, seda juhtub harva. Võib-olla et mulle ei langegi osaks seda, et ma ise kedagi armastama hakkan. Võib-olla et sinulegi ei lange, Nietzsche. Aga siis äkki hakkab üks Saksa Ordu ajast ja arust vanamees sind armastama. Ja armastab nii, et on kogu aeg tunda tema käsi vöö ümber. Nii et hing kipub kinni jääma. Armastab nii, et ta ise kätetuks jääb, oma käed sulle vöö ümber unustab. Ja sa tajud, et armastatud saada on sama haruldane asi, kui ise armastada. Et armastatuks saamist peab hoidma sama hoolega kui omaenese armastust. On see õige? Mida ma pean siis tegema, Nietzsche?

NIETZSCHE (*hooletult*): Öeldakse, et armastust tajub vaid see, kes ise armastab. Inimeste maailmas ei juhtu nii, et üks armastab kõigest väest, ehkki teisel pole sellest ei sooja ega külma. Inimene nii armastada ei jõua, seda juhtub vaid paberil. Armastus on kahepoolne äratundmine ... möödapääsmatusest.

GERTRUD: Kui lihtne! Armastus on kahepoolne asi! Tead, mis on kahepoolne asi, Nietzsche? (*Paus, naerab.*) Ei, mitte see, mis sa kardad. Kõik, mis maailmas on kahepoolne asi, on kaupmeeste asi. Kahepoolne leping. Võrdsetel alustel. "Jah-jah"ide vahetamine altari ees. Kahepoolses asjas pole mingit riski. Kuidas see saaks armastus

olla?! Armastus on riskimine. Armastus on just see, mis *on* hoolimata sellest, et ta ei saa kelleltki mingit vastust. Armastada, hoolimata kõigest. Kõik ülejäänud on literatuur. Garanteeritud investeering. Ma ei armasta Middendorfi. Päris kindlasti. See ei ole naiselik sugestioon, see on leebe tõdemus. Mina nii heledat saksa asja ei saakski armastada. Ma armastan soga, Mischungit, Doonaud. Aga ma annan au tõelisele armastusele, mida ma tänu Middendorfile – esimest korda – oma läheduses – tunnen olevat. (*Tõuseb püsti ja annab sõjaväelikult au.*) Middendorf armastab mind lõpuni, hoolimata *absoluutselt* kõigest. Tead, mis see tähendab, Nietzsche? (*Sosistab.*) See tähendab seda, et mul on lõpmata hea olla. See annab mingi lõpmata vabaduse tunde.

NIETZSCHE (*kargab püsti, ärritunult*): Sa saavutasid selle, et ma jäin Viini ...

Nietzsche jätab öeldu pooleli, kogub end kiiresti, võtab murult Gertrudi toki ja jääb sellele toetudes Gertrudi ette seisma. Gertrud põlvitab jälle maha.

NIETZSCHE: Teeme nii, kallid tüdruk, et me edaspidi sinu armuasjades ei sori. Proovi nendega ise toime tulla. Kui sa minu nõuannet tahad kuulda ... Aga sul pole vaja seda kuuldagi. Sa ju tead, et kõik on juba otsustatud, et sa mängid otsusega, millest sa ise *iiial* ei julge loobuda. Küsimus on ainult selles, millal toimub sinu laulatus Middendorfiga. (*Irooniliselt.*) Sa oled naine, eluhoidja, sa *pead* valima alati elu kui ainsa kindla reaalsuse. Kas venitada ja mängida veel natuke oma vabadusemõttega, või, arvestades Middendorfi vanust ja tervist, ajada asi õigeaegselt korda. Või korraldada laulatus näiteks Eestis, muistsel kodumaal, see lisaks põnevat erootilist münti. Nüansid, mis ei muuda midagi.

GERTRUD (*on veidi jahmatanud asjade käigust, võtab põlvitades oma jalutustokist ühe käega kinni*): Kuidas ma saan abielluda armastava Middendorfiga, kui ma olen kihlatud sinuga?

NIETZSCHE (*ei võta seda tõsiselt*): See on kergesti ununev metafoor.

GERTRUD (*vangutab pead*): Ma lasksin end salaja sinuga kihlata. Ma ju hoiatasin sind.

NIETZSCHE (*uurib, kas teda pilgatakse, siis ise pilkavalt*): Kihlata

ilma minu teadmata?

GERTRUD (*noogutab*): See on Viinis võimalik. Mul on tuttav preester.

NIETZSCHE (*kehitab õlgu*): Totrus. Kuidas on see võimalik?

Nietzsche jätab jalutustoki Gertrudile pihku ja kõnnib eemale. Silub kahe käega juukseid, vaatab kauget Gloriette'i.

GERTRUD: See on võimalik.

NIETZSCHE (*naerab, kehitab õlgu*): Odessa või Viin, mis seal vahet! Aga see oleks ju päris lõbus: kihlud ühega, abiellud teisega. Ma loodan, et sa ei nõua minult seisukohavõttu?

GERTRUD (*toetab toki õlale, pärast pausi*): See ei ole veel midagi. Tegelikult tahaksin ma kihluda ühega, laulatada teisega, suudelda kolmandaga, magada neljandaga, elada viiendaga, surra kuuendaga ja armastada seitsmendat. Seda viimast tahaksin ma kõige lõpuks, magustoiduks, juba sealpool piiri.

Nietzsche vaatab Gloriette'i.

GERTRUD: Aga nüüd olen ma nii erutatud, et lähen põõsa taha.

Gertrud läheb, tokk õlal, põõsa taha, laseb püksid alla ja kükitab.

GERTRUD (*põõsa tagant*): Kas sa kuuled midagi, Nietzsche?

NIETZSCHE: Mida?

GERTRUD: Seda, mis ma siin teen?

NIETZSCHE: Ei kuule.

GERTRUD: Sa ei peagi kuulma.

Nietzsche vaatab, käed kukla taga, Gloriette'i.

GERTRUD: Nietzsche!

NIETZSCHE: Jah!

GERTRUD: Kas sa näed oikumeenilist dirižaablit Gloriette'i kohal?

NIETZSCHE: Ei näe. On ka vist liiga valge.

GERTRUD: Mina näen. See peegeldub samblalt.

NIETZSCHE: Totrus.

GERTRUD: Mina näen, aga sina ei näe.

6. pilt

Ülal Gloriette'i katusel kaitserinnatise ääres. Tuul. Gertrud paljajalu kivist rinnatisel, Nietzsche kord nõjatub rinnatisele, kord käib edasi-tagasi, käes Gertrudi jalutustokk. All taga pimedas linna tuledesära.

GERTRUD: Minu ema kartis rotte, hiiri, sääski, ämblikke ja kõiki kõvakoorelisi mardikaid, minu ema kartis lehma ja hobuseid, koeri ja üksinda tänaval isegi kasse, aga ta ei kartnud iial kõrgust ega ühtegi inimest.

Nietzsche vaikib.

GERTRUD: Sa ei ütle midagi? Miks sa vaikid?

NIETZSCHE: Ma mõtlen, kas see on triviaalne, mis sa ütled.

GERTRUD: Tahad mind minu oma võrguga püüda? Ära palun tee mulle keelekriitikat ...

NIETZSCHE: Tahaksin su ema ... millegipärast ... austama õppida. Aga kui sa nii ütled, nagu sa ütlesid, siis tundub see küll uhke – uhke, uhke, ja ikkagi kuidagi ... puberteetlikult kulunud.

GERTRUD: Teeme nii, Nietzsche, et me ei nori üksteise sõnade kallal. Proovime kuidagi teisiti olla.

NIETZSCHE: Olen kuulnud toredaid tüdrukuid varemgi oma toredate ebakonventsionaalsete ebaväikekodanlike emade kohta nõnda ütlevat. Ma ei saa sinna midagi parata.

Gertrud seisab, käed puusas, rinnatisel ja uurib Nietzschet.

NIETZSCHE: Ma usun – sinu enda tõttu, Gertrud –, et su ema oli midagi palju uhkemat, kui see uhke lause, mille sa kunagi õnnelikul hetkel välja mõtlesid ja mis tundub nii nauditav ja õige, et sa seda kindlasti varemgi oled ette kandnud. Ma tunnen, et sa ei ütle seda ei esimest ega teist korda. Ma usun, et su ema ei kartnud tegelikult ei hiiri ega rotte. Ma arvan, et ta kartis pigem inimesi ja pidas seetõttu vajalikuks nendega julge olla. Siis nad on kõige ohutumad. Äkki oli hoopis nõnda? Äkki oli nii? Äkki ta oli sul üks kihvt ... eit?

GERTRUD (*kükitab*): Tead, miks ma tahtsin, et sa Viini jääd, Nietzsche?

NIETZSCHE: Ütle.

GERTRUD: Mulle näis, et sa oled inimene, kellega võib vaba olla sellest tohutust seltskondlemisest, mille sees ma Viinis olen üles kasvanud. Sa ei tea, kui palju ja kui hästi Viinis räägitakse ...

NIETZSCHE: Ma tean. Keskeurooplase imeline and rääkida asja viis korda pikemalt kui inglane, ja rääkida seda ikka nõnda, et kõik on paigas. Ja kuskilt midagi maha võtta ei saa. Pikkus, mida pole võimalik lühendada. Retooriline ime. Vaist ütleb, et kõik on liiga pikk ja

paks, aga loogika seda näidata ei suuda.

GERTRUD: Midagi sa ei tea. Mulle tundus, et sa oled inimene, ei, ei, mitte mees, Nietzsche, jumala pärast – *inimene*, kellega saab tegusid teha. Mõistad? Inimene, kellega mul kaoks vajadus ... (*mõtleb*) mmmm ... hepakas olla.

NIETZSCHE: Mida enam sa püüad ebakonventsionaalne olla, seda konventsionaalsem sa oled.

GERTRUD: Ma tahan inimest, kellega saaks kogu aeg nagu pommi panna. Kahekesi – kogu aeg – pommi panna. Mitte taha panna, vaid pommi panna. Selles on vahe vahel. Ma ei taha taha panna. Ma ei taha kedagi enda külge haakida. Ja ma ei kavatse end ise kellegi külge haakida. Ma ei salli lembijaid, kes tegelevad ainult iseendaga. Aga ma tahan, et oleks tegevus, *tegevus*, mille külge kellegagi koos fataalselt kinni jääda.

NIETZSCHE: Mida enam sa püüad ebakonventsionaalne olla, seda konventsionaalsem sa oled.

GERTRUD (*kerge hüsteeriaga*): Ära haagi end kogu aeg minu külge, mees! Ära haagi end minu külge. Ära kisu mind Viinist filosoofiasse. Ära kisu mind kirikust usu sisse. Pastori poeg!

NIETZSCHE (*teatava ettevaatusega*): Vabandust. Ehkki ma ei saa aru, mida sa Viini all mõtled.

GERTRUD: Sa saad kõigest aru. Kas ma ei kutsunud sind siia rinnatisele?

NIETZSCHE: Jah, sa kutsusid mind siia rinnatisele.

GERTRUD: Jaa, ma kutsusin. See ei ütle sulle midagi?

NIETZSCHE: Sa kutsusid ja ma ronisin oma libedate nahktaldadega sellele rinnatisele. Me seisime mõlemad sellel rinnatisel viiekordse maja kõrgusel (*demonstreerib irooniliselt tuules kõikumist*) ilma mingi toeta ja meil oli suur oht alla kukkuda. Ja siis sa ütlesid, et me võtaksime veel kätest kinni ja prooviksime, kumb kumma alla lükkab. Nii tehti vanasti eesti külas, palgi peal, ja sinagi, krahvitar Keyserling, tuled ju sealt. Ja me võtsime kätest kinni (*demonstreerib*) ja seisime ja ootasime. (*Paus.*) Ootasime, kumb meist võtab sinu sõnu tõsiselt. Kumb meist võtab sinu sõnu *esimesena* tõsiselt. *Kas* meist üks ka võtab sinu sõnu tõsiselt. Me seisime, käed üksteise pihus, hästi kõvasti üksteise pihus, elu usaldatud teineteise kätte. Pruukinuks ühel meist vaid

nõksatada ja me oleksime mõlemad alla lennanud. Hea oli nii seista. Sind müüri peal justkui enne surma kätest kinni hoida. Midagi oli justkui mängus. Isegi midagi väga olulist oli justkui mängus. Ja õnneks oligi see kõik vaid mängus. Õnneks ei võtnud kumbki meist sinu sõnu tõsiselt.

GERTRUD (*vangutab pead*): Sa siis ei tundnud, et see oli tegu, Nietzsche? Sa ei tundnud, et see oli päris tõsine tegu?

NIETZSCHE: See oli üks tütarlaste konventsionaalseid ebakonventsionaalsusi. Ma olen ka varem tüdrukutega müüriservadel kõndinud, sammaste otsas istunud, pimedas kõrge lainega veealustel kividel seismas käinud.

GERTRUD: Äkki on need kõik olnud tõsised teod, Nietzsche? Äkki sa pead seda mänguks vaid seetõttu, et sa ei ole surma saanud?

NIETZSCHE: Need ei ole olnud tõsised teod. Need olid tütarlaste konventsionaalsed hingeharjutused, mille käigus muidugi võib mõnikord surma saada. Rumalusest surma saada, Gertrud. Rumalusest surma saamine ei pruugi midagi tõsist olla. Surma saamine ei tee üldse veel kedagi tõsiseks.

GERTRUD (*vangutab pead*): Sa oled filosoof, Nietzsche. Sa ei julge surmale liiga lähedal olla, muidu sa ei saa oma tekstiga valmis. Ega sust endast midagi järele jäägi, ainult mingi tekst kusagil tuules looperdamas. Kusagil pööningul tuvihunnikute all. Mitte ükski kaheksakümneaastane tädi ei ütle, et, näe, see vend tegi mulle ära ühe jala peal torni tipus. Keegi ei mäleta sinu liha lõhna. Aga kõik loevad mingit teksti, kuhu alla – või peale, jumal teab – on kirjutatud Friedrich Nietzsche.

NIETZSCHE: Adolf Nietzsche.

GERTRUD: Adolf, Adolf. Ühed ajavad su segamini Friedrich Nietzschega ja teised Adolf Hitleriga. Sul pole mingit lootust. Sa pead olema surma suhtes skeptiline. Elukutse viga. Sa ei näe ju, kallis, et surm on kohe – siinsamas – sinu kõrval. Ei näe ju, ei ole ju. Mitte miski ei pane sind uskuma, et sa hoidsid surmal käest kinni. Mina olingi ju surm. Sina võid mõni teine kord olla. Ma otsin sinus surma, Nietzsche, jäta see meelde. Sa eksid, kui sa arvad, et kõik oli kohe alguses selge.

Nietzsche muigab skeptiliselt, kuid siiski poolehoidvalt, jalutab edasi-

tagasi.

GERTRUD: Surma lähedust ei saa tõestada, Nietzsche. Kui sa jääd ellu, siis sa arvad, et see oli mäng, riskantne mäng. Ja kui sa saad surma, siis sa oled surma saanud. Schluss, tee mis tahad. Elu lähedust ei saa samuti tõestada. Sa ei tea, milleks naine hea on.

Nietzsche naeratab ikka omaette.

NIETZSCHE: Ma ei ole ju mingi primitiivselt loogiline inimene, Gertrud.

GERTRUD: Sa ei tea, milleks naine hea on. Sa arvad, et naist peab ... keppima.

NIETZSCHE (*vangutab pead, naerab*): Ei arva. Aga ma ei saa su loogikast aru: kas siis peab või ei pea?

GERTRUD (*istub nagu kakk müüriserval, mõtlikult*): Ja ometi oli üks minu täiesti selgeist otsustavaist mõttest – surra.

NIETZSCHE: Me kõik katsetame end mõttes, Gertrud. Igat mõtet ei saa veel teoks pidada.

GERTRUD: Sina, pastori poeg, peaksid ju eriti hästi teadma, et iga patune mõte ongi juba patutegu. Aga mina – mina mitte ainult ei mõelnud, vaid kutsusin su tegelikult müürile ja võtsin surma lähteasendi sisse. Ma andsin sulle absoluutselt reaalse võimaluse teha meie mõlema elus absoluutselt otsustav tegu.

NIETZSCHE (*pilklikult*): Ja mina sulle. Kui ma müürile tulin.

GERTRUD: Ja-jaa. Ja see on ju teo nime väärt, kas pole? Nõksatus ei olnud ju tühipaljas mõte, sa võisid selle ju teoks teha, Nietzsche. Nietzsche, Nietzsche.

NIETZSCHE (*ikka veel pilklikult*): Me jätkasime tavalist ohutut sõnademängu, markeerides seda vaid pantomiimiga.

GERTRUD: Aga mina ei olnud kindel ei sinus ega eneses. Piisab ühest, kes ei võta asja mänguna, ja mängu ei ole enam.

NIETZSCHE: Õige.

GERTRUD: Noh? Mina ei olnud sinus põrmugi kindel, Nietzsche. Ma ei olnud. Ausõna. (*Paus.*) Äkki on see ... Äkki, äkki, äkki, äkki. Siis ei olda ju enam kindlad selles, mida ... noh, armastatakse. Kas sa andstad mulle selle, kui see juhtub see olema?

NIETZSCHE (*teeb, nagu ei mõistaks, võib-olla ei mõistagi*): Nõksatusi on kogu me elu täis. Igal sillal, Gertrud, iga pilvelõhkuja aknal

on sul täiesti reaalne võimalus teha kohe, kiiresti ja lõplikult see otsustav nõksatus. Gertrud. See ei too kaasa ei tegusid – ega – kangelastegusid.

GERTRUD (*tõuseb püsti ja sirutab rinnatiselt Nietzschele käe*): Tule uuesti müürile, Nietzsche!

Nietzsche jääb hetkeks vaatama, siis viskab Gertrudi toki rinnatisele ja ronib ka ise sinna järele.

NIETZSCHE: Kordamine on triviaalsus, Gertrud.

GERTRUD: Kordamine on tarkuse ema. Ei mingeid kordusi. Ainult isaseid. Tule vaata Viini.

Nietzsche ja Gertrud jäävad näoga vastamisi, küljega saali poole. Nietzsche astub Gertrudile lähemale.

NIETZSCHE: Sa lubasid ju Viini näidata.

GERTRUD: Ma näitangi. Vaata. (*Osutab pead pööramata linna tuledesärrale.*)

NIETZSCHE: Sa ei näita ju midagi peale enda.

GERTRUD: Vaata siis. (*Osutab jälle pead pööramata linna tuledesärrale.*)

NIETZSCHE: Miks sa end ära ei pööra? Miks sa end linna poole ei pööra?

GERTRUD: Ma võin ju näidata nii, et ma ei pööra.

Nietzsche ei vasta midagi. Mõlemad seisavad ikka küljega saali poole, näotsi vastamisi.

GERTRUD: Kas sa kardad mind? Kas sa kardad, et nüüd ma tulen ja tõukan?

NIETZSCHE: Tegelikult ei. (*Paus.*) Ma ütlesin sulle juba enne, et tegelikult me teame, et me üksteist ei tõuka.

GERTRUD: Nietzsche. Ma ütlesin sulle juba enne, et ... laku mu peed. (*Paus.*) Kõigega, mis ma sulle siin kuulsuse templi tipul olen öelnud, olen ma tahtnud öelda, et mind tuleb võtta sõna-sõnalt. Eriti, kui ma olen hoiatanud. Proovi seda. Kõik, mis ma ütlen, on minult sinule. Kuskil ei ole mingit publikut. Laku mu peed, palun. Keegi ei näe. Nii ma ütlen, kallid.

Paus.

GERTRUD: Ma ootan. Ma armastan.

NIETZSCHE: Ma armastan Viini.

GERTRUD: Mina olengi su Viin. Tobu.

Paus.

NIETZSCHE: Huvitav, milline saab olema see kõige ropem sõna, millega sa minu poole pöördud?

GERTRUD: Ma ei saa seda öelda. See on nii kõva.

Gertrud turtsatab. Nietzsche vaatab maha.

GERTRUD (*ajab end sirgu*): Kõik, mis ma ütlen, on *sinule* öeldud. Võta seda kui sosinat. Ma ütlen seda sulle kõrva. Ainult sinule.

Nietzsche uuriks justkui, käed taskus, rinnatist oma jalge all.

GERTRUD: Ära vaata nii pikalt alla. Pea hakkab ringi käima. Me oleme ikkagi väga kõrgel. Kuulsa Gloriette'i tipul. (*Paus.*) Ühe asja salgasin ma sinu ees küll maha. Kui me siin käsipuul ukerdasime, käisid seal all seda lõputut alleed kaks meest. Kas sa nägid neid?

NIETZSCHE: Ei, Gertrud, ma ei näinud midagi, mis toimus ... madalamatel tasanditel.

GERTRUD: Seal lükati üht meest ratastoolis. Papa Keyserling lükkas Middendorfi.

NIETZSCHE: Ma võtan sind sõnast.

GERTRUD: Võta ükskord ometi. Võta igast mu sõnast. Sa ei julge. Middendorf tahtis meiega koos pargis jalutada.

NIETZSCHE: Ma ei tea sellest midagi.

GERTRUD: Mina teadsin. Aga ma arvasin, et ... et toimub midagi olulist ja seda ei tasu ära rikkuda.

NIETZSCHE (*vangutab pead*): Ma ei tea, kuhu sa tüürid, Gertrud. Sa oled žonglöö. Sa oled viinitar. Miks sa seda eitad?

GERTRUD: Sest ma ei ole žonglöö. Ma olen balti krahvi tütar. Ka siis, kui ma olen viinitar. Ka siis, kui ma olen väga viinitar. Võta mind igast mu sõnast. Ära mind ennast võta. Ära ole väikekodanlane. Mulle ära taha panema tule. Pane mu sõnadele taha. Pane igale mu sõnale tegu taha, mees. (*Hüüab.*) Ära võta neid kui sõnu, jumal hoi! Kui ma ütlen, et ma olen Keyserling, siis ma mitte ei ütle, et ma olen Keyserling, vaid ma olengi Keyserling! Kui ma ütlen "laku perset" ...

NIETZSCHE: Ahaa, siis ma võingi seda teha!

GERTRUD: Muidugi võid. See on minu põhimõte. See on *minu* tegu. Sina ei pruugi seda isegi mitte häbeneda.

NIETZSCHE: Võib-olla on see kõik tõsiselt mõeldud, Gertrud. Aga

ütle mulle, rumalale, mida sa siis tahad?

GERTRUD: Praegu?

NIETZSCHE: Hea küll, praegu. Või üldse.

GERTRUD: Praegu? Ma võiksin keelega su huuli piiristada.

NIETZSCHE (*ohkab, pärast pausi irooniliselt*): Alles räägiti ju ... mingist keelust.

GERTRUD: Ja siis?

NIETZSCHE: Aga eelmängud on lubatud?

GERTRUD (*vangutab pead*): Ei ole mingeid mängu, mitte millegi eel ega järel. Ma võiksin vaid üsna õrnalt keelega su huuli piiristada. Ma olen naine. Ma ei tee seda millegi eest või asemel. Ma teen seda lihtsalt ja lõplikult. Unusta oma käed.

NIETZSCHE (*irooniliselt*): On veel liiga valge, Gertrud.

GERTRUD: Siis seal all hekkide vahel.

7. pilt

Gertrud ja Nietzsche pimedas Schönbrunni pargis kusagil kuulsas Menagerie, maailma vanima loomaaia läheduses. Vasakul ülal paistab tuledes Gloriette. Aeg-ajalt on kuulda mitmesuguste loomade hääli: lõvi mõirgeid, hobuse hirnatust jne., matsutamist, kusemist, maa kaapimise helisid. Gertrud hoiab Nietzschel käest, liigutakse läbipääsmatute hekkide labürindis, millel pimedas pole ei otsa ega äärt.

GERTRUD: Ma usun, et park on juba suletud. Me jääme liiga pikalt filosofoerima. Sinu süü.

NIETZSCHE: Kuidas minu? Mina oleksin vait, kui võimalik.

GERTRUD: Ma ei viitsi sulle enam öelda, kes sa oled. Üks pagana pastori poeg. Üks pagana pastori poeg, keda ma tahaksin viia inimeste sekka. Ilma minuta ei pääse sa isegi sellest pargist välja. Hoiu mul käest, sa ei pea kogu aja oma süüdsaid solvunud reaktsioone näitama. Ma ei vii sind ju oma voodisse.

NIETZSCHE: Jäta ükskord see kepi-jutt, Gertrud. See läheb läilaks.

GERTRUD: Ma ei rääkinud ju midagi kepi-st. Kepp istub mul kindlalt peos. Isegi sina oled seda hoidnud. Sa mõtled asjadele mingeid tagamaid ja neid on sulle nii mõnus ette sööta. Ma ütlesin ainult, et

ma ei vii sind ju voodisse. “Viima”, “sina”, “voodi”, kõik korralikud kodanlikud sõnad.

NIETZSCHE: “Oma” sa unustasid.

GERTRUD: Ah, issand, muidugi “oma”. See ilge sitane sõna, nagu nad ütlevad. See on puánt. Vabandust, Nietzsche.

NIETZSCHE: Sa kasutad mind ära. Seda, et ma pimedas ei näe. Ma ei saa aru, miks sa pead nii rääkima.

GERTRUD: Kõik naised räägivad nii, kui nad end vabalt tunnevad. Vabalt ja väärilt. Pideva pinge all. Me peame ju seda elu hoidma. Sina käid ringi ja räägid oma metafüüsikat. Sa ei tunne huvi mingite laste ja väetite vastu. Sinul on kõik lihtne. Piisab põõsast ja pliiatsist. Kirjutad kas või oma nahale. Peaasi, et tekst tuleb. Nägid sa küürakat?

NIETZSCHE: Mis küürakat?

GERTRUD: Küürakat, noh, küürakat. Lamas seal muruplatsil. Me oleksime pidanud ta kaasa võtma.

NIETZSCHE: Mis küürakat sa mõtled?

GERTRUD: Ma ei mõtle midagi. Ma tegutsen. Ma proovin sinuga siit välja pääseda. Öösel läheb külmaks. Kõrbetuul on läbi. Me ei saa siia jääda.

NIETZSCHE: Gertrud, mis küürakast sa räägid?

GERTRUD: Ole vait, Nietzsche. Kuuled?

Mõlemad jäävad seisma. Kuulatavad. On kuulda loomade otsekui vaevalisi hääli. Menagerie pole just loomade paradiis.

NIETZSCHE: Mida ma pean kuulma? Sebra röögib, lõvi mõirgab. Keegi iniseb. See peab mingi väike vaene loom olema.

GERTRUD: Väike vaene! See on elevant, kes tahaks päevas 60 miili käia ja ei mahu end oma puuris isegi ümber pöörama. Tasa! Tsss!

Kuuldub nagu inimhäält ja metallilõginat.

GERTRUD (sosistab): Ole nüüd tasa, jumala pärast!

Teiselt poolt hekki kuulduv Middelendorfi häält, siis Keyserlingi oma. On aimata rataste rasket sahinat kruusal.

MIDDENDORF: Nad on vähemalt sada aastat rääkinud selle loomaaia võimatust olukorrast. Juba Peter Altenberg kirjutas sellest, kuidas siin loomad ägavad. Suu sööb, perse pasandab, ümber pöörata pole võimalik. Nagu jalgupidi savis.

KEYSERLING: Altenberg niimoodi küll ei kirjutanud. Altenbergi ei

huvitanud mitte loomad, vaid naised. Lapsnaised. Lõputul hulgal. Mittepragmaatiline naiselikkus. See, mis veel ei tegutse, vaid lihtsalt *on*.

MIDDENDORF: Naised, kes lihtsalt *on*, ei ole veel kellegi naised.

KEYSERLING: Lapsnaised, ma ütlesin ju. Nii kümnendast kolmeistkümnenda eluaastani.

MIDDENDORF: Kui vana on Gertrud?

KEYSERLING: Ohhoo, peigmees. Kakskümmend pluss üks, ütleb ta ise.

MIDDENDORF: Küll ma juba tean.

On kuulda suure looma kusesorinat. Härg ägab. Öölinde siristab.

MIDDENDORF: Nagu inimese elu see Schönbrunni loomaaed. Suu sööb, perse pasandab. Kõik silmitu ainevahetuse heaks. Ainult seedid seda maailma – vaadata ei jõuagi. Tahad ümber keerata – pole ruumi. Äkki oled vana. Vanadust võib veel varjata. Aga siis tuleb *see* ... Ei jõudnudki ümber keerata. Elu sai otsa.

KEYSERLING: Pole sinu stiil. Küllap Gertrud sulle halastab. Sinu nõuded on ju olematud. Kuigi ...

MIDDENDORF: Lükka, lükka.

On kuulda, kuidas Keyserling ratastooli läbi kruusa lükkab. Gertrud ja Nietzsche on kükitanud maha, sosistavad.

GERTRUD: Teeme nii, et meie nõnda ei ela.

NIETZSCHE: Kuidas?

GERTRUD: Teeme nii, et jõuame üksteisele otsa vaadata. Vaatame nii palju, et küll saab. Meil on Viinis veel aega.

NIETZSCHE: Praegu ei saa seda arutada. Ja aega on vähe.

GERTRUD: Praegu on just õige aeg. Praegu julged sa mulle otsa vaadata. Pimedas. Kui sa mind enam ei näegi. Tähtis ei olegi see lõputu nägemine. Tähtis on üksteisele otsa vaadata. Kui sa mulle otsa vaatad, siis mul hakkab soe. Ehkki ma tean, et sa mind ei näe.

NIETZSCHE: Kas sa ei karda, et nad kuulevad sind?

GERTRUD: Kuulgu. Kunagi ma laman suremas maas ja ei mõtle üldse sellele, kas onu Middendorf ja papa Keyserling mind tol õhtul kuulsid või mitte. Kui ma millelegi mõtlen, siis sellele, et tahtsin kunagi kellelegi nii kaua otsa vaadata, et see otsa vaatamine enam ei lõppenudki. See on parim, mida me võime saavutada. Ükskõik, mida

teha, ükskõik, kus olla, ükskõik, mida näha – ja jääda kellelegi äkki otsa vaatama, ja olla ise see, kellele jäädi äkki otsa vaatama. Kanda oma näol kellegi nägu, olgu või mulla all. Olla üksinda mullas, muld silmaaukudes, muld suus, aga teha ikka üks jõupingutus, lükata keel mulla vahele ja tunda sooja nägu, alati väga lähedal, alati väga kohal. Võita üksindus. Alati, iga kell. Selleks me olemegi siin.

NIETZSCHE: Mis sa teed, Gertrud?

GERTRUD: Ma joonistan keelega su suud.

NIETZSCHE: Ma ei mõtle seda. Sa nutad.

GERTRUD: Mina ei nuta. Mu nägu nutab.

NIETZSCHE: Sina, Keyserling, nutad!

GERTRUD: Sa ei näe ju, Nietzsche.

Ratastooli sahin kruusal tugevneb jälle. Teispool hekki räägitakse.

MIDDENDORF: Mulle näib, et me oleme omadega sassis. Kahjuks ei saa ma sind aidata, Keyserling. Võta end kokku, mul hakkab jahe.

KEYSERLING (*naerab*): Siin hekkide labürindis käsikaudu teed otsida ... Mulle juba viirastub. Tundus, et ma kuulsin Keyserlingi nime.

MIDDENDORF: No-noh.

KEYSERLING: Vaata, Middendorf, kuidas Gloriette mäe otsas kumab. Nagu suured linnud istuksid katusel.

MIDDENDORF: Ma ei usu. Ma ei usu ... et Gertrud mind pettis.

KEYSERLING: Ah, mu tütar on ju tuulepea.

MIDDENDORF: Tuulepea! Paksmagu! Hoor! Litakirves! Leiuta veel sõimusõnu, Keyserling. Siis sa saad teada, kes su tütar *ei ole*.

Keyserling turtsatab. Ka Gertrud turtsatab teisel pool hekki.

KEYSERLING: Mulle tundub, et me ei ole üksi.

MIDDENDORF: See on hea, et me ei ole üksi. See on minu ja sinu erinevus, Keyserling. See on alati olnud. Sina ütled seda hirmuga, mina ütlen rõõmuga: me ei ole ju üksi. Ma olen saanud seda väga harva öelda. Saadan, sa sõitsid kraavi!

KEYSERLING: Kus sa oled, Middendorf? Iste on tühi.

MIDDENDORF: Ma laman mürgiste marjade all. Gertrud! Kallis naine. Ma ei tea, miks me sündisime nii erineval ajal.

KEYSERLING: Middendorf, kus sa oled?

MIDDENDORF: Kurat, lase mul olla!

KEYSERLING: Middendorf, anna ma aitan.

MIDDENDORF: Tead mida, Keyserling. Ära tee, lase mul lamada. Las ma puhkan. Tead mida, Keyserling.

KEYSERLING: Tule, ma aitan su püsti, siis räägid.

MIDDENDORF: Kuula mind, keigar. Esiteks, sa ei jõua mind püsti ajada. See kõik läheb väga kiiresti. Kõigepealt käed. Siis kohe jalad. Selg ja kõik muu sammhaaval järele. Ainult suu räägib. Süda muretsseb. Ihu on põrmus. Sa ei jõua mind püsti ajada, Keyserling.

KEYSERLING: Ma ei saa sind ometi siia jätta.

MIDDENDORF: Ei saa. Seda sa ei tohi. Ja nüüd kuula ära: teiseks. Ma ei usu, et Gertrud mind pettis. Ta on siin aias. Ma tean seda. Otsi ta üles. Ta aitab sind. Ja see poiss on temaga kaasas. See väikekodanlaste filosoofia rajaja. Mingi jõud on ju temaski. Jäta mind siia ja otsi Gertrud üles.

KEYSERLING: Ma ei saa sind ju siia räpatanud lehtedele jätta. Tule mõistusele, Middendorf. Ma ei leia sind enam üleski.

MIDDENDORF: Otsi Gertrud üles. Tema leiab minu alati.

KEYSERLING: Middendorf ...

MIDDENDORF: Kas sa Saksa Ordu veel tunnistad, Keyserling? Ma ütlen sulle Saksa Ordu nimel: mine ja otsi ja sa leiad. Jäta mind siia. Jäta mind siia.

KEYSERLING: Vabahärra von Middendorf ...

MIDDENDORF: Krahv von Keyserling.

KEYSERLING: Ma ei saa sellest aru, kuid nüüd ma lähen.

MIDDENDORF: Just nii peabki. Mitte mõista, kuid kohust täita. Mine ja tule.

On kuulda, kuidas Keyserling eemaldub. Kaugemalt hakkab kostma esialgu vaoshoitud, siis üha kategoorilisemaid hüüdeid: "Gertrud! Gertrud!"

MIDDENDORF (*justkui omaette*): Gertrud. Kõik vanamehed ei pruugi olla vääritud sead. Ma tahan lahkuda, teades, et me oleme paar. Me oleme ju paar, Gertrud. Igavestes asjades aastaid ei loeta.

Gertrud tõuseb vaikselt püsti ja tõmbab ka Nietzsche enda järel.

MIDDENDORF: Ma ei ole elus kunagi kellelegi öelnud: ma armastan sind. Baltimaades ei olnud see kombeks. See on imal saksa vaim, mis seda korrutab. Ja praktilised inglased, kes ei saa üldse aru, et sõ-

nad pole mitte tähendus, vaid tegu. Sulle ma ütlen omaette, Gertrud, et ma armastan sind. Hea on öelda, et ma armastan sind, Gertrud. Ma pean nõnda veel vastugi. Ma ei ole ju surnud.

Gertrud tõmbab Nietzsche enda vastu ja suudleb teda. Nietzsche püüab seda takistada, kuid saab aru, et lärmi ei tohi teha ja allub seega paratamatult.

MIDDENDORF: Üksi olles saan ma aru, et ma ei ole üksi. Sa oled minuga, Gertrud. Ma hüüan su nime ja sa oled siin. Gertrud, kallis. Kui hea, et sa oled alati minu juures. Kui sa ka sellest ise ei hooli. Sinu hoolimine, sinu hoolimatus on plikaea pärandus. Sukad, pihik, tripid, va igavesti paksud aluspüksid. Et põis ei külmetaks. Sina ise oled ... kes sa oled, Gertrud? Miks sa tulid, miks sa olid?

Gertrud suudleb Nietzschet. Ripub ta kaelas. Gertrud ja Nietzsche sosistavad.

NIETZSCHE: Kas see on õige, Gertrud?

GERTRUD: Mis asi?

NIETZSCHE: Sa ei peaks mitte mind, vaid teda.

GERTRUD: Ma ei suudaks seda vanameest iialgi lakkuda. Ta lihtsalt armastab mind. Ta on armastus heki taga. Sina ei suuda iialgi niimoodi armastada, Nietzsche. Sul on vaja tekst valmis teha.

NIETZSCHE (*proovib Gertrudi kätega eemale lükata, mis tal ei õnnestu*): Mine siis tema juurde.

GERTRUD: Ma ei suuda. Armastuse ägin inspireerib mind. Elevanti inisemine. Hobuse kaunis kusemine iga viieteistkümne minuti takka. Ninasarviku sitalärakad. Paabulinna kummalised mõtted. Keegi ei taha ju nii pika sabaga isast. Naine tahab tunda, et ta on lõpmatus. Et temasse võib uppuda. Paabulind ei upu. See torkab läbi ja läheb järgmise juurde.

On kuulda Middendorfi ägamist ja omaette sosinat, millest pole aru saada. See kõlab nagu palve.

NIETZSCHE (*rebib end Gertrudi embusest lahti*): Me peame teda aitama. Vähemasti sina pead tema juurde minema.

GERTRUD (*kirglikult*): Elus ei pea mitte midagi. On ühed, kes armastavad ja annavad teistele jõudu. Ja on teised, keda armastatakse. Need võtavad kogu jõu endale ja neis lihtsalt on jõudu.

Paus.

NIETZSCHE: Kumb sa neist oled?

Paus.

GERTRUD: Ma ei tea.

NIETZSCHE: Kas sa armastad?

GERTRUD: Jaa.

NIETZSCHE: Kas sind armastatakse?

GERTRUD: Muidugi.

NIETZSCHE: Siis sa oled mõlemad.

GERTRUD: Ma ei tea.

NIETZSCHE: Keda sa siis armastad?

GERTRUD: Ma ei tea.

NIETZSCHE: Sa ütlesid, et sa ju armastad.

GERTRUD: Armastan.

NIETZSCHE (*karjub*): Keda kuradit?

GERTRUD: Mitte kedagi.

NIETZSCHE: Mida sa ootad? Kas surma siin mürgiste marjade all?

GERTRUD (*pärast pausi*): Ma tahtsin sinuga Gloriette'is ...

NIETZSCHE: Noh, noh?

GERTRUD: Ei, sinuga mitte seda. Ma tahtsin ... sinuga kunagi last saada. Mul ei ole veel ühtegi.

Paus.

NIETZSCHE (*häält tasandades*): Lähme päästame vanamehe ära.

GERTRUD: Ma ei taha.

NIETZSCHE: Lõpeta see "ma ei taha", "ma ei tea".

GERTRUD: Me ei pääse siit hekist läbi.

NIETZSCHE: Lähme ringi.

GERTRUD: See on vähemalt kilomeeter.

NIETZSCHE: Kokku kaks kilomeetrit.

GERTRUD: Tema juurde, jah.

NIETZSCHE: Ja ometi on ta siinsamas. Kaks meetrit eemal.

GERTRUD: Jah.

NIETZSCHE: Lähme siis kahe meetri asemel kaks kilomeetrit.

GERTRUD: Ma ei taha. Las ta armastab mind. See on ju kah midagi väärt.

NIETZSCHE: Me ei lähe teda armastama. Lähme aitame teda.

GERTRUD: Teda ei saa enam aidata.

NIETZSCHE (*otsustavalt, valju häälega*): Middendorf, kas sa kuuled meid?

MIDDENDORF (*heki tagant*): Ma kuulen sind, Nietzsche.

Paus.

NIETZSCHE: See naine armastab mind siin. Gertrud.

MIDDENDORF: Mina armastan teda.

NIETZSCHE: Kas jagame maad? Tema armastab mind, sina teda.

MIDDENDORF: Nii peabki olema.

NIETZSCHE: Mehejutt.

Paus.

GERTRUD: Ma ei armasta sind, Nietzsche. Ma armastan paabulindu.

On kuulda Middendorfi naeru.

NIETZSCHE: Mida sa enne mind oled lakkunud, Gertrud?

GERTRUD: Mitte kedagi.

NIETZSCHE: Mida?

GERTRUD: Mis mida?

*Nietzsche vaikib ja annab siis Gertrudile kõrvakiilu. Gertrud kanges-
tub ja jõllitab Nietzschele, käed rusikas, otsa. Midagi ei järgne. On
kuulda Middendorfi ja mitmete loomade äginat.*

8. pilt

*Raimundi-teater Viinis Mariahilfi linnaosas. Etendatakse muusikali
"Vampiiride tants". Taustaks kuulda koore ja aariaid sellest tükist.
Võtmemotiivina kordub fragmentaarselt duett "Draussen ist Freiheit"
(à la 'Kuskil on vabadus' või 'Säälpool, kus priius' jne.). Middendorf,
Keyserling, Gertrud ja Nietzsche, kõik korralikult õhtutualetis, istuvad
kallistel põrandakohtadel, lausa esimeses reas (poolküljega saali poo-
le). Istumisjärjekord vasakult kaugemast nurgast alates: Keyserling,
Nietzsche, Gertrud, Middendorf. Middendorfi kui kõige äärmise kõrval
tühi ratastool. Kõigi nägudel peegeldub lava intensiivne prožektorite
mäng.*

*Gertrud ei jälgi laval toimuvat, vaid põrnitseb otsekui omaenese
põlvi. Ka Middendorf ei ole keskendunud mitte lavategevusse, vaid
iseenesesse. Ta pöörab pead pidevalt poolenisti Gertrudi suunas, nagu*

teda nuusutades, kuid siis jälle tagasi, Gertrudile otsa vaatamata. Nietzsche on väga soliidne, aga mitte eriti filosoofiline. Keyserling on ainus, kes kõike hingepõhjani naudib, näol aval, tänulik naeratus, peaga, ajuti ka ülakehaga muusikale kaasa elades.

Keyserling vaatab õnnelikult vasemale, kaaslaste poole, et leida neilt toetust oma emotsioonidele. Ta näeb, et Gertrud ei jälgi lava. Ta koputab Nietzschele delikaatselt põlvele. Nietzsche teeb peaga poolpöörde paremale, keerates oma kõrva Keyserlingi suu ette. Keyserling sosistab talle midagi kiiresti, naeratades kõrva. Nietzsche teeb nüüd reserveeritud poolpöörde vasemale, Gertrudi suunas. Selles väljendub tema uhke kõhklus. Siis puudutab Nietzsche kergelt Gertrudi jalga. Gertrud jäigastub ja vaatab nüüd lavale. Nietzsche ei tegele temaga rohkem.

Middendorf on kõike kõrvalt märganud. Ta tajub (ikka veel endale üllatusena), et ei suuda liigutada ei oma kätt ega jalga. Ta kinnitab pilgu enda ette lavale. Kõik kolm, Middendorf, Gertrud ja Nietzsche, on nüüd kinnitanud pilgud lavale. Lavalt kõlab "Draussen ist Freiheit" kui kutse vabadusele – kolm jäigastunud figuuri on selle peaaegu paroodiline kontrast. Aga ka Keyserling oma röömsas kaasaelamises ei mõju stiilsemalt.

Middendorf kallutab end poolest kehast Gertrudile lähemale, see on vaevaline ja aegavõttev toiming, mis ei saa Gertrudile märkamata jääda. Middendorfi nägu puudutab Gertrudi juukseid. Aeglaselt surub Middendorf oma näo Gertrudi juustesse. Gertrud püüab säilitada rahu, kuid hingab üha sügavamalt.

Mõne aja pärast katkeb Nietzsche kannatus. Ta ei pööra pead ja hoiab pilku laval, ent paotab erutusest huuled. Siis hakkab ta oma kätt hästi ettevaatlikult Gertrudi paremale jalale lähendama, algul seda vaid väikese näpuga kompides, siis teisi näppe juurde libistades. Talle ei osutata vastupanu. Nietzsche on üha julgem ning võtab Gertrudi reie aegamisi (põlve ja puusa vahelisel keskalal) vaat et oma pikkade sõrmede vahele. Gertrud heidab väga ettevaatliku pilgu alla, Nietzsche käe nägemine erutab ja ängistab teda. Ta piilub ripsmete varjust ka

Nietzschet ning selle avatud huuled tugevdavad tema emotsioone. Siis nihutab Nietzsche oma näpuhaaret aegamisi Gertrudi puusale lähemale. Gertrud ei osuta vastupanu, kuid tema lõug tõuseb nüüd üha ülespoole. Vasemalt piirab tema kõrva vana väeti Middendorfi, paremalt Nietzsche häbelik, kuid kindel käsi.

“Draussen ist Freiheit” kõlab oma täies hiilguses. Gertrud ei pea vastu, hakkab kergelt võbisema, ja laskub aegamisi toolilt põlvili. Nietzsche ja Middendorfi, kahe hüljatu pilgud kohtuvad. Mõlemad näevad teise mannetust. Kolm istuvad, neljas põlvitab oma tooli ees, pilk kinni laval toimivas. Gertrud tõstab käed märkamatult lõua alla ning saavutab altari ees palvetava naise kuju. Võiks arvata, et duetti “Draussen ist Freiheit” on ta täienisti lummanud. Seda juhtub isegi läänemaailma parimais teatris. Fännid ei pea pingele vastu ja võtavad ebakonventsionaalseid poose. Raimundi-teater on elitaarsete hindadega keskkõrgtaseme muusikateater.

Keyserling märkab Gertrudi ebatavalist asendit. Vaatab prooviks ka Middendorfi ja Nietzsche poole, kuid nende pilgud on tardunud laval toimuvasse. Keyserling suunab oma pilgu mõistmatuses lavale tagasi. Kolm tardunud istujat ja üks hardunud põlvitaja.

Middendorfi ja Nietzsche vahetavad veel kord pilke. Mõlemad on üllatunud teise vaatest ja pööravad pea tagasi. Middendorfi langetab pea rinnale. Nietzsche võtab põuetaskust valge rätiku ja tupsutab sellega kergelt nägu. Tema huuled liiguvad sõnatult.

Keyserling tõuseb poolkükorus oma toolilt ja läheb põlvitava Gertrudi juurde. Jääb ühe-jala-põlvitusse Gertrudi kõrval. Muusika muutub vaiksemaks ja alaneb taustaks.

KEYSERLING: Gertrud, kallid, kas ma saan sind aidata?

GERTRUD: Kes sa oled, et sa mind aidad?

KEYSERLING (pärast pausi): Ma olen su isa. Su parim sõber.

GERTRUD: Kus mu ema on?

KEYSERLING: Miks sa nõnda küsid? Sa ju tead, kus su ema on.

GERTRUD: Ma tahan ema juurde.

KEYSERLING (*ohkab, pärast pausi*): Võta end kokku, Gertrud.

GERTRUD: Isa. Tõelise balti aadlitarina olen ma eluaeg tegelnud oma kokkuvõtmisega. Ma tahaksin end laiali lasta, isa.

KEYSERLING (*pärast pausi*): Su ema tegi seda kodus, mitte teatris.

GERTRUD (*vaatab isale otsa*): Sa pole seda kunagi varem öelnud.

KEYSERLING: Nüüd siis ütlen. Tõuse püsti. Õigem, istu oma tooli.

GERTRUD: Mida ema kodus tegi?

KEYSERLING: Ema oli teatris daam. Nagu igal pool mujal kodunt väljas. Kodus oli ta mõnikord ... sinu ema.

GERTRUD: Naine, tahtsid sa öelda.

KEYSERLING: Ei, ma ei tahtnud. Su ema ei olnud naine. Naiseks hakati hiljem õppima, Gertrud. Palun istu oma tooli.

GERTRUD: Räägi mulle emast.

KEYSERLING: Ma teen seda juba täna õhtul, Gertrud, palun sind.

GERTRUD: Täna õhtul pole mul aega. Ma olen Nietzschega.

Keyserling vaatab Gertrudile tähelepanelikult otsa. Gertrud otsib oma isa ehmatust.

KEYSERLING: Me selgitame kõik vaheajal, Gertrud. Usu mind.

Gertrud vangutab pead.

GERTRUD: See on vana võte. Vaheajal viiakse mind peldikusse ja kolgitakse läbi. Vaheajal ei klaarita ... neid asju. Elu käib oma rada. Vampiirid on tõde. Laval on nad ainult ...

KEYSERLING: Noh, noh, noh?

GERTRUD: Isa, ära sunni mind.

KEYSERLING: Ma ei ole iial massi kartnud, Gertrud. Mind ei huvita see tuhat viissada inimest, kes ei jälgi mitte lava, vaid meid siin lava ees. Ausõna. Ainult ... võta end kokku siin ja nüüd, muidu sa end kokku ei võtagi.

GERTRUD: Minu ema ...

KEYSERLING: Jah, sinu ema.

GERTRUD: Minu ema oli kodus minu ema.

KEYSERLING (*ohtu tajudes*): Sinu ema oli kodus su ema.

GERTRUD: Isa.

KEYSERLING: Jah, Gertrud, kallis.

GERTRUD: Vana Middendorf armastab mind.

KEYSERLING: Hea küll.

GERTRUD: Aga ma ei taha temaga seda teha.

KEYSERLING (*löödult*): Ma usun, ta ei nõua seda.

GERTRUD: Aga minu ema tegi sinuga. Ma nägin teid. Kunagi. Ta oli nii ilus ... Sina olid inetu.

KEYSERLING (*vaatab ettevaatlikult ringi*): Lõpetame selle siin praegu.

GERTRUD: Isa. Kui ma ei taha ka Nietzscheega.

KEYSERLING: Mis paganat. Ta ei nõua sinult seda.

GERTRUD (*vaatab isale silma*): Kes siis nõuab?

KEYSERLING: Mitte keegi ei nõua. Sinust võib saada pianist, Gertrud. Ma usun, sinust võib saada kunstnik. Sinust saab kord aadlidaam. Sa ei pruugi hakata naiseks. Sul on muid võimalusi.

GERTRUD (*vangutab pead*): Sa ei saa millestki aru, isa.

Gertrud tõuseb ja istub oma tooli. Muusika valjeneb taas. Keyserling jääb, põlv ja käsi maas, üleõla Gertrudit vaatama. Saalist kostab naeru. Kui põlvitav Gertrud oli vaid huvitav ilming, siis käputav, hämmeldunud Keyserling on üsna naljakas. "Sind Sie der Hauptvampir?" ("Kas teie olete peavampiir?") kostab saalist. Üsna mitmed naeravad kõva häälega, ülejäanud mugistavad taustaks. Keyserling tõuseb pikkamisi poolküküürus seisu ja taganeb oma tooli juurde. Middendorff vaatab põlastavalt Keyserlingi poole, Keyserling laiutab käsi. Siis vaatab Middendorff Gertrudit ahnelt küljelt. Gertrud ei liiguta, vaid naelutab pilgu lavale. Siiski, on aimatav, et ta hoiab tagasi naeru. Tähelepandamatult paneb ta siis oma käe rahustuseks Middendorffi jalale. Nietzsche näeb seda ometi. Ta on rätiku tasku pistnud ja seirab Gertrudit teiselt küljelt. Gertrud otsekui muigaks. Nietzsche paistab võitlevat iseendaga. Siis annab ta Gertrudile tagantkätt kõrvakiilu, nii et sädemeid lendab. Muusika nõrgeneb.

GERTRUD: Sa võid mind ka jalaga lüüa. Middendorffi eest. Tema ainus lootus on nüüd peaga kõhtu.

Middendorff rabeleb oma toolis, kuid ei suuda midagi ette võtta. Keyserling väänab käsi, siiski toolilt tõusmata.

GERTRUD: Sul on vabadus lüüa ka Middendorffi eest. Sa oled

nüüd vaba mees. Eesti on vaba. Vabam kui Viin.

Middendorf on vahkvihas, kuid oma võimetusest nõrдинud. Keyserling ei oska võtta seisukohta. Nietzsche vahib vihaselt lavale. Saalist karjutakse: "Mit den Scheissvampiren 'raus!'" (à la 'Pasavampii-rid välja!').

GERTRUD (*naerab*): Ainus mees, kes mind armastab, on halvatud. Järgmine mees kehastab vabadust. Vabadus on ligitõmbavam kui armastus, kuid madalam. Vabadus on armastuse madalam aste. Seepärast ma ei tahagi praegu Eestisse minna. Kunagi oli seal armastus. Armastus vabaduse vastu. Nüüd on seal vist vabadus, vabadus armastuse vastu. Kumb võidab, ma ei tea. Ja vabadus lõpeb enamasti labasuses. Peksa mind, Nietzsche, vaba laps. Kultiveeri vabadust.

NIETZSCHE (*tagasihoidud vihaga nii Gertrudi kui ka enese vastu*): Sa oled vastik. Sa arvad, et sa oled ... revolutsioon. Ah. (Lööb käega.) Aga sa räägid endale vastu. Mida kõvem jumal, seda rohkem vabadust, ütlesid sa.

GERTRUD (*üleolevalt*): Aga vastupidi mitte. Mida rohkem vabadust, seda kõvem jumal – ei, see ei klapi. Sa ei ole Marburgis, vaid Viinis. Siin elatakse. Siin ei kultiveerita. Mida kõvem jumal, seda suurem on iga piisk vabadust. Mida enam vabadust, seda enam päevi, täis lõputut seenevihma. Nietzsche. Mina armastan päikest ja padu. Päikest ja padu. Mitte halli vaba seenevihma Baltikumi kohal.

Gertrud pöördub Nietzsche poole ja võtab tema kaelasidemest. Väänab seda õrnalt.

GERTRUD (*peaaegu meeleheitlikult*): Unusta vabadus. Püüa armastada. See on esimene asi. (Paus.) Middendorf armastab mind. Ma olen sulle seda öelnud. See on lause esimene pool. Teist poolt ei ole ma veel kirjutanud. Ma ütlen "kirjutanud", siis sa saad aru. Minu tekst ei ole veel valmis. Arvesta sellega. (Paus). Ma olen sadist. Mulle meeldib sulle otsa vaadata, kui tuhat viinlast mind jälestab.

Publiku hüüded laadis "Raus mit den Scheissvampiren!" sagenevad. Middendorf on sünge kui surm ja ei sega end oma võimetust tajudes asjasse. Keyserling tõlgendab olukorda täiesti valesti. Ta vahib närviliselt seljataha, laiutab käsi, proovib kellegi poole pöörduda. Lõpuks kargab ta püsti ja hüppab lavale.

KEYSERLING (*tõstab publikut rahustada tahtes käed*): Ma olen

krahv Keyserling ...

Publik mühab rahulolematusest. Keegi hüüab huupi: "Das ist ein Hund der Faschisten!" ("See on fašistlik koer!"). Publik haarab sellest kinni ja tema rahulolematust valjeneb. Mitmelt poolt kõlab "Raus, raus!" ("Välja!").

KEYSERLING (*hüüab*): Vale! Goebbels vihkas Hermann Keyserlingi. Keyserling oli humanist ja kosmopoliit!

Rahvas on marus. Osa vilistab, osa plaksutab ja karjub vaimustuses: "Ein Wiener Spektakel alten Schlages!" ("Viini vaatemäng vana viisi!"). Paremtalt poolt jookseb välja kaks lavatööliset. Üks lööb Keyserlingil selja tagant jalad alt. Keyserling kukub kõva mütsuga selili. Rahvas juubeldab, osa vilistab ja trambib jalgu, osa plaksutab. Mitmesugused hüüded. Lavatöölised haaravad Keyserlingil üks ühest, teine teisest käest ja lohistavad ta paremale ära. Gertrud avab räpakalt oma ridiküli ja kraamib sealt välja väikese daamirevolvri. Ridiküli maha pillates hüppab ta lavale. Suunab revolvritoru publikusse.

GERTRUD: Es kam einmal ein kleiner Hitler aus der österreichischen Provinz! ("Tuli kord väike Hitler Austria provintsist!")

Publik vakatab.

GERTRUD (*karjub paremale lava taha*): Tooge mu isa tagasi! Ma tulistan!

Paus. Siis jookseb paremtalt välja Keyserling.

GERTRUD (*isale ja Nietzschele*): Tehke kiiresti kaabet! Garderoobi ei lähe! Aidake Middendorfi!

Keyserling tormab lavalt alla, hakkab koos Nietzschega Middendorfi ratastooli tõstma. Gertrud seisab laval ja sihib kahe käega publikusse, liigutades rauda aeglaselt vasakult paremale. Saalis valitseb haudvaikus. Muusika on katkenud, publik ei kõssagi. Middendorf on ratastoolis. Keyserling kärutab ta uksest välja. Gertrud valvab ikka veel laval. Nietzsche vantsib ukse poole.

NIETZSCHE (*lävel pöördudes, publikusse ja enesele*): Odessa mis Odessa!

GERTRUD (*publikusse sihtides, jäiselt*): Vait, Nietzsche! Me oleme uppuval laeval. Hoia end minu jaoks.

Nietzsche väljub saalist. Gertrud sihib ikka veel publiku haudvaikusse, oodates, mil Keyserling, Middendorf ja Nietzsche alla jõuavad.

Sammud trepil vaibuvad. Siis hakkab Gertrud aeglaselt lava ääre poole nihkuma, püstolitoru kahe käega publiku poole hoides. Peatub hetkeks saaliukse lävel. Siis hüppab kiiresti välja ja lööb ukse pauguga kinni. Publik hakkab mühisema. Laval vedeleb Gertrudi ridikül.

9. pilt

Doonau kanali ääres Marienbrücke (Maarjasilla) lähedal. Aeg-ajalt on kuulda, kuidas tramm üle silla sõidab, samuti autode ja mõne mootorpaadi mürinat. Gertrud kükitab vanas õhukeses tüdrukupõlve kleidis veepiiril, solistab käega vees, jalas põlvikud, peas patsid. Kõrval killustikul jalutustokk. Nietzsche seisab, käed taskus. Õhtune madal päike kuldab kanali vett.

NIETZSCHE: On sul alati püstol kaasas, kui sa teatrisse lähed?

GERTRUD: Mõnikord. Siis, kui tundub, et etendus võiks jätkuda ka tänaval.

NIETZSCHE: Sa nagu ootad, et lavaruumid langeksid ja teater tänavale koliks. Enamasti tahetakse muud. Et elu rohkem tänavalt teatrisse tuua.

GERTRUD: Niipalju olen ma vähemasti viinlane. Ma tean, et teatris on elu rohkem kui tänaval. Elu on eluvõimaluste maksimum. Mitte papakeste mured. Ja koduperenaiste hilinevad verejooksud. (*Äkki agressiivselt.*) Mis elu elad sa siin tänaval? Kui suured on su võimalused siin, Nietzsche? Mida suudaksid sa realiseerida sellest, mis sul laval võimalik? (*Rahuneb taas ja vaatab veele.*) Laval ei oleks meil mingeid piire. Igas vaatuses võiks ... surmani elada.

NIETZSCHE: Enam-vähem ja aegamisi olen ma hakanud su luuludest aru saama. (*Vangutab muiates pead.*) Ja ikka oli see üllatav, milise lamendi sa teatris korraldasid.

GERTRUD: Mina, kallid, lõpetasin lamendi, kui sa mäletad. (*Paus. Irooniliselt.*) Sa said korraks kaeda mõnusate viinlaste ajukaane alla. Kas oli mõnna vaatepilt? (*Imiteerib publikut.*) Fašistid, fašistid!

NIETZSCHE: Odessa.

GERTRUD: Ma ei tea midagi Odessast.

NIETZSCHE: Kust sinusugusel see relv?

GERTRUD: Minusugusel! Munnu, munnu. (*Paus.*) Minu ema püstol.

NIETZSCHE: Näita.

GERTRUD: Arvad, et ta on mul kogu aeg aluspükste põuetaskus?

NIETZSCHE: Sul nii paksud püksid, et sinna võib vintpüssi peita.

GERTRUD: Ei ole üldse täna. (*Näitab.*) Imeõhukesed, haprad, läbipaistvad. Saksa Ordu hele, läbipaistev asi.

NIETZSCHE: Miks sul siis täna ei ole?

GERTRUD (*õrritavalt*): Ma lootsin, et äkki juhtub midagi põnevat, teatraalset. Et oleks lihtsam juhtuda.

NIETZSCHE: Ei, ma ei mõtle mitte ... pükse, vaid püstolit.

GERTRUD: Püstolit? Ahhaa. Püstolit? Miks mul ei ole? Ma teadsin, et nagunii täna midagi põnevat ei juhtu.

NIETZSCHE: Loogiline.

GERTRUD (*näitab käega üles*): Näed õhus ebemeid?

NIETZSCHE (*vaatab*): Näen.

GERTRUD: Nagu õrnu tuhaebemeid? Need käivad kõrbetuule eel. Homme puhub jälle. Öeldakse, et kõrbetuul puhastab. Kõrvetab välja kõik haiged hinged. Need on nende jäänused.

NIETZSCHE: Miks su emal püstol oli?

GERTRUD: Mu ema elas raskel ajal.

Vaikivad ja sulistavad kättpidi vees. Gertrud pritsib mõtlikult Nietzsche käele vett.

GERTRUD: Sa oled vaba mees, Nietzsche. Üks, kellele on vabadus antud. Varsti sa ei saa enam aru, mida see tähendab, kuid praegu võib-olla küll.

NIETZSCHE: Kellelegi ei anta vabadust. See võetakse vägisi.

GERTRUD (*vangutab pead*): Ei. Keegi, kellele ei anta, ei võta midagi.

NIETZSCHE: Meie mõlema väited kehtivad üheaegselt, nagu ütles Immanuel Kant. Me ei saa kunagi teada, kas meile rohkem antakse või meilt rohkem võetakse.

GERTRUD: Kas meid rohkem armastatakse või armastame ise rohkem.

NIETZSCHE: Võib-olla ka nii.

GERTRUD: Ja ikka on nõnda, et on ühed, keda armastatakse, ja

teised, kes ise armastavad. Ühed, kes pigem annavad, ja teised, kes pigem võtavad. See lihtsalt on nii. Ainult et see inimene, keda väga armastatakse, muutub selle sarnaseks, kes armastab ise. Kes väga palju annab, see tunduks nagu palju võtvat. Vahet ei teegi. Keegi ei tee vahet.

NIETZSCHE: Väga keeruline. Analüüsi lõpp. Mis jääb, on vaikus.

GERTRUD: Ei mingit vaikust. Tegelikult on kõik lihtne. Põhiprintsiip on armastus. Kes armastada suudab, peab armastama täie auruga.

NIETZSCHE: Ja need vaesed, kes ei suuda, võtavad täie auruga seda muidu saadud õnnistust vastu.

GERTRUD: Jah, just nii. Aga nad peavad seda täie auruga vastu võtma. See ei ole üldse lihtne. Nad peavad seda nii täie auruga vastu võtma, et need, kes armastavad, ei saa enam aru, et nad armastavad. Neile tundub, et *neid* armastatakse.

NIETZSCHE: Ja mis on selle kõige praktiline järeldus? Et sa abiellud Middendorfiga.

GERTRUD (*vangutab pead*): Järeldusi on mitu, sina filosoof.

Gertrud tõuseb püsti, ka Nietzsche tõuseb. Gertrud vaatab pikalt ja mõistatusliku naeratusega Nietzschele otsa.

GERTRUD: Järeldusi on üsna mitmeid ja üsna ootamatuid.

NIETZSCHE: Ütle.

GERTRUD: Ütle! Üks väike menstruootiline plika peab ütlema suurele filosoofile. Kas sul häbi ei ole!

NIETZSCHE: Järeldusi on võib-olla lõputult. Ma tahan teada, mida sa mõtled.

GERTRUD (*kavalalt, pärast pausi*): Kas sa armastad mind?

NIETZSCHE (*naerab*): Minult ei ole keegi nõnda küsinud. Kus mina tean, kust see pihta hakkab, mida nad armastuseks nimetavad. Mulle meeldib sinuga koos aega surnuks lüüa. Kui sul oleks lõputult raha, siis ma võiksin kogu oma aja sinuga surnuks lüüa.

GERTRUD: Mul *on* lõputult raha. Usu või ära usu. Sa võid minuga kogu oma aja surnuks lüüa. Tead, see ongi elu. Kellegagi koos lõputult aega surnuks lüüa. Ma finantseerin sind.

NIETZSCHE: Nagu ma aru saan, abiellud sa Middendorfiga.

GERTRUD: Mis see sinu asi on? See, kust ma raha võtan. (*Kavalalt.*) Tahaksid sa minuga ... *seda* teha?

NIETZSCHE: Oh, issand.

GERTRUD: Ära ole nii naiselik. Tead, mis asi see üldse on?

NIETZSCHE: Ütle, ütle.

GERTRUD: See on nagu muuseas kõrvaldatav formaalsus inimesega, keda armastad.

NIETZSCHE: Las ma mõtlen.

GERTRUD: Mõtle, mõtle. (*Otsekui veeriks tähti.*) Nagu muuseas ...

HÄÄL ÜLEVALT: Gertrud!

Nietzsche ja Gertrud vaatavad üles silla poole.

GERTRUD: Gerda! Kust sina sinna said?

GERDA (*hüüab ülalt sillalt*): Ma käisin üle kanali uues sünagoogis. Kus sa öösel olid?

GERTRUD: Kus ma pidin olema?

GERDA: Papa käis sind su sängis otsimas, suurest hoolitsusest muidugi, ja leidis ainult jahtunud linad.

GERTRUD: Papa pole mind öösel iial otsimas käinud.

GERDA: Kust sina seda tead! Papa Keyserling on mees nagu (*mat-sutab ülal huultega*) kompu.

Gertrud naerab, on kuulda ka Gerda naeru.

GERDA: Noh, mis siis juhtus?

GERTRUD: Olin siinsamas.

GERDA: Silla all, poris, triitoneid püüdmas?

GERTRUD: Ei, sillal, üleval. Seal, kus sina.

GERDA: Mis jutt see on?

GERTRUD (*vaatab korra katseks Nietzsche poole*): Käisin palvetamas.

GERDA: Sillal või?

GERTRUD: Muidugi. See on ju Maarjasild. Seal on ainus Maarja kuju, mis on öösel kättesaadav. Valgustatud ja puha.

GERDA: Oh jumal, muidugi. Ma pole iial selle peale tulnud. Muidugi on siin Maarja.

GERTRUD: Noh, seal ma käisingi. (*Paus.*) Gerda!

GERDA (*meloodiliselt*): Gertrud!

GERTRUD: Gerda, Nietzsche ütleb, et seksuaalne vahekord on ropp! *Nietzsche pöördub järsult Gertrudi poole, nagu tahaks teda kõvas-ti lüüa, kuid taltsutab end siiski. Annab Gertrudile kerge laksu tagumi-*

kule. Tundes, et see on liiga lõtv, annab uue ja tugevama. Siis tõmbab teda pealekauba patsist. Gertrud naerab.

GERDA: Eks see ole kokkuleppimise asi. Tule õhtul vana Middendorfi vaatama. Tema käsi käib halvasti.

GERTRUD: Ma tean.

GERDA: Ei tea sa midagi. Nüüd enam vanamees ei räägi. Anna talle see sõna enne surma.

GERTRUD: Mis sõna? Mis tähendab surma?

GERDA: Tule läbi, muud midagi. Täna ta veel kuuleb ja näeb. Ad-jöö.

Gertrud vaatab hämmastuses Nietzschele otsa.

GERTRUD: Mis surma?

NIETZSCHE (*kehitab õlgu*): Ilmselt halvatus areneb edasi. Või mis see on.

GERTRUD: Püha Maarja!

Gertrud jääb rabatult seisma, siis tuigub kanalisse. Istub plartsuga vette, seljaga Nietzsche poole. Pikem paus. Siis on kuulda lähenevat metallilõginat. Mõne aja pärast ilmuvad vasakult nähtavale Keyserling ja Middendorf. Keyserling lükkab Middendorfi enda ees ratastoolis mööda kanali-äärset kõnniteed.

KEYSERLING (*imestunult*): Gertrud! (*Naeratusega.*) Härra Nietzsche!

Keyserling, Nietzsche ja Gertrud vaatavad vaheldumisi üksteisele otsa, teadmata, kes peab jutuotsa enda kätte võtma. Gertrud tõuseb püsti, tilgub vett. Middendorf vahib jäigastunult, suu kergelt paokil, Gertrudit.

KEYSERLING (*kahetsusežestiga*): Middendorf!

Kõik vaatavad Middendorfi poole. Middendorf ei saa silmi Gertrudilt.

KEYSERLING: Middendorf ei räägi enam, Gertrud!

Middendorf noogutab nõustuvalt kaasa, suu ikka kergelt paokil, silmad imetluses Gertrudil. Keegi ei oska midagi öelda.

KEYSERLING: Me liigume aegamisi edasi. Me ootame sind õhtul kõik väga, Gertrud. (*Naeratab.*) Ja teid, härra Nietzsche.

GERTRUD: Mida ma pean tegema, isa?

Paus.

KEYSERLING (*kiiresti ja kobavalt*): Sa peaksid parun von Midden-

dorfiga abielluma, Gertrud. (*Laiutab käsi.*) Lihtsalt. Aga see ei piira kuidagi sinu vabadust.

Middendorf koogutab Keyserlingi sõnadele kaasa. Keyserling ootab hetke, siis lükkab Middendorfi paremale poole ära.

GERTRUD (*Nietzschele, natuke totakal ilmel*): Armastus ei piira vabadust, Nietzsche. Ta on tase kõrgemal. Ainult et vabadus piirab armastust.

Nietzsche viskab kanali peal lutsu.

GERTRUD (*naerab äkki*): Kuule, mees! Ütle, miks naised peavad alati kõige taga ootama? Kui ma olin noorem, siis ma mõtlesin, kui lollilt see kõlab, et naised peavad ootama ja ootama ja ootama. Kõik kordasid seda. Nagu mingit menstruaatsiooni-järgset tõde. Ja nüüd ma ootan ise samamoodi. Loomuomaselt. Emalikult. Justkui nautides. Midagi, millest ma aru ei saa. Mis see on, ütle? Sa oled ju filosoof.

NIETZSCHE: Sa ootad abielu, mis sõlmitakse taevas.

Mõlemad naeravad.

GERTRUD (*näitab käega vasakule*): Kas sa näed seda ülejäämist silda?

NIETZSCHE (*ei hakkagi vaatama, vaatab hoopis Gertrudile otsa*): Ei näe.

GERTRUD: See on Augarteni sild.

NIETZSCHE: Kas Au-garteni või Aug-arteni? (*Mõlemad naeravad natuke.*) Jah, Augarten oli türgi lapsi täis. Käisin seal.

GERTRUD: Kas sa tead, mis ükskord Augarteni silla all juhtus?

NIETZSCHE (*irooniliselt*): Elus eneses ... või?

GERTRUD: Just. Teatris. Elutäiuslikkuses.

NIETZSCHE: Mitte ei tea. Kindlasti vägistati seal keegi kunagi ära.

GERTRUD (*pärast pausi*): Vastupidi. Seal keppis soldat libu.

NIETZSCHE: Jah, muidugi, ma oleksin pidanud seda ise taipama. (*Naerab omaette.*)

GERTRUD: Milline üleolev filosoofiline naer.

NIETZSCHE (*naerab*): Ei ole midagi üleolevat, kallid Gertrud ...

GERTRUD: *Kallis Gertrud!* Mida ma pean enne surma veel kuulma.

NIETZSCHE: Ei ole midagi üleolevat, aga see on nii naljakas, kuidas sa kogu aeg ühe ja sellesama asja ümber tammud. Kas sa mõtled

kogu aeg ainult sellele?

GERTRUD: *Sellele*, tahtsid sa küsida. Siis saab ristiinimene aru. (*Mõtleb.*) Jah, ma mõtlen päevad otsa ainult sellele ja tegelikult ei mõtle ma üldsegi sellele. Ma mõtlen ühele asjale, mida seotakse *sellega* ja millel endal puudub kuju, nii et seda üksinda ei saagi nagu mõelda. Ma olen sunnitud *sellele* mõtlema, Nietzsche!

NIETZSCHE: Miks mitte, päris arukas. Jumalal puudub kuju. Et teda mõelda, peab talle leidma mingi kuju. See kuju peab olema võimalikult absurdne, et teda ei hakataks jumala enese kujuks pidama, sest jumalal ju *ei ole* kuju, ei tohi olla. Järelikult, et mõelda ja rääkida jumalast, mõelgem ja rääkigem aina *sellest*. Aina sellest, aina sellest. Ropp süütus. Süütuse ropp süütus.

GERTRUD (*vaatab Nietzschele huviga otsa ja mõtleb kaasa*): Noh, nii kergesti see nüüd kah ei käi. (*Paus.*) Kui ma rääkisin soldatist ja libust Augarteni silla all, siis ma ei pannud üldsegi suva. (*Paus.*) Ega teil seal Eestis teatrit põle?

NIETZSCHE: Ei põle, ei põle. Aga on küll.

GERTRUD: Schnitzlerist ei tea jääkarud muidugi midagi?

NIETZSCHE: Jääkarud vaevalt, kallid. Isegi ööbikud ja kuldnokad ei tea.

GERTRUD: "Ringmängu" oled näinud?

NIETZSCHE: Olen.

GERTRUD: Noh, millega see pihta hakkab? Soldat ja libu öösi Augarteni silla all. Käib halastamatu kepp. Ja ometi nagu möödaminnes. Mees ei hingelda, naine ei hala.

NIETZSCHE: Noh, ja siis?

GERTRUD (*osutab käega*): Vaata, seal on Augarteni sild. Näed, suured praod sillasammastes.

NIETZSCHE (*ei vaata*): Suured praod jah. Seal on vist tõesti kõvasi möllatud.

GERTRUD: Praod mis praod. Praod üleval, praod all. (*Paus.*) Varsti on hämar, Nietzsche. Lõunamaa öö ei oota. Ma mõtlesin, et me võiksime täna öösi ... olla soldat ja libu.

NIETZSCHE: Krahvitar ja filosoof on vist sugu teist sorti paar.

GERTRUD (*vangutab otsekui imetluses pead*): Tegelikult ei ole. Elus ei ole. Teatris kah ei ole. Krahvitar on vaba kui libu ... armastust

jagama. Ja iga õige filosoof on sõdur võitlusväljal. Sina, Nietzsche, peaksid seda ju teadma.

NIETZSCHE (*vaatab üllatunult Gertrudi poole*): Sa ei mõtle seda ju tõsiselt?

GERTRUD: Ma mõtlen vähe, aga kui, siis tõsiselt. (*Sirutab Nietzschele käe.*) Tule, lähme sinnapoole. Ma panin sellised riided, et see kõik oleks võimalikult lihtne ja hea. See ei ole üldse mingi ... etendus.

Nietzsche vangutab ikka veel üllatusest pead.

GERTRUD: Mul ei ole enam palju aega. Täna on see võimalus. Olla sinuga elus. Ja teatris. Et ei peaks kahetsema. (*Paus.*) Et *sina* ei peaks samuti kahetsema.

Nietzsche vaikib.

GERTRUD: Ma ikkagi abiellun. Middendorfiga. Sellega ei saa enam pikalt viivitada. Nägid ise.

NIETZSCHE (*pärast pausi*): Siis sa saad ju kohe-kohe väga vabaks naiseks. Sa ei pea ju kiirustama.

GERTRUD: Ma ei saa vabaks naiseks. Vabadus on allpool. Ma saan lõplikult ... armastavaks naiseks.

NIETZSCHE: Ma ei mõista midagi.

GERTRUD: Mina kah ei mõista, aga ma tean. Lähme täna. Täna on see päev.

Nietzsche vangutab aeglaselt pead.

GERTRUD (*vaatab Nietzschele hämmastuses otsa*): Ma teadsin, et meie ja teie kirikul on vahe sees. Aga ma ei teadnud, et see nii suur on.

NIETZSCHE: Lõpetame mängu, Gertrud.

GERTRUD: Pastori poeg. Armas pastori poeg.

NIETZSCHE: Jah, ma olen pastori poeg. Ja väikekoodanlaste suur-suur filosoof.

Nietzsche heidab Gertrudile arusaamatu pilgu, astub vee äärde ja hüppab riietega kanalisse. On kuulda, et hakkab ujuma.

GERTRUD (*hüüab hirmunult*): Kuhu sa lähed, poisu?

NIETZSCHE (*ujumise sekka*): Teisele kaldale!

GERTRUD (*karjub*): Kuule, ma tahtsin sulle ainult öelda, et see *see* ei ole mingi ajalooliselt oluline sündmus. See on tavaline tühine asi, mis lihtsalt tuleb teatud puhkudel ära ajada, nii nagu hommikusöök ...

(Saab aru, et Nietzsche teda ei kuule ja vaigistab oma hääle järk-järgult omaette pominaks.) ... tehakse ära ja minnakse edasi olulisemate asjade juurde ... (Paus.) Krahvitar Keyserling, mis on su saak siit ilmast?

10. pilt

Öö Strudlhofstiege jalamil Alsergrundis, Viini 9. linnajaos. Strudlhofstiege on suurejooneline siksak-trepistik, mis ühendab linnajao kahte tasapinda. Seinast, kivimonstrumi suust voolab allikas suurde kivianumasse, mille serval istub pruutkleidis ja patsides, kuid veidi sasi Gertrud. Pidev vee vulin, millest kohati kujuneks justkui mingi meloodia. Taustaks ümmargused kolmekaua laternad trepi erinevatel kõrgusjärgudel ja laugjas siksakis mäkke tõusvad käsipuud.

GERTRUD (istub veega täitunud kivianuma serval, meenutades millegipoolsest Pipi Pikksukka, jalad ei ulata maha, valged põlvikud pooles vinnas, kingad maha kukkunud, küünarnukid põlvedel ja pea toetatud kätele, deklameerib lapsiku ilmekusega):

Suur Vanker – kodutee ... Seal kuskil on mu juured.

Plejaadid, kauge siht – mu unistused suured.

Üks neist on Põhjamaa, külm, härmatises särav,
ja teine sume, soe, on Hellasesse värav.

Paus.

Oh, Nietzsche, kaunid on me kodumaised värsid.

Ja silmad aaria-sinised, ja tohikused märsid.

Paus, naerab omaette.

Armastav naine õppivat hästi värsse. Ma ei mõista seda, aga ma tean, et see on mu ema keel, mis istub mu lihas ja luus. Äkki ma vaatan Suurt Vankrit eesti keeles? (Vaatab tähistaevasse.) Ma kõndivat eesti keeles, ütles ükskord Middendorf. (Naerab omaette, deklameerib.)

Üks plika kõndis eesti keeles Viini linna pääl.

Vanamees. Armas abikaasa. Tugev nagu armastus on surm. Kui ma ka ei kõnele eesti keelt, siis äkki ma vaatan eesti keeles, äkki ma kuulen ja haistan eesti keeles? (Vaatab tähistaevasse.) Ikka sina, dirižabel.

Paus. Deklameerib.

Ma seisan küsides, pilk tummas tähistaevas.

Ja vesi vuliseb purskkaevu kivist laevas.

(*Peidab pea kätesse.*) Palju ilusam kui kogu see fašistide värk, mida ma siin olen õppinud. (*Tõuseb anumaseruale seisma ja kõnnib tasakaalu hoides kivist seinale lähemale. Loeb allika kõrval seinale kinnitatud kivitahvlilt.*)

*Wenn die Blätter auf den Stufen liegen
herbstlich atmet aus den alten Stiegen ...*

Midagi triviaalset. Midagi väga ja väga triviaalset. (*Loeb omaette vaikselt edasi.*) Ainult lõpp on õige. Kaks viimast rida on õiged. Ilmselt ta kogu selle joru ainult sellepärast kirjutaski, et tal oli juhuslikult kaks õiget rida pähe tulnud. (*Loeb.*)

*Viel ist hingesunken uns zur Trauer
und das Schöne zeigt die kleinste Dauer.*

Meie elu suurelt jaolt kaob leina,
ilu, ilusaimat sa ei raiu seinä.

Heimito von Doderer, beebinimega luuletaja. Heimito. Heimitokene. Heimitokesekene. Liha ei tohi lasta pahaks minna, ütles ema. Lõpnud loom ei ole söödav. Ainult noa all surev elajas jääb värskeks. Ema oli mul julm eestlane. Middendorff sai, mis ta tahtis. Hauas lamab ta nüüd igavesti noore eesti naise kõrval. Tema arvestas kõike hauast alates. Teised rääkisid Saksa Ordu varandusest. Ise ma arvasin, et ... armastus. Kuidas ma seda varem ei taibanud? Mulle näis, et ainult armastus võib põhjustada sellist tõmmet ja andumust, nagu ta seda minu suhtes üles näitas. Aga see võis samahästi olla ka surm. See oligi surm. Tugev nagu armastus on surm. Enne kui tulevad armastus ja vabadus, on olemas surm. Surm ootab uksele, mille kaudu me ellu astume. Keegi ei jõua temast ette. Middendorff tegi panuse surmale.

Kõnnib kivianuma serval.

Kui ma veel ka Nietzsche enne laulatust voodisse oleksin saanud, oleks mu bilanss olnud täielik. (*Naerab.*) Läks, nagu minema pidi. Kõlbab ka magusroaks. Andesta mulle, armas poiss, aga minu ema oli julm eestlane. Ja Middendorfi ema oli julm eestlane. Papa Keyserlingil pole ühtegi eestlasest ema, ehkki venelasi ja tatarlasi jalaga segada. Ja härra filosoofi esivanemad on puha Tallinna sakslased. Ainus, kes tuleb Eestist, osutub sakslaseks. Milline nöök. Meie siin oleme sogane

kui Doonau vesi. Odessa, ütleb Nietzsche. Sogaste kirgede linn. Mis on Odessa? Oo, Dessa, Dessa. Dessa on jumalanna.

Gertrud ei näe, et tema seljataga Strudlhofstiegel, paar korrust kõrgemal, ilmub käsipuu kohal nähtavale Middendorfi nägu. Middendorfi nägu on kokku kuivanud, sünge, silmad ahnuseni andunult Gertrudi peal. Nägu liigub piki käsipuud edasi-tagasi nagu vaim, või nagu istuks Middendorf hästi õlitatud hääletus ratastoolis. Alla Gertrudi juurde ta ei sõida.

MIDDENDORF (*räägib pisut kange suuga*): Gertrud!

Gertrud tõstab pea ja kangestub. Hüppab anumaservalt maha, kuid ei vaata taha.

MIDDENDORF: Mu valges siidis naine! Mu soomuld!

GERTRUD (*pärast pausi*): Kas keegi hüüdis mind?

MIDDENDORF: Ma olen siin, Gertrud, vaata üles! Vaata oma seljataha! Vaata mulle otsa!

GERTRUD: Sa ju ei räägi, Middendorf?

MIDDENDORF: Ma juba natukene räägin. Mul on läinud veidi paremaks. Mul liiguvad pisut jälle käed. Nii et ma saan ise ratastooliga hakkama. Ainult et siin on trepp vahel. Ma ei saa alla sinu juurde.

GERTRUD (*kõhklevalt, liigutab pead kuulatades vasemale ja paremale, kuid hoidub seljataha vaatamast*): Kuidas sa siia said, Middendorf?

MIDDENDORF: Ma otsisin sind tänavail. Ma olin neis paigus, mis sulle armsad. (*Paus.*) Ma ei sunni sulle midagi peale. Aga ma pole sind pärast laulatust näinud.

GERTRUD (*pärast pausi*): Oled sa ikka õige ... Middendorf?

MIDDENDORF: Gertrud! Gertrud. Tule! Tule mu juurde. Tule vaata, ma olen õige.

GERTRUD: Ma ei vaata sulle otsa ... Middendorf.

MIDDENDORF (*justkui naeraks hädiselt*): Ma ju tunnen sind. Ma tean sind. Just sellepärast sa oledki, kes sa oled. Tema ei taha, tema ei vaata, tema ei tule, tema ei ole. Räägi siis vähemalt minuga. Siin, sellel ööl. Alsergrundi veelätete kohal. Strudlhofstiegel kohtusid peigmees ja pruut ... (*Justkui naeraks jälle.*) Küll sa näed, varsti mängin ma akordioni.

GERTRUD: L'accordéon ...

MIDDENDORF: Varsti mängin ma akordioni nagu ennemuiste. Ja siis tõusen jalgele ja löön tantsu. Ja siis tapan pätte, kes sulle ligi tikuvad! Elu algas uuesti pärast laulatust.

GERTRUD (*vaikselt, imestunult*): Sa lamasid juba suremas maas, Middendorf. Sa ei rääkinud, sa ei kuulnud, ainult üks silm säras peas ... Silm, mida ma kogu aeg enda ees näen. Olen ma hull? Sa lubasid ju ... surra?

MIDDENDORF: Ma ei ole iial lubanud surra. Sa tunnend mind, Gertrud. Kõik minus kisub elu poole. Ma otsin elu. Otsin vesise suuga elu lähedust. Sa aitasid mind selles.

GERTRUD (*aeglaselt*): Kogu sinu olek, Middendorf, väljendas lubadust surra.

MIDDENDORF (*pärast pausi*): Mind sa ei murra, Gertrud. Me oleme mõlemad tugevad.

GERTRUD: Miks sa minuga abiellusid, Middendorf?

MIDDENDORF: See ei ole huvitav küsimus. Miks *sina* minuga, Gertrud? See on küsimus.

GERTRUD: Ma ei tea.

MIDDENDORF: Keegi ei saa sind sundida tegema midagi sellist, mida sa ei taha.

GERTRUD: Ma uskusin, et sa oled surm.

MIDDENDORF: Äkki ma olengi surm. Ma litsun end elu ligi. Nagu surm.

Gertrud vaikib.

MIDDENDORF: Või nagu armastus. Üks armastab ja teist armastatakse ja aru ei saa, kumb on kumb. Armastus peegeldub igale poole, kui ta kord lahti on lastud. Surmal on samuti palju peegeldusi. Peegeldub poeaknail ja lumelt. Doonau on ta valepeegeldusi täis. Sõbra näol võib peegelduda su oma surm.

GERTRUD: Kas ma olen olemas, Middendorf? Kas sina oled olemas? Kas Saksa Ordu on olemas?

MIDDENDORF: Vähemasti sel ööl oleme me kõik veel olemas olnud. (*Paus.*) Aga see kehtis ainult selle lause lõpuni.

GERTRUD: Korda veel seda lauset, Middendorf. Ole siin trepil ja jäägi seda kordama. Ma toon sulle süüa ja istun sinu käel. Sina korda

seda ainsat lauset, mille kestel elu ei katke. Võta see enda peale. Palun sind.

MIDDENDORF (*naerab*): Kordamine on triviaalsus, Gertrud. Ma olen proovinud elus häid asju korrata ja niimoodi ainult halbu asju alustanud. Mõnikord tundub mulle, et kurjus tekib tahtmisest häid asju korrata, neid *vägisi* korrata, neid korduma sundida. Elu on mälu kordumatus. Me oleme baltlased.

GERTRUD: Aga ma ei taha, et kõik, mis sünnib, on ainult meenus sellest sünnist. Ma tahaksin olla Nietzschega ... Maarjasilla all.

MIDDENDORF: Te nägite seal head välja, Gertrud.

GERTRUD: Me *näeme* seal head välja, Middendorf. (*Agressiivselt.*) Me oleme seal silla all nüüd igavesest ajast igavesti. Viini õhtuvalgus kuldab kanali vett. Ma olen niimoodi riides, et kõik, mis tulla võiks, oleks kerge ja hea. Tema viskab vee peal lutsu. Tema. (*Näitab.*) Võtab kivi ja viskab. Võtab kivi ja viskab. Jääbki nõnda viskama, see poiss. Aina viskab. Mitte elu lõpuni. Palju kauem. Mina seisan kõrval kerges sitsikleidis, patside ja põlvikutega. Ma jäängi nõnda seisma. Ma juba jäingi nõnda seisma, Middendorf. Ma seisangi Maarjasilla all. Mul pole enam mingit võimalust kuhugi mujale minna. Tema viskab lutsu ja mina aina ootan. Siit edasi ei vii enam mingit teed. Seepärast ma sinuga abiellusin.

MIDDENDORF (*süngelt*): Vaata mulle otsa. Ma tahan näha, kas sa kõneled tõtt.

GERTRUD: Ma ei vaata sulle eales otsa selleks, et näidata, kas ma kõnelen tõtt. Sa tead, et see on üleliigne. Ja kui sa mind nõnda käsid, siis oled sina see, kes end petab. (*Salakavalalt.*) Kui ma sulle otsa vaatan, siis ainult selleks, et näha meest, kes alandus petma. See on ränk patt.

Gertrud pöördub ümber, seljaga saali poole. Middendorf manab näole kummalise irve.

GERTRUD: Sinu varjul on vikati kuju.

MIDDENDORF: Ütle mulle veel meelitusi, soomuld.

GERTRUD: Kaua sa mulle aega annad?

MIDDENDORF: Kaua sina mulle annad?

GERTRUD (*naerab*): Ma ei anna, ma võtan. Ma lühendan su elu. Ma teen seda meelega, Middendorf. Saksa Ordul on vaja noort, niis-

ket naist.

MIDDENDORF (*irvitab*): Sul on alati õigus, ehkki su intonatsioon on vale. Sa oled meie abielust aru saanud.

GERTRUD: Ehkki sa arvad, et noor naine su elu pikendab.

Paus.

MIDDENDORF (*räägib, aegamisi väsides ja hingeldama hakates*): Jah, minu ema oli eestlanna. Tal olid julmad ütlused. Temas ei olnud midagi sakslaste seltskondlikust kädistavusest. Ta ütles kõike vastiku, loomaliku tõsidusega. Ehkki ta oli mu ema. Ta ei visanud sind sõnade, ta viskas asjade enestega. Ta pildus sulle asjad näkku. Tõsiasjad. Ma olin mõnevõrra harjunud kerge saksa konversatsiooniga, mida balti mõisates, oma saksluses veendumiseks, ikka harrastati. Harrastati hästi, erilise kerglusega, sakslastelt õppides, sakslasi üle trumbates. Kuni ma hakkasin oma ema märkama. Algul oma ema ei märgata, Gertrud. Millal sa märkasid oma ema? Kui mina oma ema märkama hakkasin, siis ma hakkasin vahet tegema kodanliku saksa vaimu ja balti aadlivaimu vahel. Saksa vaim on tuim ja sentimentaalne, need kaks klapivad hästi kokku. Balti vaim on julm ja tundlik. Sa oled balti aadlitar. (*Paus.*) Ah jaa, minu julm ja tundlik eesti ema ütles mulle kord, kui ma polnud ehk rohkem kui seitsme-kaheksa aastane ja kui ma kõik elusa metsast koju tassisin ja mitte ainult kanamune ei neelanud, vaid ka metslindude omi, laululindude omi, usud sa: ta ütles, sa oled valimatu kui surm. Seetõttu ma su valisingi, Gertrud. (*Naerab.*) Ainult valimatu mees võib teha nii täpse valiku. Ühtki võimalust välistamata.

GERTRUD: Miks ma sulle otsa vaatan? Mis ma sinus leian, haisev vanamees?

MIDDENDORF: Haisema hakatakse kiiresti, Gertrud. See ei sõltu üldse vanusest. Isegi beebi haiseb juba ülehomme.

GERTRUD (*pöörab Middendorfile selja*): Ma ei kuule sind. Ma olen Maarjasilla all.

11. pilt

Gertrud, Nietzsche, Keyserling ja Gerda kihutavad kiires väiksemat sorti, mõnekümne reisijaga laevas mööda Doonaud. Tõmbab kõva tuul, pritsib vett. Tuules loperdab Austria punavalgepuna-triipu lipp. Käiakse kinnise baariruumi ja lahtise laevateki vahet. Ilm näib olevat suhteliselt soe ja sombune, aeg-ajalt kumab päike läbi pilveribade. Gertrud on rietatud täispikka musta kleiti, peas mustad roosid, loor kord näo ees, kord üles tõstetud. Keyserling nagu alati oma tobedates mustavalget-triipu pükstes, Nietzsche pretensioonitus hästi istuvas ülikonnas, Gerda pearätikuga. Gertrud istub tekil eesmise poordi ääres, Keyserling ja Gerda seisavad tagumise poordi ääres ja uudistavad jõge, Nietzsche tuleb kandikuga reisijateruumist.

NIETZSCHE (*asetab šampusepudeli ja klaasid lauale, Gertrudile*): Kui ma ei eksi, siis viibib siin üks kirjanik.

GERTRUD (*hajameelselt*): Kirjanik?

NIETZSCHE (*osutab ebamääraselt peaga*): Mõni laud edasi, mustade prillidega.

GERTRUD (*heidab pilgu ettevaatlikult, kuid erilise huvituseta enda ümber*): See prillidega? See on ju mingi luuser. Kirjanikul pole nii head juustekasvu.

NIETZSCHE: Peter Handke, kui ma ei eksi.

GERTRUD (*ükskõikselt*): Kuulus mees. Ma kardan, et sa eksid. Viin on suur linn. Siin on sadu Peter Handkesid, eriti kui neil mustad prillid ees. (*Võtab šampuseklaasi.*) Oota, see elas ju hoopis Pariisis?

NIETZSCHE (*kehitab õlgu*): Tuli korraks Viini.

GERTRUD: Ja kohe Doonaule sõitma. Nagu poleks varem näinud.

NIETZSCHE: Nüri pragmaatiline naiselik iroonia.

GERTRUD: No eks paku siis midagi teravmeelset.

NIETZSCHE: Miks kuradi pärast ei võiks Peter Handke minna Doonaule laevaga sõitma, kui ta üle tüki aja kodumaale tuleb? Ega ta ei sõida nagu mõni jaapani turist. Tema jaoks on Doonau võib-olla parimad hetked elust. Mis tähendab see möllakas "nagu poleks varem näinud"? Kas sina ei tahaks olla veel korra Schönbrunnis, näiteks ...

GERTRUD (*torkab vahele*): Maarjasilla all.

NIETZSCHE: Jah, seal mitte. (*Lööb käega.*) Hea küll. Maa sees, musta mulla all. (*Paus.*) Elad sa nagu jänes kõike ainult üks kord? Nagu mäluta elajas? Üks kord nähtud ja kohe uue juurde?

Gertrud, ehmatanud ja solvunud, on enesele Nietzsche tiraadi jook-sul loori ette tõmmanud. Vaatab mõnda aega jõge. Nietzsche joob tu-jutult šampust.

GERTRUD (*parastavalt*): Näe, ta lahkub. Karju veel kõvemini.

NIETZSCHE (*tõstab süngelt pea*): Kes lahkub?

Gertrud teeb ebamäärase pealiigutuse. Nietzsche ei saa aru.

NIETZSCHE (*nõudlikult*): Kes lahkub? Kas sa ei võiks öelda?

Gertrud turtsatab ja võtab taskuräti. Siis lükkab loori eest.

GERTRUD: Handke.

Nietzsche heidab pilgu jalutusvahesse.

GERTRUD: Juba läks.

NIETZSCHE: Kuhu?

GERTRUD: Vist baari. (*Paus.*) Miks sa nii närviline oled?

NIETZSCHE: Ma ei salli sellist ... lõtsakust. Ise ollakse pingul nagu pillikeel iga oma ... sukatripi pärast. Teised pritsitakse lõdvalt üle.

GERTRUD: Mis sa enne ütlesid? Möllakus? Ja nüüd lõtsakus? Sa oled tõesti enesega läbi, kui sulle kauni emakeele sõnavarast ei piisa. (*Paus.*) Tegelikult olen ma Handkega nõus. Tegelikult olen ma ise samasugune. Jäädagi siia Doonau lainetele. Igavesti kõikuvasse paati. Koos Handke ja kogu muu krempliga. Sina, muide, kaasa arvatud. Kõikuda vasemale-paremale, lõputult, igavalt, surmani tüütult nagu põrgus. Ja neil poleks mingit võimalust matta mind Middendorfi kõr-vale. Kujutad sa ette: meie trimpame siin lõputus leinas šampust ja Handke käib igavesti baari ja teki vahet. (*Naerab.*) Mis ta siin üldse teeb?

NIETZSCHE (*tõstab süngelt pead*): Kes?

GERTRUD: Handke.

NIETZSCHE: Võimalik, et ta ei olegi Handke.

GERTRUD: Kindlasti on, kui sa seda nägid.

NIETZSCHE: Õpib elu tundma.

GERTRUD: Ahhaa. (*Teeb kahe käega poolringi.*) Siis on see teater. Elust pole elu kohta suurt midagi õppida. Elu on tuim kui tallanahk.

NIETZSCHE: Meil Eestis oli üks kirjanik, Tammsaare nimi. Käis

igal pühapäeval turul elu tundma õppimas.

GERTRUD: Kehvad kirjanikud teil seal Eestis.

Keyserling ja Gerda on vahepeal laeva sisemuses käinud. Tulevad Nietzsche ja Gertrudi juurde. Keyserling on ostnud topsitäie Mozarti kuule.

KEYSERLING: Muuseas, üllatus, üllatus. Laeval viibib Peter Handke. Austria elav kirjanik number üks.

GERTRUD: Juba nägime. See peab kõik meeles.

KEYSERLING (*naerab*): Jah, vaatame, et me talle kogemata varba peale ei astu. Sõbrad! Me oleme leinas, kuid mitte löödud. Vana Middendorff oleks selle heaks kiitnud. Meie väikene molekul laguneb. Kuid osa kaotusi ei ole fataalsed. (*Tõstab klaasi Nietzsche poole.*)

GERTRUD: Valed vihjed, papa. Härra Nietzsche sai stipendiumi. Ta jääb veel pooleks aastaks Viini filosofoerima.

KEYSERLING: Pardon.

Kõik joovad peale Gertrudi.

GERTRUD: Ma andsin kaptenile korralduse.

KEYSERLING (*üllatunult*): Millise?

GERTRUD: Jääda jõele kütuse lõppemiseni. Seejärel õhkida laev. Handke ei ole mitte asjata kohal.

KEYSERLING (*peale kerget kõhklust*): Sinu naljad, Gertrud.

Gerda ütleb midagi Keyserlingile kõrva. Keyserling hakkab põuest otsima, kuid Gerda teeb tõrjuva liigutuse. Seejärel lähevad mõlemad taas siseruumi.

GERTRUD (*pärast pausi*): Räägime millestki, mida me tegema ei hakka.

Nietzsche vaatab Gertrudile otsa.

GERTRUD: Räägime sellest, kuidas me kirjutama hakkame.

Nietzsche vaikib.

GERTRUD: Ütle, kas sa üks kordki kahtlesid selles, et sa tagasi ei lähe?

NIETZSCHE (*pärast pausi*): Vabanda, Gertrud, aga see vist ei ole see.

GERTRUD (*vangutab pead*): Ära täpsusta. (*Paneb käed näo ette ja vaatab läbi sõrmede Nietzschet.*) Räägime veel sellest, mida me tegema ei hakka.

NIETZSCHE: Sa ei oska sellest rääkida, Gertrud. See ei ole sulle loomuomane.

GERTRUD: Lohuta mind natukenegi. Varsti pannakse mind mulda Middendorfi kõrvale. Siis ei ole sul võimalust, kui sa isegi tahaksid. Ära karda. Me ei jõua ülearu palju lobiseda.

NIETZSCHE: Mind huvitab Doonau rohkem. Ma olen teel koju, kus ma pole varem olnud. Doonau lainetes on midagi müstilist. Mingi sinisus on meile nagu sisse kodeeritud. See istub meis sees.

GERTRUD: Varu mulle veel üks päev.

NIETZSCHE: Mis see enam aitab?

GERTRUD: Ise sa räägid lötsakusest, möllakusest ja ma ei tea veel millest.

NIETZSCHE (*muigab*): Mul on tunne, et sa otsid kohta, kus meid mõlemaid pühalikult maha lasta. Nii tehakse poola aadliromaanides.

GERTRUD: Mis koht see võiks olla?

Nietzsche vaatab Gertrudile muiates otsa.

GERTRUD: Ära karda, tugev mees.

NIETZSCHE: Sa ei veena mind milleski pärast seda, kui sa Middendorfiga abiellusid.

GERTRUD: Sul on triviaalne loogika.

Nietzsche laiutab käsi.

GERTRUD: Ma arvestasin just selle olukorraga, kuhu me praegu oleme jõudnud. Ma olen selle olukorra loonud, Nietzsche.

Nietzsche joob ja naerab.

GERTRUD: Ma olen päratu rikas, ehkki seda ei tea isegi mu oma isa.

NIETZSCHE: Aimab.

GERTRUD: Aimab. Aga ei tea tegelikult midagi.

NIETZSCHE: Ja mis siis, kulla Gertrud? Sa ei tule mind ju ometi kullaga peibutama?

GERTRUD: Ei. Aga materiaalne sidumatus ei jookse meil kellelgi mööda külge maha.

NIETZSCHE: Sa arvad, et raha tekitab materiaalist sidumatust? Vagabundi loogika on teistsugune. Varandus seob.

GERTRUD: Suur raha annab vabaduse. Kui sa tema küljes ei ripu.

NIETZSCHE: Vabaduse? Mis annab armastuse?

GERTRUD: Armastuse annab armastus.

NIETZSCHE (*vangutab pead*): Kogu selle rafineerituse tagant plin-gib midagi väga triviaalset, Gertrud. Sa ei hakka ju mulle ütlema, et see *ei ole ...* abielu?

Paus.

GERTRUD (*ehmunult*): Raha eest võib ju ka kõike muud teha, miks abielu? Võib ju ka vabalt filosoferida.

NIETZSCHE: Raha eest filosoferida? (*Löüb rusikaga lauale ja tõuseb püsti.*)

GERTRUD: Ma ei mõelnud seda. Sa saad ju aru. Raha eest võib enesele lihtsalt suuremaid vabadusi osta. Istuda ja mõelda näiteks ... mitte rahast.

Nietzsche vaikib, käed taskus, vaatab jõe.

NIETZSCHE: Ei ole olemas vabadusi. On ainult üks vabadus.

GERTRUD (*ettevaatlikult*): Kas abielu on midagi väga halba? Ma ei hoolinud temast, sa näed.

NIETZSCHE (*hoolimatult*): Pole minu maitse.

GERTRUD: Varu mulle veel üks päev.

Tulevad Keyserling ja Gerda.

KEYSERLING: Noh, lapsed, lapsed? Tujust ära?

GERTRUD: Kuidas oli?

KEYSERLING: Tühjus. Ainult Handke passib baaris.

GERTRUD (*hajameelselt*): Mida Handke joob?

KEYSERLING (*vaatab Gerda poole*): Mida Handke joob?

GERDA: Eimiskit. Nokib nagu kajakas oliive.

KEYSERLING: Säh sulle suur kirjanik.

Seest baarist kuulduv tšaardaš.

GERTRUD: Viini Doonau pole õige. Õige Doonau on Ungaris.

KEYSERLING: Sina noor lesk. Kokkuvõttes, usun ma, oled sa väga kergelt ja väga õnnelikult pääsenud. Middendorf oli selle triumfi ära teeninud. Sa andsid talle, mis sa said, Gertrud. Ja tema oli delikaatne võtja.

GERTRUD (*natuke purjus, naeratab*): Mul on tunne, nagu kannak-sin ma last.

Hetkeline imestus, mitte rohkem. Gerda võtab Gertrudil ümbert kinni, istub ta kõrvale.

KEYSERLING: Sinu naljad, Gertrud.

GERDA: See kõik ei ole nii hull, kallid Gertrud. Mõtlen sellele, mil-
lise kauni surma sa talle andsid. Ta armastas sind väga.

GERTRUD: Kas ta armastas mind?

GERDA: Kanged vanamehed annavad kõigile silmad ette. Sa õnne-
seen. Mina pole varem näinud, et keegi oleks armastusse surnud.

GERTRUD: On see õige, mis sa ütled?

GERDA: Mõni otsib eluaeg. Mõni lõpuks leiabki. Ja sureb siis kii-
resti ära. Igaks juhuks. Mis käes, see oma. (*Naeratab*).

KEYSERLING: Kas lähme vaatame?

GERTRUD: Kuhu te lähete?

KEYSERLING (*kavalalt*): Vaatame, mis Handke teeb.

*Keyserling ja Gerda naeravad ning suubuvad siseruumi. Nietzsche
istub jälle.*

GERTRUD: Üks päev, Nietzsche.

NIETZSCHE: Seegi päev ei ole ju veel lõppenud.

GERTRUD: Ma mõtlen juba homsele.

NIETZSCHE: Oled sa tõesti rase?

GERTRUD (*naeratab hädiselt*): Ma olen sinuga nii palju kepijuttu
rääkinud, et jumal teab. Poole elu eest ette rääkinud. Mõnikord sõna
ju tõesti mõjub. (*Paus.*) Sul on kõik võimalused, Nietzsche. Minuga
koos oled sa Viinis alati teatris, jäta see meelde.

NIETZSCHE (*irooniliselt*): Elutäiuslikkus. Sa räägid minuga sama-
moodi, nagu Middendorf rääkis sinuga.

GERTRUD (*ikka sama hädine naeratus näol*): Mõtlen see kunagi
veel kord läbi. Ma hakkan iga päev Maarjasilla all käima. Sinna jätsin
ma enese maha.

NIETZSCHE: Maarjasild, Maarjasild ... Mina viskasin seal lutsu.
Muud ma ei mäleta.

GERTRUD: Ega seal muud polnudki mäletada.

Paus.

NIETZSCHE: Räägime veel asjadest, mida me tegema ei hakka.
Mina tean vähemalt ühte.

Gertrud naeratab hädiselt.

NIETZSCHE: On see tähtis?

GERTRUD (*kavalalt*): Ma ei saa aru, millest sa räägid.

NIETZSCHE: Noh, siis ma ei räägi.

Paus.

GERTRUD: On ikka natuke.

NIETZSCHE: Kas see teeb midagi paremaks?

GERTRUD: Natuke ikka teeb.

NIETZSCHE: Sa oled muutunud tavaliseks mittemidagiütlevaks naiseks.

GERTRUD: Noh, mis ma siis ütlen. Muidugi oleks see hea.

NIETZSCHE: Kus sa tahad mind tappa?

GERTRUD: Ütle ikka enne, et sa ka ise tahad.

NIETZSCHE: Mina ei tea.

GERTRUD: Kes siis teab? Tea ikka.

NIETZSCHE: Kõige labasem, mis ma tean, on voodi.

GERTRUD: Voodi on labane jah.

NIETZSCHE: Natukene parem, aga ikka labane on hoolitsetud varjuline muru kusagil õilsas pargis.

GERTRUD: See ei oleks üldse kehvy, aga ... nojah.

NIETZSCHE: Pigem siis pargipingil, näiteks Raekoja ees.

GERTRUD: Aga pimedas.

NIETZSCHE: Ei, mitte päris pimedas. Hämaras.

GERTRUD: Olgu, hämaras. Aga sina annad pintsaku alla.

NIETZSCHE: Noh, see sõltub juba poosist, kes kellele.

Naeravad.

NIETZSCHE: Gloriette'i katusel hommikuhahetuses. Nagu kuningas naisega oma valduste kohal.

GERTRUD: Poleks ju võimatu. Schönbrunnis on hommikuti vähe turiste. Ja tervisejooksjad on ohutud.

NIETZSCHE: Ei, pigem siis juba uues Hofburgis keset linna. Selsamal rõdul, kus Hitler rahva ees kõnet pidas.

GERTRUD: Mis näitab, et sa ikkagi mängid.

NIETZSCHE: Kas räägime veel asjadest, mida me tegema ei hakka?

GERTRUD: Mul on kahju, et ma seda ütlesin. Tegelikult on sul õigus, ma ei oska neist rääkida.

NIETZSCHE: Aga kõigi lootuste puánt, Gertrud, oleks siiski siinsamas laevas. Siinsamas lahtisel tekil. Doonau sogaste pritsmete all. Austria lipu all. Mitte valsi, vaid tšardaši kõlades. Trotsides riski, et

papa Keyserling võib kohe-kohe tulla. Et me ennast inimeste silme all häbistame. Et me end nagu koerad teiste ees liputame.

GERTRUD (*tõuseb ja ulatab Nietzschele käe*): Mina olen valmis, Nietzsche.

NIETZSCHE (*naist takseerides*): Kus?

GERTRUD: Seal tagumise poordi ääres. Seal pritsib rohkem. On uhkem naise tunne.

Nietzsche tõuseb, võtab Gertrudi käe. Mõlemad uurivad üksteist ja sammuvad tagumise poordi äärde.

GERTRUD: Kõik on baari tantsima läinud. Ainult see on siin. (*Osutab käega.*)

NIETZSCHE (*vaatab ringi*): Kes?

GERTRUD: Handke. Nüüd ta joob õlut.

Nietzsche piidleb hämarduvat tekki. Gertrud võtab tal mõlemast käest kinni ja nihkub ta lähedusse.

GERTRUD: Handke ju ei loe. Ta on meie poolt. Kirjanikud on kõike näinud.

NIETZSCHE: Handke ehk tõesti ei loe. Kirjanikud ei võta inimesi isiklikult.

GERTRUD: Ta pigem toetab meid. Mulle meeldib, et ta näeb.

NIETZSCHE: Mida?

GERTRUD: Seda.

Surub end Nietzsche vastu ja pigistab kätega ta tagumikku.

GERTRUD (*erutunult*): Või tahad sa tagurpidi?

Pöörab ringi ja surub end seljaga Nietzsche vastu. Pigistab tal uuesti kätega tagumikku. Nietzsche võtab tal tahtmatult õlgadest.

NIETZSCHE: Kas sa mõtled seda tõesti tõsiselt?

GERTRUD (*üle õla, peaaegu rõõmsalt*): Ma mõtlen juba ammu sinuga kõike ainult tõsiselt. Kas sa pole aru saanud?

NIETZSCHE: Kohe tuleb papa Keyserling, ja vana Gerda ...

GERTRUD: Gerdale see meeldib. Ja papa Keyserlingi pärast ära muretse. (*Sosistab.*) See on tühiasi. Ainult veerand tundi häbi. Mis on see keset elu.

Seisavad tihedalt üksteise vastu liibunult. Vesi pritsib. Lipp loperdab. Laev kõigub Doonau sogaseil laineil. Kusagil hämaras rüüüb oma päevast õlut kirjanik Peter Handke.

NIETZSCHE: Vesi pritsib. Lipp loperdab. Laev kõigub Doonau sogaseil laineil. Kusagil hämaras rüütab oma päevast õlut kirjanik Peter Handke. Ma poleks uskunud, et ma kunagi sellisesse ... konstelatsiooni satun.

GERTRUD (*peaaegu rõõmsalt, üle õla*): Ära usu. See on olemas.

NIETZSCHE: Uskumatu.

Seisavad.

GERTRUD (*höõritab kannatamatult puusi*): Noh? Tahad ma aitan sind. Ma võin sul ise ... Ma võin endal ise ... (*Pöörab pead üle õla.*) Tahad?

NIETZSCHE (*neelatab, siis hakkab naerma*): Anna andeks, Gertrud, aga ma ei suuda uskuda, et ...

Gertrud pöörab end jälle ümber, näoga Nietzsche poole.

GERTRUD (*intensiivselt sosistades*): Mida on siin veel vaja uskuda? Sa ei ole oma isa kirikus, et sa pead uskuma. Asju, mis on olemas. Mis on sul peos. Elu on sul peos, mees. Sa ei saa aru? Siinsamas. Näe, kat-su.

NIETZSCHE (*kimbatuses*): Anna andeks, Gertrud, aga ma pean sulle veel kord ütleva, et mul ei ole võimalik ... noh, hea küll, tõsiselt võtta, et sa seda siin ja praegu ... tõsiselt võtad.

GERTRUD: Ära korda enam seda labast lauset. (*Paus.*) Tead, mida. Meil siin öeldakse, et kirikus ei pea jumalat uskuma. Sest ta lihtsalt on seal. Ei peagi alati uskuma. Tuleb häid tegusid teha.

NIETZSCHE: Sa ei ole ju jumal.

GERTRUD: Ei ole. See oli näide. (*Paus.*) See tobe Peter Handke, kellest sa võib-olla kaugel kodus und oled näinud ...

NIETZSCHE: Ma mõtlesin ükskord, et me võiksime kohtuda laeval.

GERTRUD: Näe, ta ongi siin. Uskumatu, kui hakata uskuma. Kaanib oma õlut, mustad prillid ees.

NIETZSCHE: Rüütab.

GERTRUD: Rüütab.

Paus.

NIETZSCHE: Pakun kompromissi: lähme tantsima.

GERTRUD: Mul ei ole tuju.

Paus.

NIETZSCHE: Ütle, kui kaugele oled sa nõus minema, et mulle midagi tõestada?

GERTRUD: Lõpuni.

NIETZSCHE: Lähme ja sülitame presidendile näkku?

GERTRUD: Lähme.

NIETZSCHE: Mille nimel?

Gertrud kehitab õlgu. Siis läheb laua juurde, kus ta varem istus. Võtab oma ridiküli, avab selle. Võtab välja daamirevolvri.

GERTRUD (*sirutab revolvri Nietzsche poole*): Võta endale. Ma tahan sulle midagi sellist kinkida, mida sa kindla peale ära ei viska. Ma jään sulle truuks. Arvesta sellega. Naine, truu nagu revolver. Mis sa veel tahad?

Nietzsche tuleb ja võtab revolvri. Vaatab revolvrit, vaatab Gertrudit, pistab relva tasku.

NIETZSCHE: Kiire lõppmäng.

GERTRUD: Kas lähme tantsima?

NIETZSCHE (*sosistab*): Jätame Handke üksi?

GERTRUD (*noogutab*): Jätame üksi. Ega tema meid ei aita. Aina kirjutab ja kirjutab. See on näost näha. Joob õlut, aga tegelikult kirjutab.

Sisenevad baari.

12. pilt

Viini Lääneraudteejaam. Raudteejaama klassikalised helid: rongivile, vagunite põkkumine, hääl valjuhääldist. Vilgub semafor. Nietzschel on käes kohver. Gertrudil õlgadel vana lotakas meestepintsak, võimalik, et Middendorfi pärandus.

GERTRUD: Kui sa ära lähed, siis ma tapan enda.

NIETZSCHE: Miks sa nii räägid? See on ju vägivald. Mitte sinu, vaid minu kallal. Ma lähen oma koju, mis oleks loomulikum?

GERTRUD: Kas mina siis ei olegi midagi ... sinu kodust? *Meie* kodust.

NIETZSCHE: Ma võiksin ka küsida, miks *sina* minuga kaasa ei tule?

GERTRUD: Ma ju ütlesin. Ma oleksin tulnud tookord, siis, kui Eestis polnud midagi, ainult russid. Ja igatsus vabadusest. Ma oleksin

tulnud vabadust tooma. Nüüd oleksin ma lihtsalt labasus, mingi armuke Viinist. Tead, kui lihtsalt saab vabadusest labasus. Vaheta vaid kaks tähte välja: va-ba-dus, la-ba-sus.

NIETZSCHE: Armastus. Ar-mas-tus, va-ba-dus, la-ba-sus. Seadus, segadus, sigadus.

GERTRUD: Just.

NIETZSCHE: Sa ei ole minust nõrgem, Gertrud. Aga ka mina ei ole sinust nõrgem. Sa ju tead, et ma lähen nagunii. Ma tean, et sa nagunii ei tule.

GERTRUD: Kui sa lähed, siis ma tapan enda.

Paus.

NIETZSCHE: Tapa. Siis ma ei pea enam Viini tulema.

GERTRUD (*vangutab pead*): Sa ei tule nagunii. Mul pole end kellegi hoida. Sa oled rohkem filosoof, kui ma arvasin. Aga naise sa ei tunne. Sa ei tea, milleks naine hea on. Sa arvad, et naise peab kallistama, kõdistama ja nikkuma.

NIETZSCHE: Ma ei ole sinuga vahekorras olnud.

GERTRUD: Siis ole, ja sa saad aru, et mitte see pole müsteerium. Naist tuleb pidada nagu vabadust. Ei pea näppima. Ei pea seotud olema. Naist tuleb võtta kui varuruumi. Nagu midagi sellist, kuhu saab mõnikord omaette ära minna. Nagu Viini, sa ju olid siin. Olid sa siin? Saad poole juurde, ilma et midagi ära annaksid. Sa võid mind jalaga lüüa, see ei riku midagi. Sa võid minuga kõiki perverssusi harrastada, nii et veri lendab, ma olen rõõmuga nõus. Tõmba kogu linn läbi – ma olen õnnelik, kui ma tean, et on *veel* üks naine, see, kellela sa seda tegema ei läheks.

NIETZSCHE: Ma sain sust aru, Gertrud. Seepärast ma lähengi. Ma tean, et sa jääd siia.

GERTRUD: Siis ma tapan enda.

NIETZSCHE: Tee, mis sa teed, ära ainult korruta seda labast lauset.

GERTRUD: Sain aru.

NIETZSCHE: Goodbye, Vienna.

Nietzsche pöörab Gertrudile selja ja hakkab aeglaselt vasakule ära astuma. Gertrud pöörab seljaga saali poole ja liigub lava sügavusse. Kõlab valss "Mandžuuria sopkadel". Stefani kiriku kellad taovad eba-

reeglipäraselt.

NIETZSCHE (*hüüab pöördumata*): Gertrud, kas sa olid rohkem Viini tüdruk või balt-lanna?

GERTRUD (*hüüab pöördumata*): Kah-va-tu krah-vin-na. Pro forma pro-le.

NIETZSCHE (*ei kuule*): Gertrud, kas sa kuuled mind?

GERTRUD (*ei kuule*): Nietzsche, kus sa oled? Ma sain tookord sinu kirja kätte. Sinu kiri ei läinud kaotsi.

NIETZSCHE (*ei kuule*): Gertrud, kallis, ma olen vaba mees!

GERTRUD (*ei kuule*): Nietzsche, Nietzsche, Nietzsche! Kohtume põrgu seitsmendas ringis, kallis! Kallis!

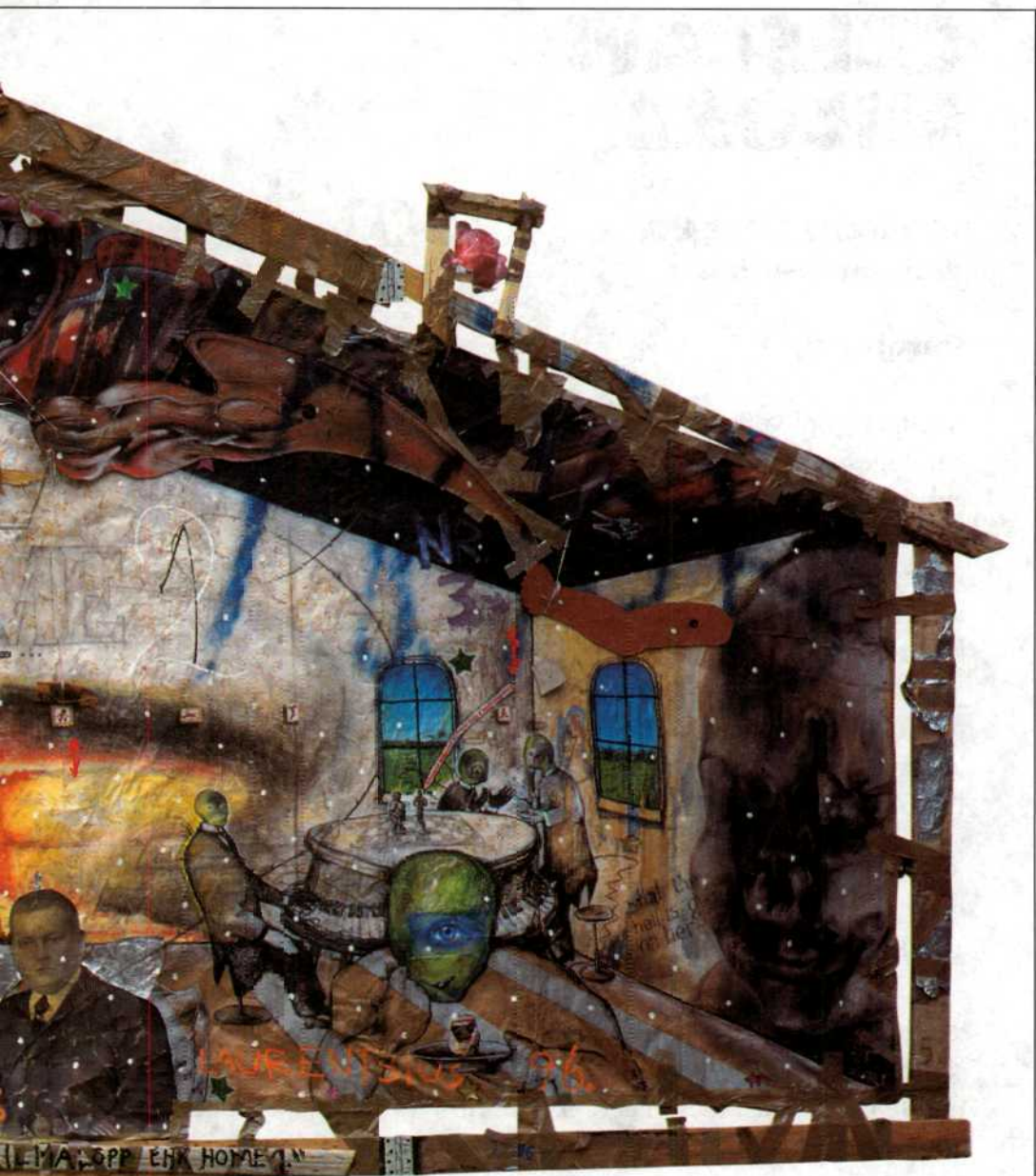
*Kusagil siidises hinges
su lihalamentide üle
on hüüdmas üks accordéon,
üks auguga accordéon,
mis jääb ju meist mõlemast üle,
kui uni läheb üle, on üle
me üle üks accordéon,
me üle üssa kord teon.*

*Sest minagi tundsin: vaid sina ja siin,
nur du, süsses Mädel von Wien.*

FINITA LA COMMEDIA

TOMMY & LAURENTSIUS
Home 1
Mixedmedia
250x500

CZESŁAW MIŁOSZ

TEEÄARNE KOERAKE Valik proosalaaste

Piiratus

Minu aru pole pikk, mõistus on lühike. Püüdsin, nagu jõudsin, õppisin, lugesin hulganisti raamatuid – ja ei midagi. Minu kodus pudenesid raamatud triiki täis riiulitelt, nende virnu on kappidel ja põrandal jalus. Ma ei suuda loomulikult lugeda neid kõiki, ent mu hundisilmad nõuavad aina uusi pealkirju. Aga – olemaks täpne – omaenda piiratusetunne ei ole midagi pidevat, vaid aeg-ajalt sähvatav arusaam meie kujutluse kitsusest, justkui oleks meie kolp liig paksu seinaga ja takistaks mõistusel haarata temale kuuluvat. Ma pean teadma kõike, mis toimub nüüd, samaaegselt igas maakera punktis, ma pean tajuma oma kaasaegsete mõtteid ja paar põlvkonda nooremategi mõtteid, niisamuti nende mõtteid, kes elasid kahe tuhande ja kaheksa tuhande aasta eest. Ma pean ja mis siis sellest.

Kontrollimatu

Ta ei suutnud kontrollida oma mõtteid. Need hulkusid, kus ise tahtsid, ning neid jälgides hakkas tal hirm. Sest need polnud head mõtted, nende järgi otsustades elas temas julmus. Ta mõtles, et maailm teeb liialt valu ning inimesed on ära teeninud üksnes selle, et lakata olemast. Samas ta kahtlustas, et tema kujutluse julmus ja tema loomeimpulsid on mingil moel seotud.

Otsimine

Tunne, et peab olema mingi sõnade kooslus, millesse oleks kätketud justkui essents sel aastasajal kogetud koledustest. Päevaraamatute, memuaaride, reportaažide, romaanide, luuletuste lugemine leidmislootuses ja ikka sama tulemusega: “See pole see”. Vaid arglikult küünitab mõte arusaamani, et tõde inimese saatusest on teistsugune kui meile seni on õpetatud. Me tõrgume seda välja ütlemast.

Looja asemel

Kui sulle antaks võim maailm uuesti luua, mõtleksid ja mõtleksid, kuni lõpuks jõuaksid järeldusele, et ei anna välja mõelda midagi paremat kui see, mis juba eksisteerib. Istu kohvikusse ning vaata mööduvaid naisi ja mehi. Nõus, neil võinuks olla mittemateriaalne keha, mille peale ei hakkaks ajahammas, haigused ega surm. Aga maiste askelduste lõpmatu mitmekesisus, keerulisus, eripalgelisus tuleneb just nendes peituvatest vastuoludest. Mõistusel poleks veetlust, kui selle ankurdatust mateeriasse ei tuletaks meelde kõik need tapamajad, hospitalid, kalmistud, pornofilmid. Ja vastupidi, füsioloogilised vajadused rõhuksid oma tõpraliku tobedusega, kui poleks mänglevalt nende kohal hõljuvat mõistust. Teadvuse teejuht, ironia, ei saaks vormi lihvida oma lemmiktegevusega – keha vaatlemisega. Näib sedamoodi, et Looja, kelle eetilisi motiive on inimesed õppinud kahtluse alla panema, juhendus eelkõige soovist, et oleks võimalikult huvitav ja lõbus.

Mispärast häbi?

Poesia on häbelik asi, sest saab alguse funktsioonidest, mida tavatsetakse nimetada intiimseiks.

Poesiat ei saa eraldada oma keha tunnetusest. Poesia hõljub keha kohal mittemateriaalsena, aga samas köidetuna selle külge, ning annab põhjust häbenemiseks, sest teeskleb kuuluvust eraldi sfääri – hingelisse.

LAURENTSIUS

—
Eva

Segatehnika

250x250 cm

1998

LAURENTSIUS

—

Aadam

Segatehnika

250x250 cm

1998

Häbenesin, et olen poet, justkui oleksin demonstreerinud alasti ja avalikult oma kehalist defekti. Kadestasin inimesi, kes luuletusi ei kirjuta ja keda pidasin seetõttu normaalseks, milles ma muide ei eksinud, sest selle nimetuse on ära teeninud vähesed.

Tänulik

Olen tänulik selle eest, et kunagi ammu puukirikus keset tammikut sai minust roomakatoliku kiriku liige. Nagu ka selle eest, et mul on olnud pikk elu ja olen võinud, uskudes või mitte, mõtiskleda minu kahe tuhande aastasest ajaloost.

See ajalugu on samavõrra saatanlik kui taevalik. Me ehitasime suuremad linnad kui Jeerusalemm, Rooma ja Aleksandria. Meie laevad seilavad ookeanidel. Meie teoloogid sepiitsesid süllogisme. Ja kohe hakati muutma planeet Maad. Oleks veel ebateadlikult, aga ei. Mitte mingit süütust meie risti ja mõõga retkedes.

Ta pidi?

See poet, keda oli kasvatatud roomakatoliku religiooni vaimus, pidi iga oma sõnaga kinnitama kiriku usutõde. Aga isegi hea tahtmise korral poleks ta saanud seda teha, sest luulegi on strateegia. Tema aja kirjandus oli agnostiline ning vahetevahel ateistlik, vagasid värssse kirjutades poleks ta kedagi usku pööranud, üksnes saavutanud teisejärgulise luuletaja kuulsuse.

Teoloogia, poeesia

Seda, mis on oma elus sügavaim ja südamepõhjani kogetud, inimsuhete möödumus, haigus, surm, arvamuste ja vaadete mannetus, ei saa väljendada teoloogia keeles, mis juba aastasadu ümardab vastused si-

ledateks kuulideks, mida on küll hõlbus veeretada, aga millest läbi tungida ei õnnestu. 20. sajandi luule, selle kõige olemuslikum osa, on kogum inimkonditsiooni tingimatutest asjadest, ja loob selleks oma keele, mida teoloogia võib siis kas kasutada või mitte.

Argument

Kõige suurem argument religiooni vastu peaks olema egotsentrism. Kui keegi teenib eranditult ennast, siis on ülimalt tõenäoline, et ta on loonud endale Jumala, et Jumal teeniks teda.

Täielikku egotsentrismi võib täheldada lastel ja teatud vaimuhaiguste variatsioonide puhul. Aga mida peaks peale hakkama inimene, kes avastab selle endas? Heita kõrvale religioon, aususe nimel enda ja teiste vastu, või langeda põlvili, anudes paranemist?

Ülevus

Ülevus: teadlikult kaitsetu asetumine inimeste pilgete alla.

Hälve

Luule ja igasugune kunst on hälve ning tuletab ühiskonnale meelde, et me pole terved, ehkki meil on seda raske tunnistada.

Rüüd

Peleriinid, lipsud *à la Lavalliere*, laiad mustad kaabud, boheemlaste munder. Või teksased, habemed, patsi punutud pikad juuksed, mustad sviitrid. Need, kes tahavad riietusega näidata, et nad on poetid, muusikud, maalikunstnikud. Nende, kes on lõplikult kindlad oma

LAURENTSIUS & AD

—
Roos XI
Segatehnika
40x30 cm
1999

LAURENTSIUS & AD

—
Roos VII
Segatehnika
40x30 cm
1999

teoste väärtuses ja usuvad hakkama saavat väliste märkide abita, nende üksikute vastumeelsus sellise mundri vastu. Aga ometigi, oleks ausam, kui nad ei varjaks oma ametit normaalsete inimeste riidetuse taha – vaat kanname avalikult oma pervertide ja hullude häbimärki.

Poola keelest tõlkinud Hendrik Lindepuu

Czesław Miłosz (sünd 1911), Neustadti ja Nobeli kirjanduspreemia laureaat, kellelt on eesti keeles ilmunud seni vaid üks raamat – “Vangistatud mõistus” (LR 1999, nr 18–20), sai 1997. aastal ilmunud proosa(luule) laastude kogumiku “Teeäärne koerake” (Piesek przydrożny) eest Poola mainekaima (ja kopsakaima) kirjandusauhinna Nike.

JOHNNY B. ISOTAMM *

d 8

ära tapa karjus mooses
vehkides raskete kivist käsulaudadega
millele kirjutamine
oli tõesti üks raske töö
ning tõi pärast inimohvri
tänuks jehoova oma jumala altarile
ära tapa karjusid tuhanded
järeltulevad põlvkonnad
tapmine on patt kuritegu
patoloogiline nähtus
ning veri voolas
kõikjal maa pinnale
sest mooses oli unustanud
ära keelata
sigitamise ja sünnitamise

e 9

tõde on kindla kursi järgi
lootsiga laeval
kaardi ja kompassiga
rahulik unine triivimine
saartevahelisel tyynel väinamerel
kus pole torme karisid
näljaseid valgesilmseid haisid
piraadikuunareid nato raisakulle
ega yldse mingeid hädaohte

* Trükis avaldamata luuletusi 1967–74.

LAURENTSIUS & AD

—
Roos VIII
Segatehnika
35x35 cm
1999

LAURENTSIUS & AD

—
Roos XII
Segatehnika
45x45 cm
1999

kuid vale oo vale oo vale
see on uljas kaelamurdev
kihutamine musta lipu all
maailmaookeani avarustel
täis kõiki meremeeste kolle ja koletisi
kaljud ootamas ees
vaenlaste eskaader silmapiiril
see on julgus see on vaprus
see on punavereliste mehetöö
valguselaik pilkases öös
koordinaatide tähtede kuuta
pyrgimine imekauni eldoraado poole
maale täis kulda palme
mustasilmseid paksupalmikulisi näitsikuid
see on individualiteet
au sulle oo vale

h 10

saagu saab on saanud
teile silmini pori sees siplevad
väikesed limased satikad
kes te olete kuulnud iga oma rakuga
Minu eelmist preambulset ilmutust
kui teil ka sellest pärasooled lõhkesid
ning ydi kontides kuivas
teie mikrokosmilised kybemed
kärvake õnnejoovastusse sellest
mis on Minu § 1

teid kõiki peab keetma sulatinas kuni
pinnale koguneb sogase vahuna teie
mõistusenatuke mida siis võetagu
sealt suure kulbiga valatagu
kilomeetripaksuste seintega konteinereisse
ja virutatagu maailmamere suurima

sygaviku põhjas ootava leviaatani kurku
et too sellest sõnnikust kroonilise kõhukatarri saaks

nii lõppegu apolliiniline epohh
ja alaku dionyysose purjuspäine eera
millal te enam ei kyyndi
välja mõtlema riike sõdasid tsivilisatsioone
pykse syyfilist preservatiive
ega majandussüsteeme autosid maju
televiisoreid kahvleid ja perekondi

lõuake rõõmust ning õgige yksteist
enne kui tuleb armagedon
nii käsen teid Mina
oma koopalossist tšomolungma kynka otsas

k 11

johnny b sa pole muud
kui vana ja väsinud
värisevakäeline sininina
loosungimaaler
pintsel värvises käes
pudel pintsakupõues
hunnik trafarette seljakotis

ja sinu laulud on
kotiriidele kriipseldatud
kulunud loosungid
mida igayks ei näegi
mille yle erksamad vaimud irvitavad
ja tuhmimad harduses kaevad

mine juba pensionile
sa vana loosungimaaler

/11

teeme teed teistele
teeme teed endale
välguvad labidad
välguvad kirkad
tee laisalt ringutab
sirutab välja end
soode ja nurmede vahel
teeme teed endale
teeme teed teistele
mõni meist sureb
mõni lyyakse maha
syya on vähe
lõppu pole näha
teeme teed teistele
teeme teed endale
kus veerevad kord
meie ylemuste autod
siniste randade poole
teeme teed endale
teeme teed teistele

HARRY LIIVRAND

PÜHA LAURENTSIUSE NÄGEMUSED

Lauri Sillaku ja Anne Daniela Saaliste kunst

Lauri Sillaku ehk Laurentsiuse ja Anne Daniela Saaliste koostöös valminud maalid tähistavad postmodernistliku sümbolismi võimsat apogeed meie lõppeva sajandi maalikunsti.

Nende looming oponeerib kontekstuaalselt kogu Eesti kunstiprobleemistikule ja kehtestab iseenda kaudu uue diskursuse. Kuid nad ei astu dialoogi 1990. aastate maalikunsti keskse probleemi – identiteedikriisiga –, kus ideoloogiliselt kehtestatud arutlusaineteks on läbivalt olnud maalikunsti universaalsus, sotsiaalne tundlikkus ja süntees installatoorse ruumilisusega. Tulemused on enamasti osutunud naeruväärseks ja maalikunsti renomeed kahjustavaks. Kui pärida mõlemalt kunstnikult, mida tähendab identiteedikriis maalis, vaatavad nad küsijale omakorda küsivalt otsa. Sillak ja Saaliste naasevad maali metafüüsilise tasandi ja spetsiifiliste akadeemiliste väärtuste juurde, mis tegelevad värvi, vormi ja narratiiviga ning manifesteerivad vastupidi Michel Foucault' või Roland Barthes'i pessimistlikele ennustustele autorsuse idee võidukäiku, mitte kadu. Seejuures pole kunstnikud unustanud töö sisulist provokatiivsust kui moodsa kunsti vältimatut meetodit.

Sillak ja Saaliste räägivad vaatajaga

mitmetasandilises metakeeles. Juba üks varasem nimekas tandem, 1990. aastate teise pooleni Tommy&Laurentsiuse nime all töötanud duo, jäädvustas maailma absurdust hiiglaslikku pildipinda organiseeriva kaose abil, loobus primaarsest süžeeist, kuhjates efektseid olustikulisi kujundeid, mis tuletas meelde perekondlike mälestuste sürrealistlikku kollaaži. Tagantjärele neid töid vaadates võib kogu oletada, et Tommy&Laurentsiuse taotluseks oli siis omal moel kaasa kajada 1990. aastate keskel noort kunsti vallanud vaimustusega kunsti sotsiaalsuse ja fotograafia võimaluste üle.

Ka Sillaku ja Saaliste suurtes kompositsioonides pole domineerivat jutustust, keskpunkti, mille ümber koondub pildil hargneva teatraalse loo tegevus. Meie ette laotatakse nähtava pildisisese ruumiloo-gikata suurejooneliselt retooriline allegooria. Eeskujulike postmodernistidena ehitavad Sillak ja Saaliste oma töö üles kunstiajaloolistele tsitaatidele, ja olugi ülesandeks vaid intiimse lillepildi maalimine, jääb seos ajaloolise traditsiooniga hoomatavaks. Kontsentraati varasema loomingu ülekasvamisest uude, nn roosiöite perioodi väljendab pessimistlik apokalüptiline kujutlismäng – maal "The End" (1997–1998). Kahe kaetud näoga surnusini

alasti figuuri vahelt avaneb ähvardav vaade eeterlikult laialivalguvale tuumaseenle. Ikonograafiliselt sisaldab moralistliku ja hoiatava alatooniga maailmalõpu-maal peale van Eycki ümberpööratud ja maaliruumist päästvalt välja vaatavate elusuuruste Eeva ja Aadama figuuri ning pildi alumisse serva paigutatud Raffaeli inglipaari uute komponentidena kahte roosiõit ülal maali servas ja korintose kapiteelliga pilasterraami lõuendi ümber. Sünnib kahe erineva distsipliini, maali ja skulptuuri harvaesinev ühtesulamine, ilma et kumbki pool kannataks, ning maalija Lauri Sillaku pintslitöö kõrval muutub võrdväärseks partneriks skulptor Anne Daniela Saaliste sõrmeosavus.

Sillaku ja Saaliste järgmine teema on 1990. aastate kunstis pretsedenditu – lillemaal, väikekoodanlikuks, vanamoodsaks, pallaslikuks, kommertslikuks, amatöörlikuks *etc* põlatud žanr. Aga Sillak ja Saaliste rehabiliteerivad ka kitši kujundiarсенali, interpreteerides seda esmalt Pierre & Gilles'i töödest laenatud ja ümbertöötatud modelli abil ("Adam", 1997–1998).

Kuigi süngevõitu meeleolu *à la* Gieger ja nägemused *à la* Fussli iseloomustavad Sillaku ja Saaliste töid algusest peale, on umbes kolmekümne roosimaali tõlgendamise üheks võtmeks stiiliajalooline formaalanalüüs. Esimesel pilgul on kõik ju väga lihtne: meie ees on justkui monokroomses *grisaille'* tehnikas maalitud pruunikasvalged roosinupud hõbedaselt küütleavas ornameenteeritud raamistuses. Teiseks võib tööde üldmulje põhjal tekki-da kujutus, et need pärinevad hoopis varasemast ajast kui 20. sajandi lõpp, näiteks 15. sajandi Madalmaadest või

mõnest 17. sajandi Hispaania kloostriateljeest, kus andumusega harrastati sümbolistliku sisuga *vanitas*-kompositsioonide maalimist. Ei teki kahtlust, et pildi ülesehituse suhtes neutraalsele taustale paigutatud, nagu õhku visatud ja sinna imekombel pidama jäänud roosinupud sümboliseerivad eatust ja igavikku, hoides endas eksistentsiaalset saladust, mida sisaldab keskaegne vormel "roosi all". Hämmastav on kannatlikkus, millega Sillak on maalinud roosiõite kroonlehed, hämmastav on järjekindlus, millega Saaliste on voolinud lõuendit ümbritsevad raamid. Mida see kõik aga tähendab? Religioosset kunsti uues kuues? Kaasaegse ikoonimaali renessansi?

Tuletan siinkohal meelde, et nii kunst kui vaataja on orienteeritud tähendustele ja et literatuurne süžee on oma olemuselt alati metafooriline. Samuti pole tähtis motiiv, vaid viis, kuidas seda kujutatakse. Roosimaalides pääseb maksvusele müstilisele tundejoovastusele ja emotsionaalsele afekteeritusele rõhuv irreaalne dramatism. Üle kaunite, kuid roosinupude puhul ebareaalses koolnuvärvis õie-lehtede kulgevad praod, viidates kõige kaduvuse maisele filosoofiale. Pangem tähele, pragunenud on ka rooside tagapõhi. Säilib vaid pildi raam, kunstlik ja loodusvorme imiteeriv, kuid madala prestiižiga materjalist modelleeritud. Moraal on kommentaaridetagi selge.

Ajaloolised paralleelid katoliikliku pühakutekultusega on Sillaku ja Saaliste töödes metatasandil selgelt loetavad, kitši esteetikas isegi liiga rõhutatult, sest kitšilik dekoratsioon hakkab üldmuljes domineerima kunstilise üldistuse üle. Siiski on

arusaadav, et tegemist on peenelt välja arendatud esoteerilise simulatsiooniga, mis kommenteerib seoses millenniumi vaheldumisega levivaid vaimseid meeleolusid, nii nagu magnetistlik seanss kalmistul kommenteerib ratsionaalset ebasulummuses Valgustussajandit. Mul oleks kange tahtmine väita, et Sillak ja Saaliste on loonud omamütoloogia, üht-aegu reaalselt eksisteeriva ja autoritest võõrandunud, kui ma ei kardaks segi ajada kunstnike töid nende isikutega. Muide, nende ateljee asub Tallinnas Kopli liinidel, kus surm ja imeline ellujäämine on igapäevased asjad.

Umberto Eco näitas "Roosi nimes", kui ohtlik on lahendada keelatud saladust, kui see on ühenduses nartsisliku enesestimulatsiooniga. Eeldades inimese sisemist tundeliigutust kunstiteosega kohtudes, on Sillaku ja Saaliste roosid samuti tulvil lõputut ambivalentset salapära, kuid ka hoiatust mitte võtta neid surmtõsiselt. Pole vaja langeda Püha Teresa ekstaasi, ütlevad kunstnikud, tuleb nautida kunsti keelt. Eesti postmodernistliku maalikunsti läbikirjutamata ajaloo esitab Lauri Sillaku ja Anne Daniela Saaliste ühislooming

aga diskreetse küsimuse personaalse stiili geneesist võrdluses suurte eelkäijate saatusega. Ando Keskküla, kes postmodernistliku maalikunsti 1980. aastate alul originaalselt sisse juhatas, loobus kümnendi lõpul maalimisest ja pühendus 1990. aastatel tulemuslikult impersonaalsusele allutatud ja universaalsete mütoloogiatega tegelevale multimeediale. Komeedina 1980. aastate teisel poolel kunstimaailma taevasse tõusnud Raul Rajangu ammenus maalijana uue kümnendi alguseks ja püüdis siis korraks meedia tähelepanu võita ümberkehastumistes kellekski teiseks, keda tegelikult olemas pole – ühe sõnaga, põgenes anonüümsusse ja müstikasse. Sillak ja Saaliste on juba nüüd metafüüsiliste kvaliteetidega sina peal, aga mis ja kui kaua järgneb roosidele ja voolitud raamidele? Kas liikumine Jeff Kooni ning Wim Delvoye poole?

Ühes olen ma kindel. Sillak ja Saaliste pole mingi uue tulevase keskaja apostlid, mille saabumist mõned kärarikkalt propageerivad. Nad lihtsalt koputavad valjult 21. sajandi maalikunsti uksele. Sest koputage, ja teile avatakse – või kuidas see käis?

MARI LAANEMETS

KLOUN ON KEHV PREESTER

Wir suchen überall das Unbedingte, und finden immer nur Dinge
(Novalis, "Fragmente und Studien" 5.1.).

Ajastu allegoorilise loomuse määravad moodsa maailmakogemuse katkendlikkus ja fragmentaarsus, (meedia)reaalsuse ilmumine sidestumata piltide voona; klip-pides ja tabloidides tuhandeks killuks purunevad püsimatud kujutised, mis samal hetkel minema uhutakse.

Allegooria on oma olemuselt kild. Fragmentaarsuse tõttu on tal väga raske olla mingi teooria lähtealuseks, ometi näib, et ta võib anda võimaluse mõista mõnd kaas-aegse kunsti teost, mis meie harjumusliku tõlgendamistegevusele alluda ei taha.¹

Pikka aega nii klassitsistide, romanti-kute kui ka modernistide poolt põlatud allegooria rehabiliteerijaks võib pidada Walter Benjamini, kes allegooriat uuesti mõtestas ja kelle käsitus 20. sajandi algusest pakub lähtepunkti sajandi lõpu maailmavaate ja -tunnetuse kirjeldamiseks. Analüüsid 17. sajandi saksa barokkluu-

letajate allegooriakasutust², nägi Benjamin seal oma kaasaegsete kunstipraktikate ekspressionismi ja sürrealismi unustatud ning hämarat päritolu. Maailmas, kus ainsaks kindlaks teadmiseks oli reaalsuse kunstlikkus, selle sotsiaalselt konstrueeritud loomus ning inimeksistentsi ebakindlus, oli allegooria adekvaatsem viis väljendamaks olemise haprust. Modernse allegooriku kehastuseks sai prantsuse poeet Charles Baudelaire.³ Mis on aga see, mis teeb allegooria nii tähenduslikuks tänapäevale?

Postmodernistliku mõtlemise üheks kesksemaks teesiks on, et tähistaja ei osuta enam (ühelegi reaalsele) tähistatavale, vaid üksnes teis(t)ele tähistaja(te)le, nii tähendust lõputult edasi lükates. Saavutamata oma kõnega tähendust, oleme sattunud ringlema lõputusse tähistajate ahelasse. Märk, nii nagu näiteks Saussure

¹ Artikli aluseks on 22. aprillil 1999. aastal EKA magistrikonverentsil peetud ettekanne. Mis puutub tõlgendusraskustesse, siis on seda ka juba sõnastada püütud. Vt nt: A. H ä r m, Universumi kuningas absurdi ja apokalüptika vahel. *Vikerkaar* 1999, nr 5. Mõtestades nn uut põlvkonda allegooria kaudu olen siin silmas pidanud eelkõige kolme kunstnikku: Jasper Zoova kõrval ka Kiwa ja Laurensiust.

² See habilitatsioonitööna mõeldud, kuid tagasi lükatud uurimus "Ursprung des deutschen Trauerspiels" ilmus raamatuna 1928. aastal.

³ Vt W. B e n j a m i n, Zentralpark. Rmt-us: W. Benjamin, Illuminationen. Frankfurt am Main, 1977.

seada mõistis – tervik tähistajast ja tähistatavast, on purunenud.

Kui vaadata nüüd Zoova, Kiwa või Laurentsiuse kunsti, on pahatihti peaaegu võimatu osutada selle tähendusele, pelgama ebaõnnestuda, läbi kukkuda. Vaatajale võib küll jääda mulje, et teda juhataakse tähenduse juurde – kujutatu on nii ilmeksimatult äratuntav, ent ometi lõpeb tõlgenduskatse tühjuses: end lahti rebinud, iseseisvunud tähistaja on üksnes lõks. Aga just sellises tähenduse purunemises avaneb võimalus allegooriaks.

Pidades vormi ja tähenduse vahelist seost suvaliseks ja ajutiseks, eitab Benjamin, nagu oleks teatud sisu jaoks olemas üks õige vorm. Pigem valitseb nende kahe vahel lepitamatu lõhe, teineteisest eemalduvatena on nad alatises konfrontatsioonis. Selline vormi ja sisu teineteisest lahutatav mudel ongi allegooria struktuuriks.

Kui sümbol on elav, siis allegooria käib kokku sellega, mis sureb. Benjamin järgi on allegoorilisus teatav viis ümbritsevat maailma tunnetada, seda läbi elada. See on mingil teataval ajastul ilmuv, sellele ajastule omane mõtteviis ja ajaloolisest kontekstist tingitud maailmapilt. Allegoorilised kogemused on niisiis teatavale ajale iseloomulikud kogemused ja erinevatest kontekstidest sõltuvalt on allegooriline praktika erinev. Seda on oluline märgata, sest see lubab Benjaminil endal osutada allegoorilisele oma kaasaegses maailmatajus – modernses industrialiseerivas ja

urbaniseerivas ühiskonnas – ning võimaldab omakorda meil Benjaminilt poolt ümbermõtestatud allegooria tänapäeva tuua.

Benjamin järgi on selliseks kogemuseks maailma ja selle objektide tähenduse tajumine, maapealse elu allakäik ja rusud, mis sellest järele jäävad.⁴ Allegoorik kujutab melanhooliaga seda langenud ja kaduvat maailma, kuhjab kokku tema jaoks tähtsusetuid, juhuslikke materiaalse maailma objekte. Ent kui barokiajastu kurbmänguautor nägi kuskil ka veel üht teist – jumalikku maailma, mis asus maisest varemetemaastikust kõrgemal, siis moodsa poeedi jaoks polnud sedagi enam. Barokklulettajad said veel muuta oma ajaloolise perioodi möödunud, ajutised objektid teispoolsuse allegooriateks. Maapealne, kus kõik võis tähendada kõike, oli õudusunenägu. Ometi, baroki allegoorias see unenägu n-ö lahendatakse ja kangelane ärkab Jumala riigis.⁵ Niisiis barokk-kirjanik, rebides esemed küll lahti nende kooskõlast, tõstab nad samas taevase tähenduseni. Modernse allegooriku jaoks aga osutaski see objektide mõttetu kuhjamine üksnes iseendale, tema jaoks oli maailm mõttetu.

Industrialiseerivas maailmas kujundas sellise allegoorilise kogemuse tootmisprotsess, kus objektidest olid saanud tooted. Esindamata enam midagi iseeneses, viitasid nad mingile abstraktsemale väärtussuurusele, neil polnud mingit unikaalset

⁴ 17. sajandi Euroopat laastas Kolmekümneaastane sõda, mis jättis maa sõna otseses mõttes varemesse. Seda aega iseloomustavad inimlik kannatus, häda ja viletsus, nii kristluse tähtsuse (hetkeline) suurenemine kui kultuuri ilmalikustumine.

⁵ W. B e n j a m i n, Ursprung des deutschen Trauerspiels. Frankfurt am Main, 1972, lk 45–148.

iseloomu, ja nad seostusid oma väärtusega sama juhuslikult nagu objekt oma tähendusega baroki allegoorias: “Varajase allegooria võtmeisik on laip,” kirjutab Benjamin, “hilise allegooria võtmeisik on suveniir [*das Andenken*]”⁶. Märkides ühtlasi, et tootest saab kogumisobjekt, mille tarbimisväärtusest olulisem on tema sümbolväärtus. Tarbeesemest saab Baudelaire’i jaoks poeetiline objekt, embleemid naasevad tarbeesemetena.⁷ Ja kogu maailm oligi taandatud kollektioneeritavateks asjadeks.

Benjamini kirjeldatud barokikogemuses, kus barokk-kunstniku kasutada olid üheaegselt antiigi ja keskaja pildimaailmad ning kunstnik võis selle allakäinud, mandunud materjali hulgast vabalt valida, võib tõepoolest näha sarnasust postmodernistlikule, modernismi-järgsele olukorrale, kus avangardidest on laokile jäänud hulk kunstistiile ja -meediume, vorme ja pilte. Need, ja loomulikult ka kõik see, mis massimeedias ja -kultuuris ringleb, on nüüd kunstnike käsutuses ja kasutada.

Kaasaja kunstnik laenab ümbritsevatest pildidest, ümbritsevast visuaalsusest enesest, ja näib, justkui võtaksid need pildid võimu ka sisu üle. Tänapäeval, kus miski uus ei näi enam võimalik, paistab tõepoolest, et pildid, millega kombineerida, on kunstnikule ette antud. Täna üksnes valib muutuva ja segipaisatud materjali hulgast. Ühte pilti teisega, tähendust kujutisega kõrvutades, kuna puudub olemuslik ja kohustuslik side vormi ja sisu vahel.

Mitmesuguste objektide kuhjamine,

milles puudub igasugune püüd luua mingit tähendustega täidetud (individuaalset) universumit, sunnibki haarama allegooria kui erilise, varemeist ja fragmentidest lähtuva tajumisviisi järele. Siin peitub ka põhjus, miks allegooriat on tõrjutud: erinevalt sümbolist ei loo ta ühtsust, sünteesilist tervikut. Allegooria väljendab puudulikku kooskõla. Kunstnik võtab siit ja sealt, eri kontekstidest elemente ja tõstab ümber oma piltidele.

See, mis paistab meile niihästi Jasper Zoova, Kiwa kui Laurensiuse piltidelt, on kaheldamatult klišeelik. Rääkimata kunstnike huvist fetiši vastu – selle ime vastu, mis tootes kirkastub.

Zoova näiteks maalib ümber vanu pilt-postkaarte, väga sageli kohtab tema töödes tegelasi teelekraanilt: olgu nendeks siis Vigrid, staarid või teised kangelased. Kahtlemata on telemeedia tänapäeval üheks sotsiaalselt mõjuvõimsamaks praktikaks tähendus(t)e produtseerimisel, see aga just köidabki allegoorikut. Too pildipank või -produktioon, mida kunstnik vahendab ja taastoodab, avaneb meile Zoova töödes koos esitamise struktuuriga. Nõnda kasutab Zoova näiteks uudiste(saate) vormi (video “About Vremja” ning video näituselt TLL-EZE). Iseenesest läbipaistva vormi täidab ootamatu, kummaline ping: tekst ei ulatu meieni, st me ei mõista seda, ega saavuta ka pilti, mis peaks illustreerima diktoriga teksti – ei selgust ega kommentaari. Tervik on lõhutatud, on üksnes segane piltmõistatus, mille fragmendid ei ühildu teineteisega sugugi.⁸

⁶ W. B e n j a m i n, Zentralpark, lk 245.

⁷ Sealsamas.

Ka Laurentsius ei leiuta oma pildimotiive ise, vaid "varastab" juba olemasolevaid, näiteks figuurid oma kollaaži "The End" jaoks võtab ta otse Jan van Eycki Genti altarimaalilt. Tsitaadid kunstiajaloo- ja religioonist, kunstniku enda varasematest töödest, nõukogude atribuutika lapsepõlvest – dramaatilises *pildis* tardunud aeg – ei sea sedavõrd korda minevikku, kuivõrd näitavad, kui suvaline üldse on selle maastiku kaardistamine.

Tasub ka meenutada tema koostöös Tommyga valminud hiiglaslikke *tableaux*'sid, nagu "Home 1" ja "Home 2" – neid tohutuid kommunaalmaailma "prahimägesid": väljalõiked, juhulikud leiuobjektid, mitmesugused *ready-made* esemed, mida kunstnikud oma suurtele pildipannodele justkui meelevaldselt on kuhjanud. Ülenemata millekski kõrge- maks, reastub vaataja ette "televisiooni- perekonna" elu argipäev, selle väikesed müüdid, ideaalid ja unistused, mis teda juhivad (ja mitte vastupidi). Nii naeruväärne kui selline kollektsioon ka paistab, tekib kummati äratundmine, kus nood- samad jäägid võivad pakkuda tröösti ning

tunduda võluvadki. Selles on melanhoolikule omast ustavust maailmale, mis väljendub asjade kogumises.⁹ Sellist "üleskaevamist" tuleb mõista kui spetsiifilist allegoorilist strateegiat, andmaks tähendust, kui see on kaotatud, ning minevik saab ennustuseks tulevikust. Benjamini lugedes jääd tahtmatult uskuma, et mälu töö ehk meenutamine on alati prohvetlik. Allegooria tähendab ideede ja mõtete maailmas sedasama, mis varemed esemete maailmas.

Muuseas on Andreas Kilb iseloomustanud allegooriat kui praktikat ajal, mil transsendentsus asendub apokalüptikaga. Ilmutuslikuga, mis on erutav, tume, salapärane, aga ka ähvardav ja alati spekulatiivne.¹⁰

Kiwa on kasutanud hieroglüüfi, mis on vaieldamatult allegooriline motiiv. Näeme teda täis melanhoolset apaatiat uitamas varemetes maastikul, tegemas sinna-tänna mõistatuslikke kirjamärke, millede tähendus jääbki saladuseks. Tema (ettekandmata) marginaalses ja morbiidses muusikavideos "Contramarrs" nähtub aga midagi moodsale allegooriale veel iseloomuliku-

⁸ Kui juba Benjamin tõdes, et me vaatame hajameelselt, panemata tähele, millal tervik muutub katkeliseks (vt W. B e n j a m i n, Das Kunstwerk im Zeitalter seiner technischen Reproduzierbarkeit. Frankfurt am Main, 1972), siis tänapäeval soosib televisioon otseselt säärast vaatamisviisi. Kunstniku osaks niisiis on viidata, et iga antud tervik on illusioon, on konstruktsioon.

⁹ Nii kirjutab W. Benjamin kohta Susan Sontag essees "Under the Sign of Saturn" (samanimelises kogumikus; London, 1996, lk 124).

¹⁰ A. K i l b, Die allegorische Phantasie. Zur Ästhetik der Postmoderne. Rmt-s: Postmoderne: Alltag, Allegorie und Avantgarde. Hrsg. von C. u. P. Bürger. Frankfurt am Main, 1987, lk 84–113. Anders Härm kirjeldab Zoova loomingut absurdi, iroonia ja apokalüptika mõistete kaudu, rääkides näituse TLL-EZE puhul ka masinate müstifitseerimisest. Või on see ehk nimetu Võim, mida need müstifitseerivad: et "näidata, et see ei lange kokku keha, tundmuse, elu ja surma loogikaga"? (Too Ch. Buci-Glucksmanni tsitaat on välja rebitud Hasso Krulli artiklist "Ajalugu ja allegooria. Jüri Üdi Walter Benjaminiga", *Keel ja Kirjandus* 1998, nr 5, lk 298.)

mat. Harilikule muusikavideole omane katkendlik ja hakitud stiil on viidud äärmusse: silmanähtavalt halvad pildid moodustavad ühegi mõistetava seoseta jada, jäädeski mõttetuks mosaiigiks üksikutest *piltidest*.

Teiseks valib Kiwa ümberriietumismängud, milles pihustub tema “mina” ning säilib vaid üksteisele vasturääkivate identiteetide kaleidoskoop. Oma imidžid laenab temagi kaasaegse suurlinna massikultuurist. Identiteet/*image* pole muud kui tarbeese, mille võib kui tarbetu ära viisata ning haarata uue. Nii nagu barokikunstnikud või sürrealistid nägid reaalsust kui asju ning maailm, millega nad suhtlesid, oli pigem asjade kui inimeste oma, näib Kiwa jaoks tegelikkus koos seisvat noist imidžest ja maskidest, mis paistavad olevat hoopis tõelisemad kui inimesed nende taga. Ka mitmesuguste rollide kasutamist võib lugeda allegoorilisuse juurde kuuluvaks. Baudelaire’i jaoks oli hoor naise stereotüübiks, Kiwa puhul võiks osutada noore tütarlapse, *babe*’i imidžile.

Kunstnikud käituvad kui kogujad, nende teosed koosnevad selle maailma – TV ja kaubamajade, tarbimise ning infoühiskonna – *varemefragmentidest*.

Allegooria võtmepildiks on peetud Albrecht Düreri gravüüri “Melanhoolia”: figuur istumas keset objekte, mis kunagi on olnud väga tähenduslikud ja maagilised, aga siin on kokku kuhjatud just nagu kolikambris. Esemed, millega kunstnik on end ümbritsenud, on (kultuuri)jäägid,

vaid õõnsad kestad, killud millestki, mis kunagi oli tervik ja igale osale tema tähenduse andis.

Sama näib kehtivat ka nimetatud kunstnike poolt “konfiskeeritud” *piltide* kohta. Esitatuna nende maalidel või elementidena videotes ja installatsioonides, on noodki (juba) tühjad (mis ehk teebki nii raskeks nende kohta midagi öelda).

Ei ole vist standardsemat suudlust kui Clark Gable’i ja Vivian Leigh’ oma. Olles *image*, mis mõjutab ja struktureerib meie ettekujutust armastusest, on see ometi tühi pilt. Filmist väljarebituna ei seo fragmenti enam miski, ja nii ilmutab ta ühtlasi iseene fiktsionaalsust. Zoova videos “124 vagunitäit armastust” liidetakse see “tükk” ühe teisega, ilmselt samuti varastatuga, ning kokkupanust sünnib juba uus tähendus.

Fragmentaarsus, lõpetamatus – allegoorilised teemad *par excellence*, varjuvad tähendused, nende edasilükkumine, nihkumine ei tee üksi või iseenesest kunstiteost veel allegooriliseks, vaid seda teeb kunstniku sekkumine ja selle kaudu lisanduv.¹¹

Modernism, mis otsis ikka veel tervikkust ja universaalsust, tajus ühtsuse kaotamist traagilisena. Kui Benjamin kirjutab oma lapsepõlvest, siis puuduvad seal sündmused – on üksnes esemed, materiaalne maailm. Ka subjekti mälestused on väljaspool teda ennast, tallel asjades tema ümber. Asjad võivad meile avada meie mineviku, kuigi sõltub üksnes juhusest, kas me nad ära tunneme, nende otsa “ko-

¹¹ B. B u c h l o c h, Allegorical procedures: Appropriation and montage in contemporary art. *Artforum* 1982, nr 1, vol 21.

mistame”. Ja samas ilmutab just selles mineviku naasmises end lõhe, mis meid minevikust lahutab. Hetkel, mil oleme ta ära tundnud, on ta juba olevik, juba enesest võõrandunud, välja rebitud, pidetu, mõtetu.

Erinevaid fragmente kokku seades võib ilmnedar varjatud või uusi tähendusi, milles peegeldub ka kunstniku enda arvamus koostisosade kohta. Postmodernne allegoorik erinevalt modernsest lepib vastuoludega, ja erinevalt barokkluuletajast, kes alistus saatusele, võtab ta tähenduste paljusust kui vabadust: lõpmatult palju võimalusi ja juhuseid uute tähenduste ilmutamiseks (hoolimata sellest et nood püsivad just niikaua, kuni kokkulepe unustatakse või järgmine *pilt* nad purustab).

Allegooriline tähendus kui tähendus pärast fakti on justkui mingi järeleefekt.¹² Ilmudes spetsiifilise esteetilise strateegiana paljude kunstnike töödes, äratav ta vaataja ootusi tähendus(t)e suhtes, ent jätab siis oma lubaduse kõige alatamal viisil täitmata. Igal juhul ei moodustu too “teine lugu” – mingi religioosne või filosoofiline sisu, mille külge traditsiooniline allegooria klammerdub, – postmodernistlikes allegooriais sugugi mitte nii lihtsalt. Nende dekodeerimise ümber hiilib ebakindlus, tunne, et meid on jäetud võtmeta. Miks muidu toob Craig Owens

postmodernistlikku allegooriat iseloomustava omadusena fragmentide ja tsitaatide kasutamise, objektide kuhjamise ja montaaži, diskursiivsuse, kohaspetsiifilisuse, metonüümilisuse kõrval muu hulgas välja loetamatuse. Fragmenteerimine ja kuhjamine viitavat sellele, et maailma pole võimalik seletada. Selleks puhuks ongi Owensil varuks allegooria-mõiste, mida ta ehk liigagi avardab, et omakorda kasutada Roland Barthes’i mõistet *kolmandast tähendusest*, mis hõlmab kõike seda, mis meid ühe pildi juures liigutab, kuid mida me ei saa panna sõnadesse ega seletada. Owens ütleb, et postmodernistlikud allegooriad võtavad selle riski – jääda täiesti loetamatuks.¹³ Võib tunduda, et tegemist ongi üksnes maneristliku enesesetõmbumisega, ainult enesega tegelemisega, aga kas on?

Kunstnike poolt pildilises või poetilises tähistamispraktikas nii sageli kasutatavat montaaži ja kollaaži kui varjamatult allegoorilisi operatsioone mõistsid nende leiutajad kui võimalust ja nõuet sekkuda representatsiooni toimimismehhanismidesse ning uskusi taolise meetodi *de/re-konstrueerivasse jõudu*.¹⁴ Benjamin vihjas küll ohule, et allegoorilise subjekti melanhoolne pilk võib lõppeda passiivsuses, ent passiivsust saab tema arvates murda, vaadates olevikule poliitilise pilguga.

¹² C. Owens, Telling Stories. *Art in America*, mai 1981, lk 132–135.

¹³ C. Owens, The Allegorical Impulse: Toward a Theory of Postmodernism. Rmt-s: *Art after modernism*. Ed. B. Wallis. New York, 1986, lk 203–235. Siin näib leidvat seletuse see kõhklus, mis võib tekkida ka Jasper Zoova või Kiwa töid vaadates. Kunstikriitikal on nende tööde ees seistes tulnud sageli tõdeda, et nood ei ütle midagi või: *nad ütlevad, et nad midagi ei ütle* või, et need tööd ongi, mis nad on.

¹⁴ Mille omaksvõtmiseks ega mõistmiseks polnud tollaegne elu aga piisavalt südikas. Vt R. Hausmanni teksti näitusekataloogis “Kestnergesellschaft” (Hannover, 1981).

Iha tegutseda, idee poliitilisest prakti-
kast ja sotsiaalsest sekkumisest murrab
läbi distantseeritud hoiakust ning raputab
siin kirjeldatud kunstnikegi demonstra-
tiivset vaatlejapoosi. Mõõga ja manifes-
tita põlvkonnaks on neid tituleeritud;
kavatsemata võidelda, on nad ometi alati
kohal.¹⁵ Paistabki, et nende puhul võib
selle näilise passiivsuse, ükskõiksuse, pa-
teetika puudumise (*mõõgata ja manifes-
tita, sõda ilma sõjata, vihane vihane ole-
mata*) taga näha väga inimlikku elutun-
net. See on põlvkond, kelle traagiline
jaatus¹⁶ pärast postmodernismi totaalset
küünilist eitust teeb ta lähedaseks Ben-
jamini allegoorikule.

Allegooria mõistmiseks peame mõist-
ma neid printsiipe, mis allegoorikut juhi-
vad. Nii võib ka kõnealuste kunstnike
puhul näha nende tegemiste taga hoopis
erisuguseid hoiakuid ja põhimõtteid. Vahe
Zoova ja Laurentsiuse vahel väljendub
juba kollaaži-montaaži esteetikate erine-
vuseski. Nii jäävad Laurentsiuse pildid
oma massreproduktioonides devalveeru-
nud religioossete ikoonidega ja maailma-
lõpu-läheduse ärevusega lüüriliseks vaat-
luseks, ning vaevalt loodab või soovibki
ta lunastada neid hukkuva maailma man-
dunud objekte nii nagu barokikunstnikud.
Tal lihtsalt ei ole neile uut tähendust.

Millist printsiipi võiks aga näha Zoova
montaažide taga? Esmapilgul võib ehk
tõesti tunduda, et kunstnik üksnes nendib
ja naerab, kuid tabamata ei jää ka kunst-
niku viha ning nukrus selle üle, kuidas
asjad *juhivad ning sellega nüristavad ini-
mesi*.¹⁷ Raske on Zoova puhul mitte mär-
gata tema tööde traagilist olemust, ehk-
ki nad algul võivad tunduvad vaid jaburad
ning naljakad.

Kas me aga suudame tõsiselt võtta seda
oranži peaga tegelast või kedagi, kes ni-
metab end universumi kuningaks? Kõik
näib viitavat kunstniku igavesele dilem-
male alistunud klouni ja müstilise kunin-
ga, massikultuurist üleoleku ja (jõuetu)
melanhoolia vahel – teades, et kunstniku
positsioongi tänapäeva ühiskonnas on
enam kui kahtlane. Puudub see agressiiv-
sus, mida oleks vaja, et murda jaburus,
mida ta kujutab, ning usk, et tõeliselt
ravida saab vaid diktaator või maailma-
parandaja.

Kuid kas nad üksnes irvitavad? Noorte
kunstnike loomingut iseloomustab kum-
maline ambivalentsus, nende kunstis ei
puudu too tabamatu *miski* – õrn, edev ja
naiivne, mis sisaldab naljaka kõrval ka
häärivat kõhedust. Enamik nende *pilte* on
ju talumatult kurvad.

¹⁵ Selle uue põlvkonna kohta arvatu on teraselt kokku võtnud Anu Allas artiklis “Mõõga ja manifestita”, *Sirp* 05.03.1999.

¹⁶ Nii võib vist väita, laenates väljendi taas Hasso Krullilt, mida ta kasutas iseloomustamiseks Jüri Üdi elutunnet, keda ta peab allegooriliseks luuletajaks. Kirjutades *Kiwast* (vt *Vikerkaar* 1999, nr 4) pealkirjastab Hanno Soans oma artikli “Jaapan & pan-jaa ehk kõigele jaa”, osu-
tades samas sellele jaatusele iseloomulikule loidusele.

¹⁷ Kanal 2000/Laboratoorium. Kanal 2, 1997.

MIRJAM HINRIKUS

TAMMSAARE "NAINE"

Et Tammsaare tegelaskujud kujundavad eesti rahvuslikku identiteeti, selles ei kahtle ilmselt keegi. Milline osa on neil aga olnud soostereotüüpide kujundamisel, vajab alles avastamist.

Tammsaare naistegelastest meenuvad esmalt iseteadlik Kõrboja Anna, hüsteriline Karin, emalikult alistuvad Krõõt ja Irma, lihtsameelsed Tiina ja Ramilda... Kui sünnib mõni Tammsaare loomingus uus instseneering või modifikatsioon, siis mängitakse neile kujudele kord peale pandud tähendusvõrgustik taas läbi. Tammsaare naistegelasi võetakse kui eesti naise koondportreed, kui midagi vahetult reaalsusest välja kasvavat. Feministlik kirjandusteadus väidab aga, et iga tekst allub oma aegruumis kehtestatud ideoloogilistele arusaamadele ja et meie tegelikkuse tunnetus on alati teksti (keele ja kultuuri) poolt vahendatud.

Ideoloogia representeerib reaalsust oma uskumustesüsteemi kaudu, need omakorda mõjutavad aga üksikindiviidi käitumist ja maailmataju. Althusseri arvates võimutseb ideoloogia nii aabitsatõdedes kui ka filosoofias ja religioossetes süsteemides – ühesõnaga kõikjal, kus me

vaidame: see on ju iseenesestmõistetav, see on õige.¹

Ka sookategooria allub ideoloogia mõjuvõimule. Feministlik diskursus kasutab siin mõistet "patriarhaalne ideoloogia". Patriarhaalne ideoloogia tähendab kindlaid arusaamu mehe ja naise identiteedist, kusjuures feministid väidavad, et need arusaamad luuakse maskuliinse kultuuri poolt ega vasta tegelikkusele, vaid põlistavad ebavõrdset olukorda mehe ja naise vahel ning seetõttu vajavad muutmist.

Patriarhaalse ideoloogia üheks tunnusooneks peetakse essentsialistlikku mõttemoodi, mis lähtub veendumusest, et objekti karakteristikud on kaasasündinud, objektile üldiseloomulikud ja et näiteks kõik maailma naised on seetõttu viidavad ühe nimetaja alla. Naiste puhul tuletatakse need piirjooned tihtipeale naiste bioloogiast. Vahel ongi essentsialistlikku mõttemoodi nimetatud ka bioloogiliseks determinismiks.

Barbi Pilvre väitel toodetakse Eestis endistviisi valdavalt essentsialistlikku naisekäsitust.² Lisaks ilukirjandusele ja seksistlikule keeletarvitusele annavad oma panuse naise olemuskäsituste kultiveeri-

¹ C. B e l s e y, Constructing the Subject deconstructing the text. Rmt-s: The Feminist Reader. Essays in Gender and Politics of Literary Criticism. Ed. J. Moore, C. Belsey. Cambridge, 1993, lk 594.

² <http://www.tpu.ee/Teadus/Naisuuringud/Feminismitont.htm>

missis ka näiteks naisteajakirjad. Tegelik-
kus aga on representatsioonist lahutamatu,
ja nii vohab meil beibekultuur, paljudele
ametipostidele valitakse naisi väliste
näitajate järgi, ajakirjandus ja massimee-
dia rõhutavad naise puhul eeskätt sootun-
nuseid, mitte tema erialaseid oskusi jne.

Representatsioonide ja tegelikkuse vas-
tastikusele tingitusele viitab ka selline
feministlikus diskursuses laialt kasutatud
mõiste nagu "subjektiivne kultuurikonst-
ruktioon". Subjektiivsus tähendab antud
kontekstis seda, et reaalsuse tõlgendus
toimub teatud kindlast vaatepunktist läh-
tuvalt ja on subjektiivne. Realistlikule
paradigmale omane usk objektiivsusse –
üldkehtivasse reaalsusetunnetusse, mis
iseloostustas veel Tammsaare kaasaega,
on minetatud.

Subjektiivsed kultuurikonstruktsioonid
on ideoloogia loomulik osa ja esitavad
reaalseid suhteid mitmesuguste müütiliste
ja illusoorsete märgisüsteemide kaudu.
Pam Morris väidab oma raamatus "Femi-
nism and Literature", et kirjandus ja elu
mõjutavad pidevalt vastastikku teineteist.
Kirjandus annab teatud maskuliinsuse ja
feminiinsuse normi, mida elutegelikkus
kopeerib, ning vastupidi.³

Mida tähendab olla naine, mis on nai-
selik? Kes on "õige naine"? Kes määrab,
mis on õige, normaalne? Püüan vaadel-
da, kuidas Tammsaare looming kujundab
meie naisekäsitust, keskendudes "Tõe ja
õiguse" IV osale (1932) ja vajaduse korral

tuues näiteid ka Tammsaare publitsisti-
kast. Tammsaare seisukohtade muutumi-
ne ajas, täpsem ajastuümbrus, biograafi-
line kontekst jms seekord vaatluse alla ei
kuulu.

Jutustaja vaatepunkt

C. Belsey väidab, et klassikaline realistlik
romaan adresseerib ennast lugejale "otse",
pakkudes talle ideoloogilise subjekti po-
sitsiooni, millest lähtuvalt tekst on kõige
selgemalt mõistetav. Inimesed kutsuvad
end (eksitava) nimedega, mis ideoloogia
neile annab.⁴ Sellega on seletatav ka
naislugeja allumine jutustaja vaatepunk-
tile, mehekeskse vaatepunkti kriitikata
omaksvõtt.

Tammsaare romaanis hakkab kõige-
pealt silma see jutustajapoolne moraalne
üleolekutunne, millest kantuna kirjelda-
takse Karinit. Nagu Morris ütleb, ongi
enamiku tekstide aktiivne hindav teadvus
mehelik, naine on peaaegu alati jutustava
vaatepunkti passiivne objekt, teda hinna-
takse kas ülistades või karistades.⁵

Stiil, millega Karinit iseloostustatakse,
erineb Indreku õigustav-mõistapüüdvast
vaatlusest otseselt oma halvustav-üleole-
va, madaldava kõnepruugi poolest.

*"Mul on paremaid nõuandjaid, kui sina
oled," ütles Karin sellise ükskõiksusega,
nagu poleks hiljutist õrnusevalingut kuna-
gi olnud.*⁶

³ P. M o r r i s, Kirjallisuus ja feminismi. Jyväskylä, 1997, lk 17.

⁴ C. B e l s e y, Constructing the Subject..., lk 596–599.

⁵ P. M o r r i s, Kirjallisuus ja feminismi, lk 43.

⁶ A. H. T a m m s a a r e, Kogutud teosed. 9. kd. Tõde ja õigus, IV. Tallinn, 1983, lk 42. (Edaspidi viited tekstis samale vlj-le.)

...Aga nüüd näis äkki, nagu oleks kõigil lõpp. Lõpp kogu tulevikul! Istu kogu eluaeg oma majahüüdis, mis annab kuus ainult mõnikümmend tuhat sissetulekut ja ei võimalda mitte midagi sellest, mis saanud Karini unistuseks. Seda mõeldes langes tal otse süda ära ja ta jooksis mõttetult linnas ümber, nagu viskleks kala kuival (lk 72).

Jutustaja osutab Karini heitlikule ja tasakaalutule iseloomule, tema võimetusele püsivamateks tunneteks ja eesmärgipäraseks mõtestatud tegevuseks.

Indrekule on lähenetud hoopis teistsuguses tonaalsuses. Puudub kohtumõistjalik hoiak. Pigem püüab jutustaja Indreku tegevusmotive mõista, põhjendada, ja kui vaja, siis ka õigustada. Õigustav-põhjendav suhtumine ilmneb ka Indreku reageeringus Tiina jutule, kui too arvab, et proual pole nagu elusa inimese nägugi:

Sellele ei vastanud Indrek enam midagi, nagu ei peaks ta Tiina juttu selle väärilisiks. See ootas natukene aega, ja kui Indreku suu jäi lukku, ei julenud ka Tiina enam oma paotada. Indrekul aga olid Karini ja ka üldse inimeste suhtes omad arvamisid, nimelt: las saab ise endaga toime, las põeb terveks, sest üks inimene suudab teist tema hingehädas vähe aidata (lk 161).

Ka järgnev näide annab tunnistust jutustajapoolsest patroneerivast suhtumisest. Lapse musisoo vilele vastab Indrek, et tal ei ole aega, mispeale Karin reageerib nii:

“Ah nüüd hakkad sa ka lapsega! Sellest

pole veel küll, mis minuga! Sa oled lihtsalt toores!” – Muide, Indrek polnud oma sõnadega lapse suhtes midagi erilist mõelnud, ta oli isegi valmis tema soovi täitma, aga kuuldes Karini häält ja nähes tema nägu, otsustas ta vastupidi... (lk 286).

Katre Ligi, kes on uurinud Tammsaare retseptiooni, nendib, et pikemalt kaitsta ei võta Karinit keegi. Tõsi küll, ta lisab samas, et rohkem kui pooltes arvustustes võib siiski aimata ka Karinit mõistvat, talle kaasatundvat suhtumist.⁷

Morrise sõnutsi unistavad naised meeste unistuste kaudu. Mehelike väärtushinnangutega samastudes jääb lugeja neist sõltuvaks. Naise narratiivset vaatepunkti ei avane.⁸

Traditsiooniline naine

Väga kaua on naise koht ja tähenduse ühiskonnas määranud mees. Naine on olemas olnud pere, mehe ja laste jaoks ning selle kolmiku suhtega seotud elustiil on tootnud tähendusvõrgustikku, mille vilju naine maitseb tänapäevani.

Tammsaare ajal olid pereideoloogia alustalad pisut võnkuma löönud ja mees- tel tekkis vajadus oma positsioone kindlustada, naisele tema koht kätte näidata. Publitsistikas võtab Tammsaare mitmel pool sõna ka nn naisküsimumuses ja tema toonis võib tajuda teatavat segadust, vajadust naise tegutsemisraadiust konkreitseerida. Näiteks kirjutab ta 1936. aastal: “Maailmas on saanud armsaks viisiks ja

⁷ K. L i g i, “Tõde ja õigus” kui kunsteos. *Looming* 1976, nr 10, lk 1734.

⁸ P. M o r r i s, Kirjallisuus ja feminismi, lk 40–43.

ajaviiteks naistest rääkida kui kangelastest – muidugi meestega võrreldes, kuid küllap on õigus neil, kes arvavad, et mees ja naine väärivad teineteist. – Aga kui naine ei ole läbisegi suurem kangelane kui mees, mispärast peaksime siis lootma, et ta suudaks ühes mehega töötada õpetajana, ametnikuna ja kontoristina, peale selle ühes mehega istuda kinos, kohvikus, teatris ja igasuguseil võistlusil, kuulata raadiot, vändata grammafoni ja istuda kaardilauas ning lisaks, kui mees puhkab, kanda ilmale lapsi ja neid armastuses kasvatada?”⁹

Selline ideestik iseloomustab traditsioonilist naisekäsitust, mille juured peituvad juba kristluse-eelses judaistlikus kultuuris ja religioonis. Traditsiooniline naisekäsitlus näeb naist mehe täiendajana ja vastupidi. Kumbki sugupool on laetud teist sugupoolt välistava tähenduskoormaga, nii mees- kui naissool on oma kindlad funktsioonid, omadused, tegutsemis-sfäär. Sooline identiteet on ette antud ja kokkupõrked etteantud raamistikuga tekitavad vältimatult kriise.

Tekstianalüüsidest räägitakse palju naise kujutamist passiivse, aktiivse subjekti muutmise objektiks. Ka “Tõe ja õiguse” IV osa jääb truuks naise objektipositsioonile. Ehkki 30ndatel ilmub kirjandusse juba ka iseseisev naine.

Erinevused mees- ja naistegelaste kujutamises ilmnevad juba tekstistruktuuri vaatlusel. Kui mees arutleb, otsib seletusi, teeb tegevusplaanid ja selle tarvis on varutud avar tekstiruum, siis naistegelase vi-

sandamisel piirduakse tema välimuse ja tegevuse kirjeldamisega. Ta askeldab kas oma piiratud koduses sfääris või istub kohvikus ja lobiseb niisama tühjustähjast. Passiivsus seostub seega ka mõtetelaiskusega. Indreku ja Meleski taoliste tegelaste filosoofiliste heietuste omistamine mõnele naistegelasele läheks ilmselgesse vastuollu essentsialistliku mõtteviisiga. Realistliku paradigma kohaselt kõike põhjendades viitab jutustaja sellele, et Karin polegi üldse abstraktseks mõtlemissiks võimeline:

... milleks peaks ta tarvitama oma ihatud õnne selleks, et kellegile kätte maksta? On õnn veel õnn, kui ta tehakse abinõuks? On kättemaks õige kättemaks, kui seda toimetatakse sõnadega? Need on rasked ja keerulised küsimused, mida Karin ei suuda lahendada, vaid küsib ja arutab muidu niisama... (lk 283).

Kui Karin ilmutabki iseseisvat tegutsemistahet, jääb jutustajapoolne hinnang sellele ikkagi nullilähedaseks, kuna tema mõte ja tegu pole omavahel korrelatsioonis:

Pealegi ei tahtnud ta rahulduda nende väikeste kokkuhoidudega, mida Indrek soovitas, vaid tema võttis palju radikaalsemaid abinõud tarvitusele. (...) Ta läks ise turule ja käis odavaid supijuuuri otsides selle mitmel korral edasi-tagasi läbi, leidis need õiged lõpuks sealt, kust ta oma supijuuure-ärireisi oli alanud ja oli üpris õnnelik kasuliku kauba üle. Aga kui ta astus turumajja liha ostma, siis valis ta kõige parema ja kallima, võttis isegi pisut

⁹ A. H. Tammsaare, Kogutud teosed, 17. kd. Publitsistika III (1926–1940). Tallinn, 1990, lk 147.

tomateid, mis maksid sel aastaajal hinge-
hinda, kuid ühte tegi ta sellepärast, et
supijuurilt oli ta ju kokku hoidnud, ja
teist, et lapsed ja mees tunneksid, täna
pole teenija turul käinud (lk 61–62).

Et tegemist pole üksnes ühe konkreetse
naistegelase madala intellektuaalse võime-
kusega, saab selgeks, kui lugeda taas
Tammsaare publitsistikat. Sealt leiame ühe
eelnendud lõiguga üsna sarnase koha, kus
naise olemuse muutumatust ja sellest tu-
lenevaid paratamatuid järeltusi sõnasel-
gelt toonitatakse: "...mida ennustab und-
rukute kasvav kitsus? – Tean, teie vastate
muidugi: kitsas naiste undruk – olgu ta
üsna abieluline või sootuks abielutu –
tõendab kõigepealt, et Euroopas hakkab
riiet juba pisut liiga saama. Sest naine
armastab kokkuhoidlik olla ainult selles,
mida küllalt, mida kõige rohkem. Penni-
sid on igal naisel rohkem kui markasid,
tuhandeid rohkem kui miljoneid, sellepä-
rast tingib ta redisekimpu ostes ja maksab
sõnalauasumata kalliskivi või kahiseva siidi
eest. Nii on olnud, nii on ja nii jääb."¹⁰

Naiseliku intuitsiooni hindamine on
ainuke mööndus, mida mehekeskne vaa-
tepunkt võimaldab teha. Näiteks kui tun-
nustatakse Karini ema otsustavat kõrva-
lejäämist Vesirooside ja Köögertalide
varanduse mahaprassimisel – "Tähendab
tema oli kõige targem," ütles Karin –, siis
kommenteerib Indrek seda järgmiselt:
"Õigem, see polnud niipalju tarkus kui
süda..." (lk 13).

Ka härra Vesiroos, keda oskamatu ar-

vepidamine tõttu ähvardab pankrot, kait-
seb end Indreku ees järgmiste sõnadega:
"...raamatutarkus ja -õigus ei kõlba elu
tarvis. Siin maksab hea nina nagu minu
eidel: sina vaikid, aga tema tunneb – hea
nina ja oma töö ja vaev" (lk 34).

Jutustaja ja meestegelase vaatepunkt on
küllalt lähedased. Mõlemad rõhutavad
naise erinevust mehest, taastoodavad
põliseid tähendushierarhiaid, kus mõistus,
aktiivsus, iseseisvus positiivsete mehelike
omadustena domineerivad naiseliku
emotsiooni, passiivsuse ja iseseisvusetu-
se üle. Niipea kui naiselikud tunnused
ilmnevad mehel, nagu näiteks Köögertali-
muti lemmiklaulja Rõnee puhul, või ka
vastupidi, muutub see tegelane naeruväär-
seks. Essentsialism toodab identiteete,
mida ei saa ise valida.

"Isa" mõju

Feministlik diskursus väidab, et patriar-
haalne ideoloogia ei näe naises sugupoo-
lest sõltumatuid võimeid. Naisi kujutatakse
üksnes mingi suhte kaudu – mehe, lap-
se, ämma või vanematega.¹¹ Viidatud on
ka naise/mehe suhte taandumisele isa/
tütre suhteks. "Isa" karistav-ülstavast
mõjust pole vaba ka Karin. Ühel pihtimis-
hetkel ütleb ta Indrekule: "Tee, palun, nii
et ma ei oleks enam roojane, õnnista mind
oma puutumisega, pühenda mind" (lk
186).

Karini puhul muutub sõltuvussuhe

¹⁰ A. H. T a m m s a a r e, Kogutud teosed, 16. kd. Publitsistika II (1914–1925). Tallinn, 1998, lk 585.

¹¹ A. N e n o l a, Miessydäminen nainen. Naisnäkökulmia kulttuuriin. Helsinki, 1986, lk 446.

kohati lausa naeruväärseks. Ta jookseb igas asjas Indrekult nõu küsima, ka siis, kui ta enese ambitsioonid töötavad risti vastu Indreku arusaamadele. Iseseisvuse puudumisega haakub arusaam naisest kui moraaliwabast olendist, vastutusvõimetust lapsest. Karinil puudubki igasugune sisemine moraalitytu. Normiks on see, mida kõik teevad:

“Ma olen talle [Indrekule] mitu korda öelnud, et vaata, mis teised mehed oma naiste pärast teevad, koorivad sõbrad puhtaks, teevad pangad paljaks, lähevad pankrotti. Tee ometi sina ka midagi! Näita, et oled mees, ütlen ma, vaata ometi, vana Kõogertalgi tegi oma naise pärast pankroti” (lk 82).

Miks süiski naiti nii lapsikutena kujutatakse? Carol Gilligan väidab, et naistel ja meestel on pikka aega olnud täiesti erinevad mina- ja moraalikontseptsioonid. Meeste omad on traditsiooniliselt seostunud maskuliinsuse ja sotsiaalse võimuga avalikus sfääris. Naiste kontseptsioone on ühendanud arusaamad feminiinsusest ja vastastikune läbikäimine privaatsfääris.¹²

Naise tegevusväli oli aastasadu väga kitsas. Ellujäämise huvides õppis naine hindama empaatiavõimet ja kannatlikkust. Naisest sai passiivne vastuvõtja, kuulekas käsutäitja. Mehelik moraalikontseptsioon, mis seostub valikute ja eneseteostusega, oli naise puhul välistatud, sest ta elas teistele, temast ei sõltunud midagi.

Teistele elamine tähendab enesemääratlusest, oma elust loobumist ning ühtlasi võimalust pikendada oma lapseiga. Tsittee-

rides “Tõde ja õigust”: *“Las mees muretsseb, milleks mina,” ütles proua Meeli. – “Jah, mina veeretan küll kõik oma mured mehe kaela,” ütles ka proua Itam... (lk 54).*

Eelnevast johtub ilmselt ka naiselikkuse sidumine naiivsuse ja ka lihtsalt lollusega. Lausa karikatuuridena mõjuvad kõik need väikekodanlikud kohvikuprouad. Lauslolluse sümboliks aga saab proua Itam oma buubilooga.

Ükski Tammsaare naistegelane ei jää fallilisest autoriteedist puutumata. Isegi Ida, kes tänu hambaarstioskusele on saavutanud teatava sõltumatuse ja rõhutab oma iseteadlikkust, on lõpuks sunnitud nentima:

“Lapsed on tänini olnud mu ainuke tõsine rõõm, aga nüüd ma kahetsen kõigest hingest, et nad mul kaelas. (...) Minu elul pole enam mingit mõtet, mitte mingit. (...) Noored tüdrukud võiksin ma kõik jalamaid mürgitada, sest nad käivad kui näljased ümber ja otsivad lapsi, kellelt isa üle lüüa... (lk 323).

Ida iseseisvus osutub lõpuks vaid tema mehe huve teenivaks. Ka tema elab üksnes teistele.

Kõige silmatorkavamalt, ilma igasuguse mässuvaimuta allub “isa mõjuvõimule” aga Tiina: *“Määratud mees ei ole ülekohtune ega halb,” seletas Tiina, “nõnda on ainult mitte-määratud, mitte-õiged mehed. Kui on see õige ja määratud, siis tema tehku, mis tahes, ikka on hea, ikka on õige. Kui mina saaks selle õige, siis mina lepiks kõigega, mis ta eluilmaks teeks. Ja kui olekski vahel hirmus raske, siis ma*

¹² C. Gilligan, In a different voice. Harvard University Press, 1996, lk 69.

ütteks endale: mees on ju määratud, mees on õige, aga mina ise pole vist päris määratud ega õige, sellepärast ongi vahel nii hirmus raske” (lk 265).

Tiina kuju vastab igati patriarhaalses ideoloogias hinnatud vaguralt alistuvale ja kõige leppivale naiseideaalile.

Muidugi on naine ise kogu aeg kaasa aidanud oma teise-positsioonile. Mugavam on samastuda essentsialistlike määratlustega, mugavam on lasta mehel valida ja otsustada.

Naiste nõustumist alistujarolliga põhjendatakse ka sellega, et kehtivaks normiks on meeste kultuuriline ülemvõim ja seetõttu peetakse meeste nägemusi üldpädevaks. Patriarhaalse vaateviisi tunnustamine nähtub viisist, kuidas naised ise ennast tõlgendavad. Näiteks ütleb Indrek ümm Indrekule:

“Naist peab pidama nagu noort hobust – ohjad pingul ja valjad peas. Kangvaljad, need on naisele kõige paremad. Usu, väimeespoeg, naine ei tunne muidu oma väärtust, ei usu, et mehel temast midagi on, ei usu sedagi, et mees teda armastab” (lk 130).

Ka Karin leiab, et lihtsam on olla objektistaatuses:

“Meil on kõige parem siis, kui tunne me, et mees peab meid oma asjaks, aga kui ta seda enam ei tee, siis me tahame saada mõne teise mehe asjaks” (lk 385).

Kristlik sümboolika. Tiina

Inimese minapilt moodustub kultuuri kaudu ja sugugi vähetähtsad pole seejuures mitmesugused müütilised kujutelmad. Hannele Koivunen näeb oma raamatus “Madonna ja hoor” naise minapildi kesksete mõjutajatena Kristuse-müüti, madonnamüüti ja hoora-kujutelma.¹³

Indrekut võib teatavas mõttes seostada Kristuse-kujuga. Sellele viitab tema süükompleks ja valmisolek ennastpuhastavaks askeesiks pere hülgamise hinnaga. Ka kõige lihaliku taunimine ja Indreku moraalne üleolek teda ümbritsevast keskkonnast võiks samas suunas osutada. Indrek on otsinud lunastust ja uskunud, et lunastajaks võiks olla noor naine: “Me mõlemad uskusime sel silmapilgul pattude andeksandmist ja lunastust. Mina uskusin, et mehe lunastajaks võib olla noor nainegi, kui ta armastab” (lk 382).

Tiina ja Karini kuju taastoodavad madonna ja hooraga seotud arhetüüpe. Tiina madonnalikkus peitub ühelt poolt tema süütuse rõhutamises, teisalt tema passiivses ootajahoiakus ning vastuvaidlematus alistumises tugevama tahte. Irma Korte kirjutab, et traditsioonilises naiserollis võib armastusest, siseelust ja tunnetest moodustuda naise paopaik. Välismaailma keeldub naine tunnistamast.¹⁴ Tiina puhul aitab säärasele pagemisele kaasa võõrandatus iseendast ja reaalsusest ning toitumine kristlikest lunastajamüütidest.

Mehe tahte allub kõige paremini süütu neitsi, seetõttu on mõisteta, miks

¹³ H. Koivunen, Madonna ja huora. Helsinki, 1994, lk 21.

Tiina-sugune naine lugejale eeskujuks seatakse:

“Mina arvan, et temal ehk ongi juba need enesenägemise-prillid,” vastas Indrek. “Ja see ehk ongi tema suur saladus, mida ta sinule miski hinna eest ei ütle.” – “Muidugi,” ironiseeris Karin. “Meie teenijatel on ikka igasugused ideaalsed asjad, eriti veel Tiinal. Parema ütle mulle, oled sina Tiinasse või Tiina sinusse armunud? Muidu ma ei mõista, milleks see mäng minu seljataga” (lk 291).

Simone de Beauvoir märgib, et paradoksaalne küll, kuid mõnes mõttes on ristiusk kuulutanud mehe ja naise võrdväärseks. Ristiusk põlgab naises lihalikkust, aga kui naine eitab end kui lihalikku olendit, siis on tal samasugune õigus olla jumalast loodud ja Kristusest lunastatud nagu mehelgi.¹⁵

Tiina neitsilikkus on tema kvaliteedi tõestuseks. Tema aarded on peidus, avastamata. Ta ei ähvarda mehe valitsevat positsiooni. Koivunen väidab, et kuna naises – tema seksuaalsuses on tajutud ohtu, siis on püütud seda kontrollida. Põhjuste otsinguil leiab Koivunen, et mehe valitsemistarve oli seotud majanduslike kaalutlustega. Kui naine muutus mehe omandiks, sai temast vahetusväärtusega ese. Kaup aga oli hinnaline üksnes siis, kui ta oli kasutamata, teiste meeste poolt rikkumata.¹⁶

Kuna Tiina vastab traditsioonilisele naiseideaalile, peab ta igati teenima patriarhaalse ideoloogia huve. Tiina suu läbi

kritiseeritakse naise libuloomust ja muid meeste poolt naistele omistatud pahesid, sest püha naine on ligasusest ja lihalikkusest kõrgemal:

“Ega siis poisid nüüd tüdrukuid taga aja, tüdrukud ajavad poissa. Juba siis, kui mina olin väikene, ajas minu vanem öde poissa taga, ikka tema, mitte poisid teda,” seletas Tiina. “Aga mina pole kunagi poissa püüdnud ja nemad on ka minu rahule jätt.” – (...) “Juba lapsest saadik tean ma, et räägi kellele sa räägid midagi, mitte teisele tüdrukule, tema veab su kohe sisse, annab su ära ja tarvitab seda kurjasti” (lk 217–219).

Patriarhaalse uskumustesüsteemi omandab inimene varases nooruses ja seetõttu näivad paljud selle klišeed – antud juhul tüdrukute suur poistehimu ja lobisemisisu – iseenesestmõistetavalt, loomulikuna naise olemuse juurde kuuluvat. Nii Karini kui ka mitme teise nais-tegelase iseloomustamisel rakendatakse samasuguseid essentsialistlikke arusaamu.

Müstiline ja hirmuäratav

Kuidas suure, viljaka ja seksika jumalanna kultusest võis saada naist pelgav ja alistav ning neitsilikkust ja antinaisalikkust ihaldav kultuur, küsib Koivunen. Ja leiab, et osaliselt võis säarast naiselikkust varjavad müstikat tekitada naise füsioloogia, mis tugevalt erineb mehe omast. Ta toob näiteks juudi usu, mis muu hulgas käskis

¹⁴ I. K o r t e, Nainen ja myyttinen nainen. Helsinki, 1988, lk 53.

¹⁵ S. d e B e a u v o i r, Teine sugupool. Tallinn, 1997, lk 159.

¹⁶ H. K o i v u n e n, Madonna ja huora, lk 54–55.

vältida igasugust kokkupuudet naisega, kellel oli kuupuhastus. Selle juured viivad juba väga vanade kultuurideni, kus menstruatsiooni tajuti müstilise ja hirmuäratavana. Luuletajate poolt ülistatud romantilis-müstilise naiselikkuse kõrval on alati eksisteerinud kujutlused naisest kui tabust ja kui ohust, mida tuleb vältida.¹⁷

Naise müstifitseerimine on üks tüüpilisi võtteid, mis kahe sugupoole vastandamise printsibiist välja kasvab. Kuna naine on Simone de Beauvoiri järgi "teine", siis projitseeritakse temasse kõik oma hirmud ja unistused, hingeahistused ja ihad.

"...teie ütlesite mulle, et ma olen käperdis, vilets lõuendimäärnja, muud midagi. Muidugi ei teinud te seda suuga, vaid silmadega, kogu oma olendiga. Teie suu valetab, armuline proua, nagu kõigil naistel, aga teie silmis on tõde, tõde ja tarkus, ainult teie ise ei tea seda. Naised ei tea üldse, mis on nende silmis ja ihuliikmeis, seda teavad ainult mehed" (lk 209).

Mehekeskne vaatepunkt muudab naise sõnadeta ja reflekteerimisvõimeta nukuks. Naine ise on võimetu iseennast ja teisi määratlema. Tal puudub tunnetusvõime. Mees on naise saladuse paljastaja, tema väärtuse ja väärituse esiletõoja. Eneseäratundmisele võib naine jõuda üksnes mehe kaudu, ise ta selleni ei küüni.

Karin

1930. aastate algul, "Tõe ja õiguse" IV osa kirjutamise ajal, pole naine enam nii jäägitult bioloogilise determinismi võimuses. Ta on saanud jala meestemaailma ukse vahele ja hakkab tasapisi taipama, kui kasinad on olnud tema valikuvõimalused. Samas puudub tal igasugune isetegemise, iseolemise traditsioon. Naine on koormatud kõikvõimalike ebareaalsete ootustega. Ta tahab olla vaba ja iseseisev, aga ta ei oska midagi ja seda teadvustades satub ta veelgi traagilisemasse sõltuvusse mehest. Kuna naine ei saa asetada ennast patriarhaalsest ideoloogiast väljapoole, peab ta kas leppima mehe poolt pakutava rolliga või siis selle vastu mässu tõstma.

Suurim mässaja ja paradoksaalsel kombel ka alistuja on Karin. Tema kaudu joonistub selgesti välja naise armetu seisund mehekeskses ühiskonnas. Karin tahab olla korraka naine iseseisev kui ka õnnelik abielus. Õnnelikkus ja iseseisvus ei pruugi aga sugugi kattuda. Iseäranis keeruline on neid aga ühendada traditsioonilise naisekäsituse raames. Traditsioonilises naisekäsituses oodatakse naiselt ennastohverdavat, tingimusteta armastust, aga mida rohkem ohverdab naine armastusele, seda kindlamalt on ta "teine".

Indrek ootab Karinilt puhast lunastavat armastust. Ta usub, et noor naine võiks olla lunastajaks, aga jõuab lõpuks traditsiooniliste essentsialistlike naisemääratluste kaudu äratundmisele, et üldjuhul ei ole naine selliseks tiinalikuks eneseohverduseks võimeline. Lõpuks taandub terve

¹⁷ Sealsamas, lk 51–53.

raamat otsekui selle tõestuseks, miks naine ei saa lunastada meest: “*Äga ükskord ma küsisin temalt [Indrekult], et mis oleks siis olnud, kui Kristus oleks olnud naine? Siis, ütles tema, siis oleksid jumala inglid kogu inimsoo ristile naelutanud, sest nais-Kristus oleks inimestele öelnud: milleks ma teid armastan, kui te minu eest ristile ei lähe. Vaat’ nüisuke on minu mehe arvamine ja ka kõigi teiste meeste arvamine*” (lk 329).

Traditsiooniline naiseideaal seab naisele ülikõrgeid nõudmisi, mille täitmine on samahästi kui võimatu. Karinil on küll suur armastus, aga puudub tahe, mis armastust kannaks. Tingimusteta armastus tähendab omaenese nõudmiste täielikku mahasurumist, aga keegi pole teda õpetanud kasutama tahtejõudu. Tahet on alati omistatud üksnes maskuliinsele diskursusele. Beauvoir väidab, et naise muutlik meel, pisarad ja närvikriisid pole mitte niivõrd füsioloogilise nõrkuse tagajärg kui võrd märk tõsistest kohanemisraskustest.¹⁸

Ka Korte leiab, et meheliku ideaaliga, kus naiselt oodatakse jäägitut andumust, on naisel väga raske samastuda, nõuded on liiga kõrged. Siin saab rääkida vastuolust soovkujutelma ja tegelikkuse vahel. Naine ei suuda sellisele ideaalile vastata, aga kui suudabki, siis on hind, mida ta selle eest maksab, väga kõrge.¹⁹

Karin tajub vaistlikult, et üksnes privaatsesse sfääri surutuna ja essentsialistlikest määratlustest ümbritsetuna ei ole tal

võimalik ennast teostada, inimesena areneda. Sooline identiteet, mida ühiskond Karinile pakub, jääb talle liiga kitsaks. Kriis puhkeb enesetunnetuse ja mehelike ootuste vahelisest ebakõlast. Simone de Beauvoiri järgi satuvad siin vastuollu ühelt poolt naise ürgne subjektiivsuse-, aktiivsuse- ja vabadusetung, tema erootilised kalduvused ning teisalt ühiskondlikud nõuded, mis eeldavad passiivsust. Spontaanselt teadvustab naine end olulisena: kuidas võib ta siis otsustada ebaolulisuse kasuks? Kui eneseteostus on võimalik vaid “teisena”, kuidas öelda siis lahti “minast”? Sellise ahistava dilemmaga tuleb naisel heidelda.²⁰

Negatiivseid naistegelasi kujutatakse enamasti rõhutatult seksuaalsena. Võiks isegi väita, et mida ebasümpaatsem tegelane on, seda seksikamana teda näidatakse. Tõuke selleks annab igivana Eevamüüt. Ühelt poolt nähakse naist kavala ja iseteadlikuna. Teisalt annab seesama müüt tõuke ka vastupidiste stereotüüpide tekkeks, kus rõhuasetus on naise selgrootusel, vaimsel pimedusel. Naine on juba sünnist peale rikutud, ohjeldamatu, hirmur.

Juba Karini esimese kõrvalhüppe ajal Indrek oli end harjutanud mõttega, et mees ei pea kunagi oma viimast eluõnne või elusaatust siduma naisega, sest naine ja armastus on kui mere lainetus või tuulehoog, mille kohta ükski, ka naine ise mitte, ei või öelda, kuhu ta pöördub järgmisel silmapilgul. On vaid tähtis, et sa ise

¹⁸ S. de Beauvoir, Teine sugupool, lk 249.

¹⁹ I. Korte, Nainen ja myyttinen nainen, lk 14.

²⁰ S. de Beauvoir, Teine sugupool, lk 231.

oleksid armastanud, et sa armastaksid veel siiski, kui on ammuugi kustunud vastuarmastus. Nõnda võid rahu ja rõõmuga minna oma teed, sest sinul on su varandus (lk 305).

Heinämaa ja Saarinen kirjutavad, et visioon naise metafüüsilisest pahelisusest on sügavalt mõjutanud kogu Lääne inimese naisekujutust. Selles visioonis on koos nii naise nõrkus kui pahelisus.²¹

Koivunen lisab, et peaaegu kõigis tänapäeva suurtes religioonides on naiselikkus mingil viisil ühendatud pahega. Naise seostatakse kehalikkuse ja ainelisusega, mees hingelisusega. Hing kujutletakse olevat jumalale lähemal ja on seetõttu loomu poolest hea. Naist aga kujutletakse seksika võrgutajana, kes takistab mehel hingeliste eesmärkide poole pürgimist.²²

Väljapääsu puudumine ja suutmatus kohaneda etteantud rolliga väljendub Karinis pettumuse ja vihana. Allasurutud raevu võib vaadelda ka hambaarst Ida näitel. Temast saab tige fuuria, kui mees ta maha jätab. Naise eneseteostus on seotud armastuse, mehega, ja kui armastus on ühel hetkel otsas, tajutakse järsku, et kõik oli pandud vaid ühele kaardile, et iseennast on selle suure tunde ees täielikult ohvriks toodud. Identiteet, mis patriarhaadis naisele jäetakse, ei saagi teostuda muud moodi kui mingi suhte vahendusel.

Karinil on liiga tugev ego, et leppida üksnes Indreku passiivse ja alandliku kummardamisega. Nii nagu Indreku ar-

mastus pole vaba tingimustest, hakkab ka Karin Indrekule nõudmisi esitama. Kuna aga Karin pole pidanud mitte millegi eest tõeliselt vastutama, puudub tal adekvaatne reaalsustaju. "Tütarlaps tahab kõike saada, sest temast ei sõltu mitte miski. Tüdruk ei tunnista piire, mida nõuab indiviidilt sobitumine reaalsesse maailma. Ta tahab, et tema valdused oleks piiratud. Ta nõuab, et mees ehitaks kõrgeima torni, mis eales ehitatud, ja siis oma ehitatu tippu tõuseks."²³

Karini iseseisvumisüritus on määratud läbikukkumisele. Essentsialistlike määratluste tihedast võrgust pole väljapääsu. Mehelik vaatepunkt tuletab naise sõltuvuse tema bioloogilisest loomusest ja seetõttu on naise roll igavesti ja ühemõtteliselt määratud. Kui Karin leiab, et tütreid ei vaja niipalju kasvatust kui kaasavara, arvab Indrek:

...mees kasvatub veel abieluski, naist võib kasvatada ainult enne seda... Mees olevat kasvatamisvõimeline vähemalt kolmekümneni, naine vaevalt kahekümneni. Kui Karin seda ei uskunud, küsis Indrek temalt: "Kas sa ei katsuks mulle seletada, miks kõik muulased-naised, elades siin, kasvatavad oma eesti mehed muulasiks, kuna ükski eesti mees pole oma muulast-naist kasvatanud eestlaseks? (...) Ainuke usutav seletus: naisel pole iseloomu, vaid ainult loomus. Iseloomu saab kasvatada, loomust mitte. Ja see on kahekümneks eluaastaks küps nagu telliskivi, mis ahjust välja võetakse. Seda ei

²¹ E. S a a r i n e n, S. H e i n ä m a a, Olenainen nainen. Juva, 1983, lk 120.

²² H. K o i v u n e n, Madonna ja huora, lk 89.

²³ S. d e B e a u v o i r, Teine sugupool, lk 248.

muuda miski. Niisuke telliskivi lase või kümnel mehel kümme korda sada aastat olla, ikka tuleb ta muutumatult abielu-praeahjust välja. Mina arvan, tema ei muutu põrgutuleski” (lk 321–322).

Karin muutub positiivseks, teda kujutatakse ilma distantseeriva irooniavarjundita alles siis, kui ta suhtleb lastega. Üksnes siis on ta võimeline oma ego unustama, laskuma laste tasandile, jagama nendega oma suurt armastust. “... armastust on sul küll rohkem kui ühelgi teenijal, aga vaata ette, et sa oma armastusega lastele liiga ei tee” (lk 192).

Emaduse kummardamine on samuti seotud ristiusu traditsiooniga, püha ema kultusega. Simone de Beauvoir väidab, et kuna naine orjastati emana, siis teda ka armastatakse ja kummardatakse eelkõige emana. Ka naine ise on õppinud end väärtustama emana ja piirsituatsioonis oskab ta seda suurepäraselt ära kasutada oma positsiooni kindlustamiseks.²⁴

“... te ju kuulsite, mul on kodus lapsed. Nemad on esimesed, kes mul igal pettumusel meelde tulevad.” – Need sõnad räägib ta sellise lihtsuse ja võltsimatusega, et nad hakkavad Paralepa südamesse kinni, nii et ta ütleb: – “Karin, sa oled kuld, sa oled...” (lk 157).

Kui emarollis naist kujutatakse positiivseks, siis naise seksuaalsuse avaldumine väljaspool soojätkamise püha üritust on taunitav. H. Koivunen väidab, et seksuaalsust ja emadust tajutakse vastanditena, teineteist välistavatena, ja viitab Kristevale toetudes kogu inimkogemuse taustaks

olevale algkogemusele ema kehast. Säärane emaduse ja seksuaalsuse disharmoonia tuuaksegi lugejani Karini ja Tiina kaudu.

Näib, et osalt taandataksegi Karini õnnetused tema pakatavale seksuaalenergiale. Kuna patriarhaalne ühiskond näeb naise seksuaalsuses nii suurt ohtu, siis seostatakse see sageli ka otseselt surmaga. Nenola väidab, et seksuaalsust tajutakse väena, mis võistleb hinge väega ja viib lõpuks surmani.²⁵

Kuna mees kehastab normi, siis tema puhul soo-omadusi eraldi esile ei tõsteta. Naine on kõrvalekalle normist ja seetõttu peetakse soolisust just naise omaduseks. Sugupoolt tõlgendatakse kiusatusena, mida naine mehele pakub. See viib mehe ühendusse looduse, keha ja tunnetega. Lihalikkus aga on oht mehe igavesele hingele.

Ka Indreku ja Karini lugu lõpeb surmaga. Üheks ajendiks seejuures on siinkirjutaja meelest Indreku transtsendentsipüüd, tema vaimse lunastuse otsing, mis kõik lihaliku seob tagasilanguse, patuga. Karini surmaga oleks algne patriarhaalne kord ja tasakaal justkui jälle tagatud, hierarhiad taastatud, Karini “süüteod” lunastatud.

Implitsiitne kriitika

Võib väita, et kui Tammsaare romaan ühelt poolt toetab vanu patriarhaalseid hierarhiad ja vastandusi, siis teisalt aitab see tahes-tahtmata kaasa ka nende paljas-

²⁴ S. de Beauvoir, Teine sugupool, lk 161–163.

²⁵ A. Nenola, Miessydäminen nainen, lk 230.

tamisele, vihjab essentsialismist kantud mõtteviisi ohtlikkusele, mis teeb naisest üksnes mehe "mina" pikenduse, vastutusvõimetu lapse. Karini representatsioon peidab endas märkimisväärset vastuolu. Ühelt poolt kujutatakse teda äärmiselt sõltuva, allahoitliku, ebaloogilise ja irratsionaalsena ning teisalt osutub ta aktiivseks subjektiks, patriarhaalse väärtussüsteemi läbinägelikuks analüüsijaks – ehkki ise neid väärtusi jaatades. Naeruvääristatakse aga just seda poolt Karinist, mis näitab teda sõltumatu ja aktiivse subjektina, sest naise emantsipatsioon ohustab mehe positsiooni, tema seksuaalsus mõjub hirmuäratavana.

"Kas näed nüüd, misuke sa oled," rääkis Karin. "Kui mina räägin oma pattudest, siis kuulad sa üsna rahulikult, kahetsed ainult pisut, et ma pole seitsme-, kaheksa-aastase abielu järel sama titake ja süütuke nagu enne abiellumist, aga niipea kui ma julgen puutuda sinu patte, kui ma ainult viitan sinnapoole, siis kaotad sa kohe tasakaalu ja mina olen tõbras. Muidugi, see on ju sinu püha ja eksimatu veendumus, et mees on vaim ja naine loom. Olgu, aga miks on vaim püham kui loom, olgu tal neli või nelisada jalga? Miks on pea kõrgem kui jalad? (...) Aga sul pole midagi öelda, sest peaaegu ei olegi kõrgem. Nüüd ma tean seda, sest nüüd olen ma ka teiste meestega rääkinud, kel pole põhjust mind haneks püüda. Advokaat Paralepp ütles mulle kord, et on üsna ükskõik, misukese organiga inimene ilmast läbi lööb, kas pea või jallega. Tä mõtles nimelt minu jalgu ja veel midagi muud." – (...)

"Meie peame olema üheõiguslised, sest naised teevad oma jalgadega mõnikord parema karjääri kui mehed oma peaga. Sellepärast ei karda ma sind enam ja ei lase ennast enam türanniseerida, vaid elan, nagu ma heaks arvan. (...) aitan end oma jalgadega... Sest see on sinu tarkus, et mehed elavad vaimu ja peaga, naised emakoja ja jalgadega" (lk 314–315).

Belsey'gi väidab, et tekst on suuteline implitsiitselt kritiseerima omaenese ideoloogiat, sest loob lugeja jaoks uusi tähendusi ja selle protsessi käigus võivad selguda ideoloogilise representatsiooni piirid.²⁶

Lõpetuseks

Kokkuvõtteks võib tõdeda, et patriarhaalse ideoloogia avaldumine on Tammsaare "Tõe ja õiguse" IV osa üheks iseloomulikumaks tunnuseks. Muidugi ei saa ühe teose põhjal tervikpilti Tammsaare naisekäsitusest. On ju Tammsaare looming pealegi nii tähendusterohke, et lisaks domineerivale ideoloogiale võib seal alati peituda ka mitmesuguseid vastustrategiaid – nagu kasvõi eelpool viidatud implitsiitne kriitika.

Ruth Benedict rõhutab, et kõikehõlmavaid kultuurimustreid on väga raske näha ja et neid peab õppima enda ümber igapäevases elus identifitseerima. Palju kergem on kultuuristereotüüpe siis analüüsida, kui nad on juba oma tähenduse ammandanud.²⁷ Võimalik, et ka siin vaadeldud stereotüübid pole Eestis enam nii aktuaalsed. Aga kuigi jäägitu usk patriar-

²⁶ C. B e l s e y, Constructing the Subject, lk 604.

haalsetesse müütidesse vähehaaval taandub, jäävad essentsialistliku mõtteviisi sugemed ikka alles.

Nagu väidavad Saarinen ja Heinämaa: iga essentsialistlik määratlus esemestab. Essentsialistliku mõtteviisi piirjooned – üldise rõhutamine üksiku ees, tuleviku sulgemine olemasolevasse, paratamatuste

rõhutamine võimalikkuste ees – on tegurid, mis kitsendavad naise inimlikkust.²⁸

Tänapäeval on tavaks rõhutada identiteedi hajuvust, pidevat muutumist. Kuid see identiteet, mis patriarhaatlikus ideoloogias naisele jäetakse, on muutumatu, püsiv, ette antud.

²⁷ R. Benedict rmt-s “Patterns of Culture” (1934), tsit.: E. S e p p, Naisuurimuse metodoloogias ja filosoofilisest taustast. <http://www.tpu.ee/Teadus/Naisuuringud/Sepp.htm>

²⁸ E. S a a r i n e n, S. H e i n ä m a a, Olennainen nainen, lk 36–48.

AKEN

TIMOTHY GARTON ASH Kesk-Euroopa mõistatus

“Mul on hea meel,” ütles Henry Kissinger, “viibida siin Ida-, see tähendab Kesk-Euroopas.” Ja kogu oma järgnenud kõne jooksul kordas ta: “Ida..., see tähendab Kesk-Euroopa.” See leidis aset Varssavis 1990. aasta suvel ja sel hetkel mõistsin ma, et Kesk-Euroopa on võitnud.

Pärast 1945. aastat kadus see termin peaaegu neljakümneks aastaks Euroopa poliitilisest kõnepruugist. Hitler oli selle ära mürgitanud; külma sõja aegne lõhe Ida ja Lääne vahel oli selle varjutanud. 1980ndatel äratasid niisugused tšehhi, ungari ja poola kirjamehed nagu Milan Kundera, György Konrád ja Czesław Miłosz selle sõna ellu vaimse ja poliitilise alternatiivina Nõukogude Liidu domineeritud “Ida-Euroopale”. Tollal kirjutasin ma sümptatiseeriva, kuid ka skeptilise essee “Kas Kesk-Euroopa on olemas?”¹

1990ndatel on Kesk-Euroopa läinud poliitilisse tavakeelde. Seda nihet tähistavad nii Briti kui USA välisministeeriumi juurde loodud Kesk-Euroopa osakonnad. Kuigi isekeskis veel räägitakse “Ida-Euroopast”, teab iga noor diplomaat, et

kogu postkommunistliku regiooni kohta tuleb ütelda “Kesk- ja Ida-Euroopa”. See fraas on nii kohmakas, et sageli pressitakse ta kokku lühendiks: CEE (*Central and Eastern Europe*) inglise keeles, MOE (*Mittel- und Osteuropa*) saksa keeles. Koguni kuninganna Elizabeth II on kõnes Briti parlamendile rääkinud Kesk-Euroopast. Järelikult on termin ametlik. Kui juba kuninganna ja Henry Kissinger ütlevad, et Kesk-Euroopa on olemas, siis ta ka on olemas.

On ainult üks probleem: kus ta asub? USA riigisekretär Madeleine Albright kirjutas eelmisel aastal ühes leheartiklis, et “Kesk-Euroopas on rohkem kui 20 maad ja 200 miljonit inimest”.² Ometi näeme, et seda terminit kasutatakse sageli tähistamaks üksnes neid maid, mis sel kevadel ühinevad NATOga – Poola, Ungari ja Tšehhi Vabariik –, või siis Euroopa Liiduga ühinejate “esimese laine” kohta – needsamad kolm ning Eesti ja Sloveenia.

Niisugustes lahknevustes pole midagi uut. 1954. aastal avaldatud artiklis vaatles geograaf Karl Sinnhuber kuuttest Kesk-Euroopa definitsiooni. Ainuke osa Euroopast, mida ükski neist ei katnud, oli Ibee-

* Timothy Garton Ash, *The Puzzle of Central Europe*. *New York Review of Books* 18.03.1999, lk 18–23.

¹ T. Garton Ash, *Does Central Europe Exist?* *The New York Review* 9.10.1986. Essee on uuesti trükitud mu raamatus “*The Uses of Adversity*” (London, 1999).

² M. Albright, *NATO Enlargement: Build a Europe Whole and Free*. *International Herald Tribune* 30.04.1998.

ria poolsaar. Ainukesed piirkonnad, mida hõlmasid kõik definitsioonid, olid Austria, Böömimaa ja Moraavia.³ Ütle mulle oma Kesk-Euroopa definitsioon ja ma ütlen sulle, kes sa oled.

20. sajandi algupoolel olid vaidlused selle üle, kes kuulub Kesk-Euroopasse ja kes mitte, poliitiliselt tõepoolest tähtsad. Nõnda ka nüüd. Sest täiend "Kesk-Euroopa" tähendab tänapäeva poliitilises keeles midagi tsiviliseeritud, demokraatlikku ja koostöövalmit – ja seega paremaid šanse ühineda NATO ja Euroopa Liiduga. Tegelikult kipub säärane argumentatsioon jääma nõiaringsis tiirlema: NATO ja EL on valmis vastu võtma "keskeurooplasi", seega on "keskeurooplased" need, keda on NATO ja EL on valmis vastu võtma.

Konkureerivad definitsioonid põhinevad geograafilistel, ajaloolistel, kultuurilistel, religioossetel, majanduslikel ja poliitilistel argumentidel. Samuti on olulisi lahknevusi selles, millisena need maad iseennast näevad ja millisena näevad neid teised. Et maad ei ole üksikinimesed ja et noid "teisi" leidub palju, siis tuleb rahvuslike ja individuaalsete vaateviiside põhjal teha ohtlikke üldistusi. Mina käsitlen allpool peamiselt seda, kuidas Kesk-Euroopa mõistet kasutavad need, keda me ikka veel sageli nimetame "Lääneks", mõeldes selle all Ameerika Ühendriikide, Suurbritannia, Prantsusmaa, Saksamaa, Itaalia jt NATO ja ELi liikmesriikide poliitikaning arvamustekujundajaid.

Et Kesk-Euroopa on juba definitsiooni poolest kusagil keskel, siis on vaieldavad

kõik tema piirid – nii põhjas, läänes, lõunas kui idas. Ja seega piiritledes Kesk-Euroopat, me piiritleme ka teisi tänapäeva Euroopa geopoliitilisi põhiregioone.

1.

Huvitav ja lootustandev tõsiasi on see, et piiri suhtes, mis 20. sajandi algul oli kõige vaieldavam, ollakse sajandi lõpul enam-vähem ühel meelel. "Kesk-Euroopa" idee lahvatas Esimese maailmasõja aegses tulises vaidluses nende vahel, kes – nagu saksa liberaalne imperialist Friedrich Naumann – unistasid Saksamaa ja Austria poolt valitsetavast *Mitteuropa*'st, ja nende vahel, kes – nagu tulevane Tšehhoslovakkia president Tomáš Garrigue Masaryk – võitlesid Saksamaa, Austria ja Vene impeeriumivõimu alt vabastatud väikeriikide Kesk-Euroopa eest. Vaidlused, kus ühel pool olid nägemused *Mitteuropa*'st, ja teisel pool *Srední Evropa*'st või *Europa Srodkowa*'st, jätkusid kogu nn "teise kolmekümneaastase sõja" vältel 1914. aastast 1945ndani. Nad kulmineerusid Austria sakslase Adolf Hitleri taotluses suruda Saksamaa idanaabritele peale oma groteskset nägemust *Mitteuropa*'st.

Seega kui see termin 1980ndatel ellu äratati, tekitas ta mõistetavat närvilisust nii Saksamaa naabrite seas kui ka Saksa maal endal. Paljud saksa autorid eelistasid kasutada ajalooliselt vähem koormatud terminit *Zentraleuropa*. Kuid hilisemad aastad on seda pinget maha võtnud. Pä-

³ K. A. S i n n h u b e r, Central Europe – Mitteleuropa – Europe Centrale: An Analysis of a Geographical Term. Rmt-s: Transactions of the Royal Geographical Society. London, 1954.

rast mõningaid arutelusid kutsus 1990. aastate Masaryk Václav Havel Saksamaa presidenti von Weizsäckeri üles osalema "Kesk-Euroopa presidentide" korrapäras- tel kohtumistel ja Saksa president on seda sealtpeale ka teinud. Enamik Saksa poliit- tikuid tunnistab, et nende taasühinenud riik seisab taas kindlalt korraga nii Lää- ne- kui Kesk-Euroopas. Ehk nagu Havel on mulle korra öelnud – Saksamaa seisab "ühe jalaga" Kesk-Euroopas.

Muidugi on Saksamaa ja tema idanaab- rite vahel olnud pingeid – eriti Saksamaa ja Tšehhi Vabariigi vahel. Ja neid tuleb veelgi, kui tasapisi läheneb Euroopa Liidu laienemine ja sakslased kardavad, et poo- lakad ja tšehhid võtavad neilt töökohad, ja poolakad ning tšehhid kardavad, et sakslased ostavad kokku nende maa. (Viimast kartust väljendatakse eriti kunagi Saksamaale kuulunud Poola läänepiirkon- dades ja kunagisel Sudeedimaal Tšehhi Vabariigis.) Ometi ei saa keegi praegu väi- ta, et selle vahel, mida Saksa peavoolupo- liitik *Mitteleuropa* alla silmas peab ja mida peab silmas Tšehhi liider *Strední Evropa* või poolakas *Europa Srodkowa* all, valit- seks mingi fundamentaalne poliitiline erinevus. See annab tunnistust mõlema poole tarkusest ja on üks helgemaid punkte sajandilõpu Euroopa kaardil.

Selle kõrval järgivad austerlased vaik- selt omaenda Kesk-Euroopa unelmat, mille all nad ei pea silmas midagi enam- ega vähemat kui endise Austria-Ungari keisririigi territooriumi. On sümboolne, et austerlased tähistasid oma esmakord- set eesistujarolli Euroopa Liidus "Kesk- Euroopa kultuurifestivaliga". Praktilisema

poole pealt torkab silma, et *Austrian Air- lines*'i kasutamine on praegu kõige muga- vam viis endises Austria-Ungari keisririigis reisimiseks ja et Kesk-Euroopa lennuliik- luse sõlmpunkt asub Viinis. Samas suhtu- vad austerlased sakslastest veelgi vaenu- likumalt mõttesse, et inimesed nende ku- nagise impeeriumi aladelt tulevad ka te- gelikult nende maale elama ja nende töökohtadele konkureerima.

Täieliku pildi saamiseks tuleks lisada veel Itaalia idaosa, millel on väga erilised sidemed Sloveenia, Horvaatia ja Austria- ga. Need erilised sidemed seisnevad osalt selles, et Itaaliasse kuulub väike, siiani veel suurelt jaolt saksakeelne osa endisest Austriast (Lõuna-Tirool ehk Alto Adige) ning Sloveeniasse ja Horvaatiasse jälle kuulub piirkondi, mis olid kunagi Itaalia omad (Friuli idaosa, Trieste-lähedane piirkond ja Istria poolsaar). Võiks lisada ka Liechtensteini ja saksakeelse Šveitsi, ehkki šveitslased asetavad end üldjuhul kõrgemale sedasorti asjadest. Kõikidel nendel juhtudel avaldab ajaloopärand sadade peente sidemete ja pingete näol ikka veel oma mõju. Neid ridu kirjutades on mul ees Firenze's 1992. aastal välja antud puhthedonistlik "Guida alla Mittel- europa", mis tähistab *Mitteleuropa*'na piirkonda Milanost läbi St. Moritzi, Va- duzi ja Bayreuthi Prahasse ning sealt Viini, Budapesti ja Zagrebi kaudu tagasi Trieste, Veneetsia ja Veronani.

Minu meelest oleks otstarbekas erista- da Lääne-Kesk-Euroopat – mis tähendaks peamiselt Saksamaad, aga ka Austriat ja mainitud nurka Itaaliast – ning Ida-Kesk- Euroopat. Kuid kui inglise keeles öeldakse "Central Europe", siis peetakse silmas just

viimast. Sedamööda kuidas Poola, Ungari ja Tšehhi Vabariik saavad läänelikeks kapitalistlikeks demokraatiateks, ühinevad NATOga ja viimaks ka ELiga, ähmastub piir Kesk- ja Lääne-Euroopa vahel. Neid, kes selle termini 1980ndatel ellu äratasid, peaks see pigem rõõmustama kui kurvastama.

Kõige vähem peaks meile muret valmistama põhjapiir. Oma innus hõlmata kõik väikerahvad ühe lipu alla arvas Masaryk nad kõik Kesk-Euroopasse, laplastest põhjas kuni kreeklasteni lõunas. Ta rõhutas üpris ebaeenvalt, et see regioon ulatub "Nordkapist Matapase neemeni". Kuid Skandinaavia on üsna omasugune identiteet. Ja Balti riigid on mõistagi oluline piirjuhtum. Eriti leedulased toonitaksid teile, et nende kodumaa kuulub nii Põhja- ehk Balti regiooni kui ka Kesk-Euroopasse. Nad väidavad, et Leedu on sild nende kahe vahel. Et aga Skandinaavia on osa Lääne demokraatlikust kapitalistlikust maailmast ja Balti riigid on pisikesed, siis pole nende vahepealne asend iseenesest poliitiline probleem, kuigi Venemaa vastuseis nende NATOsse võtmisele ja Kaliningradi Vene enklaavi staatus seda on.

Põhiline poliitiline vaidlus käib praegu siiski ida- ja lõunapiiride üle. Kundera ja teiste poolt ellu äratatud Kesk-Euroopa idee oli suunatud (suure algustähega) Ida vastu, iseäranis Venemaa vastu. Kundera rõhutas, et Kesk-Euroopa on "pantvangis Lääs".⁴ Kuni 1945. aastani oli ta täiel

määral osalenud kõigis Lääne kultuuri-vooludes läänekristlusest, renessansist ja valgustusest kuni ekspressionismi ja kubismini. Kuid nüüd oli ta poliitiliselt vangistatud Itta. Kundera pööras kultuurilise kaanoni kanonaadiks – andes tuld Ida pihta. Jossif Brodski osutas, et see on vene kultuuri suhtes üpris ebaõiglane. Kuid poliitiliselt oli see õigustatud ja tõhus kui vastumürk veelgi eksitavamale arusaamale terviklikust "Ida-Euroopast".

1990ndatel on kultuuriline ka(a)non(naad) suunatud pigem lõuna kui ida vastu. Poola, Ungari ja Tšehhi uued demokraatiad asusid juba varakult, aastakümne algul, edendama Kesk-Euroopa koostööd, mille sümboliks sai Visegrádi rühma moodustamine 1991. aasta veebruaris. Nad moodustasid selle osalt seepärast, et uskusid Kesk-Euroopa ideed, mida Havel ja uus Ungari president Árpád Göncz olid 1980ndatel jutlustanud, ning nad soovisid välistada igasuguse naasmise sõdadevahelise väiklase natsionalismi juurde. Kuid nad tegid seda ka seepärast, et äratada tiheda regionaalse koostööga Lääne poolehoidu. See neil õnnestus.

Neil õnnestus suhteliselt kergesti eristada end uuest (sedapuhku väikese tähega) ida-Euroopast: Valgevenest, Ukrainast ja Venemaa Euroopa-osast. Lõunaga olid asjad keerulisemad. Algul tahtis ka Rumeenia rühmaga liituda. Uks pandi ta nina ees kindlalt kinni. Heaks põhjuseks oli see, et Rumeenias valitses tollal ebademokraatlik segadus. Teine ja mitte nii hea põhjus oli aga see, et Poola, Ungari ja

⁴ M. K u n d e r a, Pantvangis Lääs. Tlk M. Talvet. *Looming* 1989, nr 11. (Originaal 1983.)

(tollal veel) Tšehhoslovakkia juhid arvasid, et väiksema ja homogeensema rühmana on neil paremad šansid ühineda või (nagu kirjutab ette Kesk-Euroopa ideoloogia) "taasühineda" Läänega. Neil õnnestus seegi.

Siis toimus Jugoslaavia verine lagunemine. Ja see elustas veel ühe vahepeal varjusurmas olnud geopoliitilise mõiste, "Balkani", mille kõrvaltähendused olid samavõrra negatiivsed kui "Kesk-Euroopal" positiivsed.⁵ Poliitikutele igal pool ja eriti Poola, Ungari ja Tšehhi poliitikutele tundus manihheistlik kontrast ühelt poolt helge "Kesk-Euroopa" ja teiselt poolt verre uppunud "Balkani" vahel vaieldamatuna.

Kõige krooniks käis Harvardi poliitoloog Samuel Huntington välja mõjuka argumendi, et maailmapoliitika uued lõhed põhinevad "tsivilisatsioonide kokkupõrkel", kusjuures tsivilisatsioone määratlevad esmajoones nende usulised lätted.⁶ Kundera nägemus Kesk-Euroopast, milles kultuurilistelt eeldustelt jõutakse poliitiliste järeldusteni, klapib suurepäraselt Huntingtoni skeemiga ja pole ime, et Huntington selle termini entusiastlikult üle võttis. Kuid ta läheb veelgi kaugemale väites, et Kesk-Euroopa ida- ja lõunapiirid on ühtaegu Euroopa ja "Lääne tsivilisatsiooni" piirid.

Mis piir see siis on, mis näib olevat veelgi fundamentaalsem kui 1945. aasta järgne raudrimp? Huntingtoni järgi on see ühelt poolt (katoliikliku või protestantliku) läänekristluse ja teiselt poolt (ortodokse) idakristluse või islami eraldusjoon. See joon on enam-vähem praeguses paigas juba oma viissada aastat (vt kaarti) ja selle alged ulatuvad kuni Rooma impeeriumi lõhenemiseni 4. sajandil. Huntington annab koguni mõista, et Türgi ja Kreeka ei saa jääda NATO ning Kreeka ka Euroopa Liidu täisliikmeks, kuna asuvad vael pool joont. Pandagu aga tähele, et Balti riigid, enamik Ukraina lääneosast, pool Rumeeniat, kogu Horvaatia ja isegi väikesed osad Bosniast ja Serbiast (s.o Vojvodina, mis oli kunagi Ungari provint) langevad Lääne poolele.

Halvimal juhul on selle skeemi tagajärjeks äärmuslik kultuurideterminism. Ma nimetaksin seda vulgaarmarxismi eeskujul vulgaarhuntingtonismiks. Selle sõnumiks on: kui teie pärandisse kuulub läänekristlus, renessanss, valgustus, Saksa ja Austria-Ungari impeeriumid, barokkarhitektuur, kohv vahukoorega, siis on teie osaks demokraatia. Kui aga (ortodoksne) idakristlus või islam, Vene või Osmanite impeerium, minaretid, *burek*'id ja türki kohv? Siis olete määratud diktatuurile. Muidugi on see arutluskäik lausa paroodiliselt jä-

⁵ Vesna Goldsworthy uurib nende negatiivsete Balkani-*image*'ite kirjanduslik-poliitilist minevikku ja olevikku raamatus "Inventing Ruritania: The Imperialism of Imagination" (Yale University Press, 1998).

⁶ Vt tema raamatut "The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order" (1996). Ta algne artikkel "tsivilisatsioonide kokkupõrkest" ilmus ajakirjas *Foreign Affairs* suvel 1993. (Eesti keeles: S. H u n t i n g t o n, "Tsilisatsioonide kokkupõrge?" *Tlk T. Pakk. Akadeemia* 1995, nr 6.)

medakoeline, kuid poliitilisi ideid kasutataksegi reaalpoliitikas väga jämedakoeiliselt. Ja “keskeurooplaste” huvides ei ole olnud taastada mingeid asju segasemaks ajavaid nüansse.

Kummalisel kombel aga eksisteerib niisuguse äärmusliku kultuurideterminismi kõrval niisama äärmuslik poliitiline voluntarism.

Sest Lääne poliitilises kujutluses näivad eri riigid hüppavat “Kesk-Euroopasse” ja sealt välja vastavalt sellele, milline on parasjagu nende poliitiline käitumine. Parim näide on Slovakkia.

2.

1990. aastal kahtlesid vähesed selles, et Slovakkia kuulub Kesk-Euroopasse. Ta ühines Visegrádi rühmaga veel Tšehhoslovakkia koosseisus – sellesse ühisiiriki oli ta kuulunud kõik varasemad seitsekümmend aastat, v.a üks viieaastane periood. Kindlasti tuli Slovakkia “keskeuroopaliikkusele” kasuks kuulumine samasse riiki koos Tšehhi aladega, mis on ju vastavalt kõigile Karl Sinnhuberi kogutud definitsioonidele Kesk-Euroopa tuumaks.

Ometigi on Slovakkial ka omaenda ajaloolisi iseärasusi, tal on geograafiliselt keskne asend, ta on valdavalt katoliiklik, kuulunud Austria-Ungari koosseisu ning ta pealinn – mida tunti pigem Pressburgi

Lääne tsivilisatsiooni idapiir vastavalt Samuel P. Huntingtoni rmt-le “The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order”.

või Pozsony kui Bratislava nime all – oli kunagi kosmopoliitne Kesk-Euroopa linn.

Samas taotlesid Slovaki poliitikud suu-remat autonoomiat Prahast ja paremaid tingimusi Tšehhi-Slovaki föderatsioonis. Need natsionalistlikud nõudmised eska-leerusid demagoogilise populist Vladimír Mečiar valitsemisajal, kuni värske Tšehhi peaminister Václav Klaus andis äkitselt rohkem, kui enamik slovake (sh arvata-vasti ka Mečiar ise) olid soovinud: täie-liku iseseisvuse ja suveräänse riigi staatuse alates 1. jaanuarist 1993.

Üks tšehhi ajalehepealkiri võttis kokku Klaus'i vaatenurga: “Kas üksinda Euroo-passe või koos Slovakkia ja Balkanile?”. Seejärel juhtis Mečiar peaaegu kuus aastat järjest (ühe kuuekuulise vaheajaga) korrumppeerunud, natsionalistlikku, pool-autoritaarset režiimi, mida on Ladina-Ameerika eeskujul hakatud kutsuma *demokratura*’ks. Sellel oli rohkem ühist Tudjmani režiimiga Horvaatias või isegi Miloševići režiimiga Serbias kui Tšehhi Vabariigi poliitikaga.

Endise riigi – Masaryki riigi – kaks poolt eemaldusid teineteisest tavatult kiiresti. (Üks slovaki sõber ütles mulle: “Jah, me vaatame vahel Tšehhi televisioo-ni. Me vaatame seda nii, nagu me kom-munismi ajal vaatasime Austria televisioo-ni.”)

Mečiar nagu ka Tudjmani ja Miloševići *demokratura* kolm tugisammast olid riigiteleviseioon, salapolitsei ja endise riigimajanduse ärastamine režiimi liikme-tele ja toetajatele.⁷ Televiseioon oli grotesk-

selt erapoolik ja manipuleeritav. Salapo-litsei, Slovakkia Informatsiooniteenistus, kuulas pealt ja ähvardas Mečiar'i oponente ning murdis sisse nende korteritesse. Selle teenistujad olid peaaegu kindlasti seotud Mečiar'i kõige olulisema kritiseerija, maa presidendi Michal Kováči poja röövimise-ga ning seejärel ühe tunnistaja mõrvaga. “Privatiseerimine” oli lihtsalt viisakam sõna ärastamise jaoks. Sellega kaasnes veel uue riigi elanikkonnast 11% moodustavate etniliste ungarlaste tagakiusa-mine. Neile ei antud põhilisi vähemus-õigusi, nagu omakeelsed tänavasildid, ja Mečiar sajatas neid oma nn “vihkamise tundidel”, nagu üks Slovakkia demokraat tema telesinemisi nimetas. Suhted Ungariga peaaegu katkesid.

Sel moel väljus Slovakkia Kesk-Euroo-past. Ta langes välja NATO ja ELi liikme-kandidaatide “esimesest ringist”. Oma endisesse partnerisse usu kaotanud tšeh-hid löid hoopis tihedad sidemed Sloveeniaga, endise Jugoslaavia vabariikidest kõige põhjapoolsema, jõukama ja rahu-meelsemaga, kes oli end edukalt hakanud esitlema Kesk-Euroopa riigina. (Käisid koguni jutud Tšehho-Sloveeniast.) 1998. aasta algul hoiatas Madeleine Albright, kes on ise tšehhi päritolu, et Slovakkia-st võib saada “auk Euroopa kaardil”. Isegi veel sama aasta augustis kirjutas üks Slo-vakkia keskseid ajakirjanikke Martin Si-mečka mulle: “Olukord läheb siin järjest hullemaks. Eile juhtus midagi halba era-telekanaliga Markiza. Mečiar tahab seda üle võtta. Ta on Tudjmanilt ja Miloševićilt

⁷ Miloševići ja Tudjmani *demokratura*’de kohta vt mu artiklit “Cry, the Dismembered Country”, *The New York Review* 14.01.1999.

õppinud.”

Korruga kõik muutus. 1998. aasta septembris kaotas Mečiar valimised. Ta sai veretult ja otsustavalt lüüa opositsiooniparteide laialt koalitsioonilt, mida toetasid valitsusvälised organisatsioonid, ametiühingud, sõltumatu meedia ja osa katoliku kirikust. Kui ma novembris Bratislavat külastasin, oli seal tunda tõelist vabanemist. Slovakkia ei olnud eriti osa saanud 1989. aasta “sametrevolutsioonist” ja sotsioloog Martin Bútorá väitis mulle, et Mečiar rahumeelne kukutamine oli “meie enda hilinenud sametrevolutsioon”. Varasematel aastatel olid Tšehhoslovakkia rajamise aastapäeva tähistamiseks korraldatud 28. oktoobri meeleavaldustest osavõtjad vaadanud närviliselt ringi, kartes Mečiar agentide jälitamist ja provokatsioone. Sel aastal aga kõik naeratasid ja pidutsesid. Kohaliku eraradiojaama direktor ütles, et varemalt kulutas ta kolmveerandi oma ajast raadio kaitsmiseks režiimipoolse tagakiusamise eest: litsentse peatati, kehtestati karistumakse, katkestati elektrivool jne. Nüüd ta naljatas, et tal on nii palju vaba aega, et ei tea, mida sellega peale hakata.

Ma jälgisin, kuidas parlament lammutas kaks *demokratúra* tugisammast, kinnitades ametisse uue ringhäälingunõukogu ja uue salapolitsei direktori. Üks asepeaministritest rääkis, kuidas uus valitsus hakkab rajama tõelist turumajandust. Teine, kes on ise ungarlane, seletas, kuidas hakatakse kaitsma ungarlaste vähemusõigusi.

Valitsuskoalitsioon on küll habras, kuid siiani on kõik selle liikmed toonud kuul-

davale igati õigeid lauseid vähemusõigus- te, õigusriigi, tõelise vabaturumajanduse ja ELi ning NATOsse astumise kohta. Lääs on sellele ka sõbralikult vastanud. Madeleine Albright ütles jaanuaris uuele välisministrile, et “kui Slovakkia jätkab reforme ja parandab oma suhteid naabritega”, siis ta on NATO järgmises laiendamisingis “tugev kandidaat”. Prantsuse välisminister andis lootust, et EL võib hakata pidama Slovakkia läbirääkimisi millalgi sel aastal. Justkui ime läbi on Slovakkia tagasi Kesk-Euroopas.

Küsimusele, miks ta sealt välja langes, võib vastata mitmeti. Üks põhjus võis olla selles, et Mečiar sai teha Slovakkia hädade eest patuoinak suure ungari vähemuse – eriti kuna ungarlasi peetakse endisteks rõhujateks. (Slovakkia oli 1918. aastani Ungari osa ja seal toimus äge “madjariseerimine”.) 1990ndatel näib olevat kujunenud reeglilik, et mida segasem on postkommunistliku maa etniline koosseis, seda tõenäolisemalt valib ta liberaalse ja demokraatliku tee asemel natsionalistliku ja autoritaarse. Kõige edukamad riigid on ka etniliselt kõige homogeensemad: Poola, Tšehhi Vabariik, Ungari ja, tõepoolest, Sloveenia. (Nii nagu kõikidel reeglitel, on ka sel teda kinnitavaid erandeid, nagu Eesti oma suure vene elanikkonnaga.)

Kesk-Euroopa vaidluste seisukohalt peitub siin sügav iroonia. 1980ndatel Kesk-Euroopa ideed velmates ülistati ka regioonide sõjaeelset etnilist ja kultuurilist mitmekesisust: seal olid kunagi olnud segarahvastikuga linnad nagu Praha või Czer-nowitz või Pressburg, enne kui teda Bratislavaks hakati kutsuma, kus inimesed

kõnelesid tavaliselt kolme või nelja keelt; suured vähemused, eriti juudid ja sakslased; multikulturalism enne selle sõna enda teket. Ometi näib, et 1990ndatel on üheks poliitilisse Kesk-Euroopasse kulumise eeltingimuseks just nimelt see, et ei oldaks enam keskeuroopalik selles varasemas tähenduses. Või teisisõnu: Slovakkia probleemiks oli see, et ta oli ikka veel liiga keskeuroopalik vanas mõttes.

Slovakkia väljalangemise muude põhjustena on mainitud 1989. aasta eelse opositsiooni nõrkust. Endine dissident Miroslav Kusý meenutas mulle: “Enne 1989. aastat oli Bratislavas õigupoolest ainult kaks dissidenti.” (Teine oli Milan Simečka, Martin Simečka isa.) Veel üheks põhjuseks on tõsiasi, et Slovakkia ainus varasem rahvusriikluse kogemus oli *Mon-signore* Josef Tiso klerikaalne fašistlik riik, mis asutati Hitleri loal Teise maailmasõja ajal. Ja seal oli suhteliselt vähese kodanlusega argraarühiskond. Teisisõnu, Slovakkial puudusid mõned olulised elemendid 1980ndate Kesk-Euroopa tunnuste-loendist.

Kuid seejärel tuleks küsida, kuidas õnnestus Slovakkial uuesti tagasi tulla. Nojah, edukamate riikide eeskuju: Slovakkia asub Poola, Ungari ja Tšehhi vahel ning Bratislava on kõigest tunnise bussisõidu kaugusel Viinist. Ning Lääs avaldas olulist survet, tehes nii aktiivset kriitikat kui ka kasutades “passiivseid hoobasid”, nagu

NATO ja EL (nt “kui te ei tee seda ja teist, siis me ei võta teid enda hulka”).⁸ Kuid võibolla kõige olulisem oli üks 1980ndate Kesk-Euroopa tunnusteloendi võtmelemente: tsiviilühiskond.

Isegi mečiarismi kõige süngematel aegadel oli Slovakkias aktiivne tsiviilühiskond – või see, mida slovakid kutsuvad “kolmandaks sektoriks”. Oli olemas võimas katoliku kirik. (Kuigi selle juhid kritiseerisid Mečiarit avalikult harva, tegid seda paljud tähtsad kirikuliikmed.) Olid sõltumatud raadiojaamad ja eratelekanal Markiza. Ja olid ka arvukad valitsusvälised organisatsioonid. Sügiseste valimiste puhuks ühines neist oma kuuskümmend ülemaaliseks kampaaniaks, et veenda inimesi tulema valimiskastide juurde, alustades kõige kaugematest mägiküladest ja lõpetades Bratislavaga. Korraldati massimiitinguid, levitati plakateid, brošüüre, T-särke, märke, nokkmütse ja korraldati rock-kontserte.

Väidetavasti just see otsustaski valimistulemused. Mečiarit poolt antud häälte arv tegelikult isegi pisut tõusis võrreldes 1994. aastaga, kuid vähemalt osalt tänu sellele kampaaniale tõusis veelgi enam valimisosalus: 75%lt 84%ni. Just need uued valijad kukutasid Vladimir Julma. Kui ma kirjeldasin seda kampaaniat nädal hiljem oma opositsioonimeelsetele serbia sõpradele, siis laiusid nad kadedas masenduses käsi. Nii et võibolla oli Slo-

⁸ Vt peagi ilmuvat raamatut: M. V a c h u d o v a, *Revolution, Democracy and Integration: The Domestic and International Politics of East Central Europe since 1989* (Oxford University Press). Siinses essees on laenatud argumente ka Tim Snyderi ja Milada Vachudova artiklist “Are Transitions Transitory? Two Types of Political Change in Eastern Europe since 1989”, *East European Politics and Societies*, 11. kd, nr 1, ning Tim Snyderi, Vladimir Tismaneau ja Charles Kingi kommentaaridest.

vakkia puhul tegu Kesk-Euroopa triumfiga veel ühes mõttes.

Kokkuvõttes näitab Mečiari fenomen, et positiivne poliitiline tulemus (ühesõnaga “demokraatia”) ei ole kultuuriliselt ette määratud Kesk-Euroopa pärandiga. Kuid samas näitab Mečiari kõrvaldamise käik, et sellest võib abi olla.

3.

Geopoliitilised piirid ei ole lihtsalt kullatud konverentsisaalides ametimeeste poolt kaardile veetud jooned. Kui nad on tõelised, siis maad mööda neid piire ületades hakkab elu paistma teistsugune. Raudrimp näitas seda selgesti: kui sa kõndisid kümme meetrit Checkpoint Charlie’st edasi, olid korraga teises maailmas. Kui tahate kogeda säärast eraldusjoont tänapäeva Euroopas, siis soovitan teil, nii nagu mina ühel külmal novembriõhtul tegin, jalutada üle piiri, mis eraldab Vyšné Nemeckét Slovakkias ja Užgorodi Ukrainas.

Šokk on tõeline. Korras asfaltteed taanduvad lompide ja munakivide ees. Ukraina piiripunkti paistsid olevat vallutanud kiilaks aetud peaga tursked, mustadesse saabastesse, mustadesse teksadesse, mustadesse kampsunitesse ja mustadesse puhevil nahkjakkidesse riietatud mehed. See on postkommunistlike mafioosode univorm. Ma vaatasin, kuidas nad viisid tolliametnikke küünarnukkipidi pimedasse nurka, et öelda mõni tasane sõna. Läbi külma udu võis peaaegu et kuulda soselemas sõna “korruptsioon”. Pomisedes midagi oma mobiiltelefonidesse, hüppasid nad tolmunud mustadesse,

viimase kõige võimsama mudeli Volvo-desse ja kihutasid minema.

Peatunud hetkeks, et sättida kellad Kesk-Euroopa ajalt Ida-Euroopa ajale, jätkasime oma kaaslasega juba ettevaatlikumalt teed, möödudes suurtest ekstravagantsetest villadest, mille katusel paistsid suured satelliiditaldrikud, turvakaameratest, kõrgetest müüridest ja raudväravatest. “Uus Ukraina!” hüüatas meie giid, Užgorodi ülikooli professor, kelle kuupalk on kõigest 50 dollarit – ja sedagi pole ta kolm kuud kätte saanud. Kõva valuuta (tema umbes ühe kuu palk), mida ma talle giidiks olemise eest pakkusin, võttis ta vastu tänu ja haavatud uhkuse seguga, sellal kui me mõlemad püüdsime meeletlikult teha nägu, et see on lihtsalt normaalne akadeemiline koostöö Oxfordi ja Užgorodi vahel.

Hotellis nõuti ettemaksu ainult sularahas ja meid instrueeriti uksi seestpoolt lukku panema. Mu sõber rääkis, kuidas ta äial oli olnud väike kokkupõrge ühe säärase musta Volvoga. Neli mustas meest hüppasid autost välja: “See läheb sulle maksma 4500 dollarit. Sularahas. Me tuleme homme hommikul su töö juurde.” Ta helistas miilitsasse ja andis neile Volvo numbri, mille omanikku nad lubasid kontrollida. Tund aega hiljem helistas miilits tagasi: “Kui need mehed homme helistavad, siis maksa.” See on teistsugune maailm. Selle olemuslikud jooned on nagu Serbiaski harjumuspärane korruptsioon, vägivaldale tuginev meelevaldsus ning riik, mis kas ei suuda sind kaitsta või on ise kuritegelik.

Piir Kesk- ja Ida-Euroopa – Ukraina, Valgevene ja Venemaa Euroopa-osa va-

hel on tänapäeval selge, sügav ja reaalne. Ma näitasin seda võibolla pisut kergekäeliselt paari pisijuhtumi varal, kuid seda saab näitlikustada ka süstemaatiliselt ja pikalt koos toetava statistika ja graafikutega. Mul pole mõtteski argumenteerida kultuurilise predestinatsiooni kasuks. Huntingtoni liin, see Curzoni liini järeltulija, kulgeb siit mitu miili ida pool. Piir, mille te ületate Užgorodis, on endise Nõukogude Liidu läänepiir, mitte läänekristluse idapiir. Ma ei taha ka mõista anda, nagu oleksid need maad mõistetudki igaveseks korrupsiooni, kaosesse ja viletsusse. Õigupoolest on täiesti võimalik, et Ukraina ja Valgevene lääneosa, mis nagu Balti riigidki on olnud Nõukogude Liidu osaks ainult kaks ja mitte kolm põlvkonda, võivad kosuda kiiremini kui ülejäänud piirkonnad. Kuid kommunismijärgsete probleemide iseloom ja ulatus idaslaavi riikides loovad poliitilise eraldusjoone, mis arvatavasti püsib vähemalt veel ühe aastakümne. Tänapäeval ei kulge Lääne idapiir enam mööda Elbet või piki Oderit ja Neisset, vaid piki kaht jõge, millest enamik inimesi kuulnudki pole: mööda Bugi ja Uži.

Üleminek Kesk-Euroopast Lõunaks, selleks, mida me taas nimetame Balkaniks, ei ole kaugeltki nii kontrastne. Jalutada Ungarist Rumeenia põhjaossa ei tähenda sisenemist teistsugusesse maailma. Osalt selle pärast, et kummalgi pool piiri elavad ungarlased. Niihästi Transilvaanias põhjas kui Banatis läänes, mille vahele mahub rohkem kui kolmandik Rumeeniast, annab endast selgesti märku Austria-Ungari pärand. Kuid isegi kui vaadata Rumeenia

lõuna- ja idaosa, mis kuulus Osmanite impeeriumi, pole Ungari ja Rumeenia ühiskondlikud, poliitilised ja majanduslikud erinevused kaugeltki nii markantsed kui erinevus Slovakkia ja Ukraina vahel.

Kui lähete Istria Sloveenia-poolsest osast Horvaatia-poolsesse, siis vaevalt märkategi mingit erinevust. Nagu mu "Guido alla Mitteleuropa" õigesti ütleb, kuulub katoliiklik, kunagine Habsburgide Horvaatia ajalooliselt kindlalt Kesk-Euroopasse. Poliitiliselt aga on Horvaatia sel aastakümnel olnud Balkani osa. Kuid nagu olen hiljuti seletanud, on Horvaatial suuri šansse Kesk-Euroopasse tagasi tulla, kui Tudjmani *demokratura* olgu enne või pärast tema surma kokku vari-seb. Uus etniline homogeensus – mis saavutati etnilise puhastuse teel sellal, kui Lääs kõrvale vaatas – loob soodsad tingimused Horvaatia naasmiseks.

Neid riike, millel on igati veenvaid põhjusi lugeda end oma geograafia, ajaloo ja kultuuri poolest Kesk-Euroopasse kuuluvaks, ootab ees veel vähemalt kümme aastat tööd, enne kui nad oma poliitika ja Lääneriikidele jäetava mulje poolest saavad Kesk-Euroopa osaks 1990ndate tähenduses. Läheb veel rohkem aega, kuni see Kesk-Euroopa muutub lihtsalt Euroopa keskmeks, veel üheks Lääne-Euroopa osaks, nii nagu seda on tänapäeval Euroopa põhjaosa ja Euroopa lõunaosa. Selle ajaga võivad ka maad nagu Ukraina end jalule upitada, eriti kui Lääs teeb nende abistamiseks otsustavaid pingutusi, kui on teinud viimasel aastakümnel.

Ometigi peab Kesk-Euroopa kusagil ka lõppema. Tema puhtpoliitiline, volunta-

ristlik määratlemine on sama absurdne kui puhtalt kultuurideterministlik defineerimine. Läänest on küll olnud üsna mõistlik pidada poliitilist käitumist peamiseks aktsepteerimiskriteeriumiks ja anda mõista, et “Kesk-Euroopasse kuulub see, kes käitub nagu keskeurooplane”. Kuid ei saa jäädagi igavesti väitma, et milline tahes postkommunistlikest riikidest, kus valitseb õigusriiklus, demokraatia, sallivus, vähemusõiguste respektseerimine ja huvi rahumeelse koostöö vastu, saab *ipso facto* Kesk-Euroopa osaks. Näiteks kui ühel päeval vastab kõigile neile kriteeriumidele isegi Serbia, ei saa temast siis veel Kesk-Euroopa osa. Ta jääb ikkagi Balkanile.

Häda on selles, et praegusel hetkel ei ole need terminid sugugi neutraalsed. Neil on tohtu poliitiline laeng, esimesel juhul positiivne, teisel negatiivne. Seepärast on geograafiliste väljendite seostamine mingite väärtuste või püüdlustega ohtlik. See ei ole probleemiks üksnes “Kesk-Euroopa” puhul, vaid ka nüisuguste väljendite puhul nagu “Euroopa” (nt “Euroopa väärtused”) või “Lääs” (nagu “Lääne tsivilisatsioon” või “Lääne väärtused”, mida vastandatakse “Aasia väärtustele”).

Asi on keeruline just seetõttu, et säärane seostamine Kesk-Euroopaga (nagu ka Euroopaga ja Läänega) *ei ole* täiesti meelevaldne. Selles on oma tõde. Euroopa ajaloolises arengus on oma tuum ja perifeeria. Erinevus riigist lahutatud kirikuga läänekristluse ja “tsesaropapismi” pärandiga idakristluse vahel on jätnud sü-

gava jälje Venemaa poliitilisse ajalukku, mis erineb tuntavalt näiteks Prantsusmaa omast. Ja see tõde pole üksnes ajalooline. Sellele vastab ka meie praegune kogemus. Valmistudes Heathrow’ lennujaamas Slovakkiasse lendama, kohtasin ma tuttavat pankurit, kes reisib sageli Kesk- ja Ida-Euroopas. Ta võttis oma isiklikud muljed otsekohelelt kokku: “Mida kaugemale itta ja lõunasse, seda rohkem korruptsiooni ja kaost.”

Mulle näib, et suurim viga on see, kui tõenäosusi käsitatakse tõsikindlate faktidena ja hallid tsoonid muudetakse piirjoonteks musta ja valge vahel, eriti aga see, kui tööhüpoteesidest saavad isetaitud ennustused. Näiteks me teame, kui raske on saavutada midagi säärast nagu Balkani sallivus, Ukraina jõukus, Vene demokraatia, Türgi austus inimõiguste vastu. Kuid väide, et need sõnapaarid on vasturääkivused mõistetes, ei tähendaks mitte üksnes meie enda väärtuste relativeerimist. See tähendaks ka reeta need väga paljud inimesed, kes olude kiuste just nimelt nende asjade eest kohapeal võitlevad, mõnikord ka oma eluga riskides.

Ma olen püüdnud ajada Kesk-Euroopa asja peaaegu kaks aastakümnet. Ma usun, et see on olnud väärt üritus, mis on muutnud elu Euroopa keskpiirkonnas paremaks. Kuid mind kohutab, kuidas see idee on nüüd värvatud relativismi ja eksklusioonipoliitika teenistusse. Mis ja kus Kesk-Euroopa ka oleks, ta ei tohi muutuda kunagi osaks säärasest poliitikast.

Inglise keelest tõlkinud M. V.

INTERVJUU

Vestlus Tzvetan Todoroviga*

Te olete sündinud Bulgaarias, kuid juba kolmkümmend viis aastat elate Prantsusmaal. Seetõttu olete kasutanud enda puhul nimetust “kodumaatu inimene”.¹ Ma leian, et see eripärane olukord on paljude teie raamatute, eriti viimase viieteistkümne aasta jooksul valminud raamatute peamiseks lätteks. Kuidas te ise tõlgendate oma päritolu ja “võõra”-positsiooni mõju oma loomingule?

Võiks öelda, et on teadusvaldkondi, kus teadlase identiteedil ei tohiks olla vähi- matki mõju tema tööle. Näiteks füüsiku puhul me ei küsi, kus maal ta on sündinud. Sama kehtib ka bioloogi kohta, isegi siis, kui ta uurib inimkeha. Seevastu humanitaarteadustes, inimesele ainuomase uurimisel, ei saa minu arvates teadlase identiteeti, mis on ühtaegu kollektiivne ja individuaalne, tähelepanu alt välja jätta.

Juba sajandeid on leitud, et välispidine pilk mingile kultuurile võib avastada mitmeid aspekte, millest see kultuur ise ei ole teadlik. Selle kohta leiab näiteid juba antiigist. Mulle meenub Machiavelli üt- lus, et orgu näeb paremini mäelt ja mäge orust. Ümbritseva mõistmiseks ei pea

asuma selle keskel. 20. sajandil on selle üle palju arutletud – nii Lääne traditsioonis, kus on rõhutatud peamiselt etnoloogilist meetodit, seda, mida Claude Lévi-Strauss nimetab “eemaltpilguks”², kui ka vene traditsioonis, kus Mihhail Bahtin võttis kasutusele mõiste *vnenahodimost’*, mis prantsuse keelde on tõlgitud kreeka sõnade abil “eksotoopiaks” [*exotopie*]. *vnenahodimost’* ongi see teadmiste lisaväärtus, mida annab meile kultuuriväline positsioon. Tuleb muidugi li- sada, et paljas tõsiasi, et ei kuuluta antud kultuuri, muutub eelseks alles siis, kui me seda kultuuri väga hästi tunneme. Lihtsast võhiklusest jääb siiski väheks.

Sellele lisandub veel üks aspekt. Ma olen veendunud, et inimuurimise valdkonnas oleks vajalik teatav koherentsus elamise ja kirjutamise vahel, sotsiaalse eksistentsi ning nende järelduste vahel, milleni jõutakse oma töödes. Kui siin valitseb täielik lõhe, siis on minu arvates üks nendest või koguni mõlemad ebaeht- sad. Töö on sellisel juhul pelgalt skolas- tiline harjutus ning elul ei ole mingit pist- mist mõttetegevusega. Ja see on proble- maatiline situatsioon.

Mis puutub minusse, siis ma tulin Prantsusmaale sooviga uurida kirjandust

* Käesolev intervjuu on valminud 1999. aasta juunis Pariisis ning ilmub tervikuna Tzvetan Todorovi raamatu “Ameerika vallutamine” eestikeelse tõlke lisas.

¹ T. T o d o r o v, *L’homme dépaycé*. Paris, 1996. (Kõik viited on siin ja edaspidi küsitleja lisatud.)

² C. L é v i - S t r a u s s, *Le regard éloigné*. Paris, 1983.

ja veidi hiljem kasvas sellest välja huvi semiootika vastu. Tasapisi sain ma aga aru sellest möödapääsmatust sidemest, millest ma rääkisin, – sidemest uuriva subjekti ajaloolise identiteedi ja uuritava objekti vahel. See möödapääsmatu side sundis mind esitama küsimusi mu enda staatuse kohta, kes ma olin sündinud ühes kultuuris ning seejärel integreerunud teise kultuuri. Ma ei käsita seda duaalsust oma uurimistöö ainuobjektina, vaid seda tüüpi uuringute ühe hädavajaliku dimensioonina. Ma leian ka, et tänapäeval on see seda enam õigustatud, et minusuguseid inimesi on üha rohkem ning et kunagi varem inimkonna ajaloos ei ole kultuuridevahelised kontaktid olnud nii tihedad.

Teie töid lugedes üllatab esmapilgul käsitletud teemade mitmekesisus, mis võib ulatuda kirjandusteooriast moraalifilosoofiani. Kas teie enda jaoks moodustavad teie tööd ühe terviku või pigem sarja murraguid või muutusi?

Ma vastaksin, et sel kirevusel – millest ma olen teadlik – on kõigepealt täiesti labane, materiaalne põhjus. Ma töötan Prantsuse Riiklikus Teaduskeskuses (CNRS), kus meile jäetakse suur vabadus uurimisteemade valikul ja enesemääratlemisel ning kus koguni julgustatakse muutumist ja avatust muudele teadusvaldkondadele. Ma usun, et kui teistel teadlastel oleks kasutada samasugune vabadus, siis oleks nende looming samavõrra kirev kui minu oma. Õpetamine, mis on teadusmaailmas tavaline elatusvahend, sunnib teid või vähemalt kallutab teid teatavale kordusele. Seda lihtsal põhjusel,

et olete kohustatud õpetama seda, mida te juba teate. Õppetöö kõrvalt on seega väga raske leida aega, et koguda teadmisi täiesti uutest valdkondadest. Minu puhul on see vastupidi väga lihtne, mul on selleks täielik vabadus.

Kuid see kõik on mõistagi vaid asja väline pool. Mis puutub asja sisusse, siis ütlesin, et ühelt poolt on mu töödes leidnud aset teatav muutus, kuid teiselt poolt on säilinud ühtsus. Püüan neid kahte aspekti seletada.

Muutus toimus ühel kindlal ajajärgul, 1970. aastate lõpul – 1980. aastate alguses. See kattub minu 40-aastaseks saamisega ning mu suurema integratsiooniga prantsuse ühiskonda. Selle tulemusena muutus vajadus siduda uurimisobjekt ja uuriv subjekt, kelleks olin ma ise, ühel hetkel minu silmis möödapääsmatuks. Varem ei olnud ma tundnud selle järele vähimatki vajadust; arvan, et varasemal perioodil käitusin ma paljuski Ida-Euroopa kommunistlikust maailmast pärit inimesena, kus püüti hoida lahus elu, mis oli allutatud ideoloogilistele sundustele ja direktiividele, ning tööd, mis pidi olema nii vaba kui võimalik. Ma usun, et see seletab suures osas ka neid suunavalikuid, mille kasuks otsustas Tartu semiootikakoolkond. Üha suurem matematiseerumine ja spetsialiseerumine võimaldas vältida ideoloogilist kooku, mis aheldas tähendus- ja väärtusuuringuid. Kuid teistsuguses maailmas, nagu see, milles ma elan siin, demokraatliku ühiskonna maailmas, kus puudus vajadus sellise vahetegemise järele, leidis mu tööde orientatsioonis niisiis aset muutus, mida kirjeldaksin praegu järgmiselt.

Kuni selle ajani, mil tegelesin eeskätt kirjanduse ja semiootikaga, oli mu töö seotud tekstide lugemise ja analüüsimisega, keele ja sümbolitega, ühesõnaga tähendusloome vahenditega.³ Kuid ühel ajahetkel sai sellest tööst instrumendi kallal omakorda pelgalt vahend. Kuna ma olin tegelnud jutustuse analüüsi, metafoori analüüsi ja kirjanduslike vormide analüüsiga, siis võisin nüüd sellest tööst võrsunud vahenditega varustatuna hakata lugema tekste, mõtisklema ajaloo, mineviku, mind ümbritseva maailma üle ning seda eeskätt seoses teemadega, mis mulle isiklikult erilist huvi pakkusid. Sellest pöördest alates, mis ei ole aga eelnenuid perioodist lahtiütlemine, tegelen ma tööpoolest peamiselt kultuuriloo, mõtteloo või lihtsalt ajaloo probleemidega.

Niipalju muutusest. Mis puutub ühtsusesse, siis mõlema eristatud ajajärgu sees leidub teatud ühtsus. See ei pruugi olla välisele vaatlejale kohe märgatav, kuid siin tuleks minna väga detailseks, et teid ja teie lugejaid selles veenda. Igatahes võib öelda, et praegu on minu uurimisobjektiks kujunenud uusaegse Euroopa ajalugu ja selle eri aspektid, nagu poliitika või kunst. Vaatamata rõhuasetustele on see alati ikkagi üks ja seesama objekt, mille eri külgi ma püüan käsitleda.

Prantsusmaale saabudes oli teie esimeseks uurimisvaldkonnaks, mis hõivas viisteist aastat teie elust, kirjandusteooria, kirjanduslike vormide analüüs. Praegu on

üllatav mõelda, et tol ajal veel ei tuntudki Prantsusmaal "kirjandusteooria" mõistet. Kuidas te tagantjärele mõtestate oma selle perioodi tööd?

Ma näen seda möödapääsmatu lisandina, mida mina ja mõistagi paljud teised panustasid, lisasid kirjandus- ja kultuuriuuringutesse Prantsusmaal. Vene traditsioonis, millega ma olin tuttav, kuna mul oli ligipääs vastavale kirjandusele, tunti kirjandusteooriat juba ammu, kuigi ametlikud võimud selle peale halvasti vaatasid. Tomaševski avaldas raamatu pealkirjaga "Kirjandusteooria" juba 1925. aastal. Prantsusmaale saabudes olin üllatunud, et siin see kirjandusteaduse dimensioon täiesti puudus. Nii sai minu esimeseks tööks vene formalistide tõlkimine prantsuse keelde. Raamat ilmus 1965.–1966. aastal ja märkis minu sisenemist prantsuse intellektuaalsesse maailma.⁴ Ning selles suunas, selle dimensiooni kallal jätkasin ma tööd tööpoolest umbes viisteist aastat.

Ma arvan, et see lisandus oli möödapääsmatu ning praeguseks on see integreeritud kirjandusuuringute valdkonda samavõrd kui näiteks filoloogia. Toon näite teie erialalt. Kui analüüsitakse ühte keskaegset teksti, siis tänapäeval teatakse, et selleks tuleb tunda tolle ajastu keelt ning kirjutamise konteksti, suhteid teiste tekstidega, allusioone jne, ühesõnaga kõike seda, mis on ühe korraliku filoloogilise eksegeesi aluseks. Kuid me teame tänapäeval samuti, et lisaks on hädavajalik

³ Vt nt T. T o d o r o v, Introduction à la littérature fantastique. Paris, 1970; Qu'est-ce que le structuralisme? 2. Poétique. Paris 1973; Théories du symbole. Paris, 1977.

⁴ T. T o d o r o v, Théorie de la littérature. Paris, 1966.

uurida teksti ülesehitust, diskursiivset korrastatust, jutustuse dispoitsiooni jne, teisisõnu seda, kuidas need erinevad koostisosad annavad panuse teksti tähendusloomesse. Kuid nagu te näete, käsitlen ma seda panust kui abivahendit. Nii nagu filoloogiline tehnika pani ennast maksma ühel kindlal ajahetkel, 19. sajandi keskel, ning enam ei peeta vaidlusi selle üle, kas tuleb tunda sõnade tähendust, grammatikat jne, näivad mulle minevikumuusikana vaidlused selle üle, kas tuleks huvituda teksti struktuurist jms – loomulikult tuleb; kuid samavõrd loomulik tundub mulle, et see ei saa olla omaette eesmärgiks. Ma ei arva, et teksti struktuuri tundmine tähendab tunda seda moodustavate sõnade tähendust. See on vaid vahend antud teksti tähenduse või tähenduste väljatoomiseks eesmärgiga tekstist suuremat kasu saada. Teadmise eesmärk on lõppkokkuvõttes panna meid paremini mõtlema, mitte aga teadmine iseeneses. Niisiis olen ma praegu omapärasel olukorras, kus ühelt poolt kaitsen varem tehtu vajalikkust, kuid teiselt poolt vastustan igasugust katset muuta see eesmärgiks omaette. Ma leian, et piirduda ainult teksti ülesehituse uurimisega on täiesti steriliseeriv viis tekste analüüsida.

Te tegite juttu vene formalistidest, kelle tööd olid teie esimeste uurimuste lähteimpulsiks. Kuid ma usun, et eesti lugejaid huvitaks väga, millist rolli on teie jaoks mänginud Juri Lotmani ja Tartu koolkonna tööd. Millal te nendega esimest korda kokku puutusite?

Ma ei mäleta enam täpset aastat, kuid usun, et ma lugesin juba esimest *Trudy po znakovõm sistemam* köidet ning edaspidi kõiki järgnevaid, niipea kui nad ilmusid. Ma olin kirjavahetuses Lotmani, Uspenski ja mõne teisega ning nad saatsid mulle lahkelt oma vastilmunud tekste.

Kuid ütleksin, et minu jaoks olid need mu enda tööde paralleelilminguks. Mul oli väga hea meel, et need olemas olid, ma andsin endast parima, et tutvustada neid Prantsusmaal, tõlkides neist katkendeid ajakirjale *Poétique* või julgustades teiste tõlketööd. Kuid mind ennast mõjutas eeskätt eelmine põlvkond: Jakobsoni, Bahtini, Tomaševski, Šklovski põlvkond. Lotmani ja tema kaastööliste, eeskätt nooremate nagu Ivanovi või Uspenski puhul oli tegemist pigem paralleelse tööga. Mõningad nende hulgast huvitasid mind enam, näiteks Uspenskiga tundsin ma tollel perioodil teatavat lähedust, teised jälle vähem. Ma ei usu niisiis, et nende tööd oleksid mind kuigivõrd mõjutanud, ma olin rõõmus nende olemasolu üle. Ma leidsin nendest kinnitust sellesarnaste tööde vajalikkusele.

1970. aastate lõpus ja 1980. aastate alguses te tegelesite intensiivselt Mihhail Bahtini loominguga.⁵ See töö varustas teid uue analüüsimeetodi, uue lähenemisviisiga, s.o dialoogilise kriitika, mineviku ja tänapäeva autorite dialoogilise lugemisega. Seda meetodit kasutate tänapäevalgi. Kuidas te sõnastaksite dialoogilise kriitika põhiprintsiipe?

⁵ T. T o d o r o v, Mihhail Bakhtine. *Le principe dialogique*. Paris, 1981.

Ma puutusin Bahtiniga kokku juba 1960. aastate keskel, kui tegelesin vene formalistidega. Lugesin tema raamatut Dostojevskist, mille uus väljaanne tollal ilmus. Kuid kuna tema asend formalistide ringis oli marginaalne, ta ei kuulunud grupi tuumikusse, siis ei kaasanud ma teda oma tõlkeantoloogiasse. 1970. aastate lõpus võtsin ette töö, kus ma soovisin esitada omamoodi kokkuvõtte 20. sajandi kirjandusteoreetilistest mõttest. See raamat ilmus mõned aastad hiljem pealkirja all "Critique de la critique".⁶ Üks autoritest, keda soovisin seal käsitleda, oli Bahtin. Mulle meenub praegu, et üheks selle töö ettekäandeks oligi tema raamatu tõlkimine prantsuse keelde, millele mult paluti eessõna. Ühesõnaga ma sukeldusin uuesti Bahtini töödesse. Ning see kontakt Bahtiniga oli eelpool jutuks olnud murrangu üheks peamiseks koostisaineks. Pärast seda kui olin töötanud Bahtini kallal, loobusin ma teksti ja tekstistruktuuride puhtalt kirjanduslikust uurimisest, teisistõnu formalistlikust traditsioonist, et pöörduda dialoogilise kriitika poole, mis on praegu üks kahest suurest kirjandusžanrist, mida ma praktiseerin. Meiegi kirjutame raamatuid, mis paigutuvad kirjandusväljale, ning üks minu kirjandusžanritest – mul on ka üks teine – on niisii dialoogiline kriitika. Ma mõistan selle all tööd, mida võiks kirjeldada kaheetapilisena. Alguses püütakse uuritava autori loomingusse võimalikult põhjalikult süvenedes taastada tema hääl, intentsioon ja mõte. Mõte, mis võib end väljendada

mitte ainult otsestes väidetes, vaid ka intüriigiseade, metafoorimängu, narratiivstruktuuri jne kaudu. Kuid see esimene etapp, mis enam-vähem kattub formaalse, filoloogilise tööga, on dialoogilise kriitika perspektiivis kõigest esimene etapp. Väljaspool seda tähenduse taasloomist tõuseb küsimus tõest. Need raskevõitu sõnad "tähendus" ja "tõde" pandi esimest korda paari Spinoza poolt. Oma "Tractatus theologico-politicus'es" teeb ta uuendusliku sammu, vabastamaks tekstide uurimist religiooni mõju alt, ta ütleb, et uurida ei tule mitte tekstide tõde, see tähendab nende vastavust dogmale, vaid ainult nende tähendust. See samm oli tinglikult filoloogia sünniakt. Sellest ajast alates hakati uurima teksti tähendust hoolimata sellest, kas see on tõene, kas see on õige, mida ta ütleb.

Dialoogilises kriitikas antakse endast parim, et teksti taastada tähendust, kuid sellele järgneb küsimus tõest, see tähendab, et astutakse mineviku tekstiga dialoogi, püstitades ühise horisondina võimaluse selliseks vaidluseks ning ühiseks tähenduse ja tõe otsinguks. See sisaldab endas niisii eeldust inimsoo ühtsusest, kuna võimalikuks osutub pidada dialoogi näiteks Platoniga, kes elas 2500 aastat tagasi.

Seda dialoogilist kriitikat, millest ma rääkisin esialgu teoreetiliselt oma raamatus "Critique de la critique", püüdsin hiljem rakendada oma ajaloo-alastes töödes. Olen kirjutanud selles žanris peamiselt kaks raamatut. Esimene on "Meie ja

⁶ T. T o d o r o v, Critique de la critique. Paris, 1984.

teised”⁷, teine aga mu viimati ilmunud raamat “Ebatäiuslik aed”⁸. Mõlemad on pühendatud peamiselt 16. ja 19. sajandi vahel elanud autorite (Montaigne, Rousseau, Benjamin Constant jt) ideede analüüsile, kus nendesamade ideede abil, mille tähendust püüan taastada, esitan ma küsimusi, mis kuuluvad moraalifilosoofia ja poliitikateooria valdkonda: küsimused inimliigi identiteedist, inimolukorrast, sellest, milline on hea elu jne, ühesõnaga küsimusi, mis väljuvad teose tähenduse raamidest, kuid mis seda samal ajal ka ei eira. Tegemist on niisiis tasakaaluga, dünaamilise seosega autori mõtete ja mu enda mõtete, mu valikute ja väärtuste poolt dikteeritud küsimuste vahel. Ma leian, et tegelikult on igasugune kriitika dialoogiline, kuna üldjuhul kuulub kriitik teise konteksti kui autor, keda ta uurib. Järelikult isegi siis, kui ta püüab sukelduda võimalikult sügavale uuritava autori maailma, säilitab ta oma identiteedi, selle *vnenahodimost*⁹, millest räägib Bahtin. Dialoogiline kriitika on kriitika, mis on teadlik sellest duaalsusest, sellest möödapääsmatust dialoogist, milles seisneb igasugune interpretatsioon. On võimalik tuua uuesti kuuldavale teise häält, kuid on võimatu tervenisti kustutada omaenese häält.

Eessõnas raamatule “Ameerika avastamine”⁹ sõnastate uue uurimisprogrammi, mis on seotud teisesuse probleematikaga.

Raamatu avalause annab meile teada: “Ma soovin kõnelda sellest, kuidas mina avastab teise.” See tähendab, et te teete juttu sellest, kuidas hispaanlased avastavad indiaanlased. Esmalt tahaksin pärida selle raamatu lätete kohta. Kuidas te sattusite nendele Ameerika avastamise tekstidele?

Juhatamaks sisse oma vastust, ütleksin kõigepealt, et pärast süvendatud tööd Bahtiniga ja pärast vajaduse tajumist, et tuleb siduda tihedamalt oma ajalooline identiteet ja uurimisobjekt, kerkis teisesuse-probleem tõesti minu jaoks nagu iseenesest. “Ameerika vallutamise” sissejuhatuses loetlen ma lühidalt teisesuse erinevaid tasandeid, lisades, et selles raamatus pälvib mu huvi ainult üks neist. Tegemist on kõige ilmsema tasandiga, erinevusega meie ja teiste vahel. Raamatu teemaks on niisiis kultuuride kohtumine, mis oli mulle väga oluline, kuna olin ise välja kasvanud sellisest kohtumisest ning elanud toleaks ajaks juba võrdsest kaua nii ühel kui teisel poolel. See oli minu lähtekohaks. Esialgu oli mul mõte kirjutada sellest probleemist üks üldine ideelooline käsitlus. Töö käigus sattusin aga üsna juhuslikult Ameerika avastamisest ja vallutamisest kõnelevatele tekstidele. Ning need tekstid kõitsid mind oma ainulaadse sisemise väärtusega, mis on tõenäoliselt tingitud sellest, et tegu on inimkonna ajaloo kõige unikaalsema kultuuride koh-

⁷ T. T o d o r o v, Nous et les autres. Les réflexions françaises sur la diversité humaine. Paris, 1989.

⁸ T. T o d o r o v, Le jardin imparfait. Paris, 1998.

⁹ T. T o d o r o v, La conquête de l’Amérique. La question de l’Autre. Paris, 1982.

tumisega. Euraasias ja Aafrikas olid inimesed teineteise eksistentsist teadlikud, kuigi nad ei puutunud omavahel sageli kokku. Teati, et teisel pool piire elavad teised rahvad, barbarid, ning sealt edasi veel mingid tundmatud hõimud. Teati, et juba Aleksander Suur oli muistsetel aegadel käinud Pärsias ja Indias, ning seeläbi säilis jälg sellest kohtumisest teiste kultuuridega. Kreeklased tundsid egiptlasi, kes olid neist väga erinevad, nad tundsid aafriklasi, kes samuti neist oluliselt erinesid, ning seetõttu ei olnud selline kohtumine kunagi täielik üllatus. Kuid isegi kui Ameerikaga oli olnud mingeid kontakte enne Christoph Kolumbust, ei olnud need kultuuris säilinud. Seetõttu toimus Ameerika avastamine täiesti ootamatult, põhjustades 15. sajandi lõpul omamoodi maavärisemise.

Tuleb lisada, et need avastajad (rändurid, hiljem Hispaania vallutajad) kuulusid ühiskonda, mis oli ise muutustest haaratud. Renessansiühiskond oli kantud erakordsest uudishimust, kirest vahelduste järele, maailmavalitsemise ihast. Selle ühiskonna rüpes võrsusidki need hindamatu väärtusega allikad ajal, mil üllatus oli haripunktis ja uudishimu ülisuur, see tähendab peamiselt 16. sajandi alguses. See oli niisiis nende jutustuste sisemine kvaliteet, mis mind selle ainese poole tõmbas, ning ma leidsin, et võiksin selle põhjal kirjutada konkreetse analüüsi mind huvitava üldise küsimuseasetuse raames: millised on need inimlikud hoiakud, mis ilmnevad kahe teineteisele täiesti tundmatu kultuuri kohtumisel.

(...)

Järgmises raamatus teisesuse-küsimusest "Meie ja teised" kirjutate "Ameerika vallutamise" kohta: "Mulle meeldisid need jutustused, mida ma püüdsin elustada (...), kuid mulle tundus, et kontseptuaalne analüüs, mida kasutasin, ei jõudnud asjade tuumani. (...) Seetõttu otsustasin otsida abi mineviku mõtlejatelt." Võtsite niisiis ette terve plejaadi prantsuse autorite – Montaigne'st Lévi-Straussini – dialoogilise ja sageli kriitilise lugemise.

Nendel kahel raamatul on ühine uurimisobjekt: kultuuride kohtumise mõtestamine inimsoo ühtsuse raames. Kuid nad kuuluvad eri žanritesse. Ma mainisin, et praktiseerin kahte kirjandusžanrit, ning need kaks raamatut on selle illustratsiooniks. "Ameerika vallutamine" kuulub minu silmis "näitliku jutustuse" [*récit exemplaire*] žanrisse. Näitlik jutustus tähendab mingi minevikuloo rekonstrueerimist, millele järgneb küsimus jutustuse moraalist, õppetunnist, mida tal on anda tänapäevale. See žanr on tänapäeval unarusse jäänud, kuid oli väga levinud antiikajal; *Historia magister vitae*, nagu ütles Cicero. Aga 19. sajandil kehtestati ajalooluurimises positivistlik kontseptsioon, mille järgi tuli uurida ainult fakte ja ei midagi muud. Olen veendunud, et iga ajaloolase valikutes sisaldub mingi moraal ning selle eksplitseerimine ei tähenda, et ajalooluurimine muutuks sellest moraalõpetuseks, vaid et ajaloolase ideoloogiline valik on selgelt välja toodud. "Ameerika vallutamine" on niisiis näitlik jutustus. Ma püüdsin teha sellest, eeskätt Mehhiko avastamise ja vallutamise juhtumist, näitliku jutustuse, et selle valgel mõtiskleda üldse seda tüüpi

kultuuride kohtumise üle.

Järgmises raamatus "Meie ja teised" praktiseerin ma dialoogilist kriitikat, millest me juba rääkisime, ning see käsitleb prantsuse autoreid, kes on tegelnud kultuuride erinevuse probleemiga. Ma rakensin nende tööd oma teenistusse ja kujundasin nõnda Montaigne'i, Rousseau, Montesquieu jt abiga omaenese seisukohti.

Teisesuse-probleemidele pühendatud uurimistöö käigus – ma pean silmas eeskätt selliseid raamatuid nagu "Meie ja teised" ning "Ebatäiuslik aed" – rekonstrueerite te prantsuse humanistliku mõtteviisi traditsiooni (Montaigne, Rousseau, Montesquieu, Constant...), millesse näite ka ise meelsasti kuuluvat. Milles seisneb see humanistlik mõtteviis?

Teil on täiesti õigus. Mõlemad nimetatud raamatud on kirjutatud samas vaimus. Üks seisukoht on alati analüüsivamate autorite oma, kuid teine on mu enese seisukoht, mida ma ei oleks suutnud formuleerida enne nende autoritega dialoogi astumist. Ja selleks seisukohaks on tõesti teatav humanism, humanism tänapäeva tähenduses, kuna, nagu ma seda seletan oma viimases raamatus, humanismi mõiste tuleb vabastada mitmesugustest minevikus aset leidnud kõrvalekalletest, moonutustest ja muundumistest, mis teevad selle mõiste kaitsmise tänapäeval võrdlemisi raskeks.

Raamatus "Ebatäiuslik aed" mainite tänapäeva humanistide seas Primo Levit, Romain Gary'd ja Vassili Grossmanni. See annab põhjust rääkida teie neist töödest, mis puudutavad demokraatia ja totalitarismi küsimusi ("Ajaloos õppetunnid"¹⁰, "Rahva nimel"¹¹) ning kirjanduse võimalusi, seistes "silmitsi äärmusega" ("Silmitsi äärmusega"¹², "Üks prantsuse tragöödia"¹³). Esitaksin teile Theodor Adorno klassikalise küsimuse: kuidas on võimalik kirjutada pärast Auschwitzit ja Hiroshimat?

See ei ole küsimus, mida oleksin endale esitanud, vähemalt mitte oma raamatutes. Kuid nii nagu mu kodumaatu inimese identiteet motiveeris mind kirjutama mõningaid raamatuid kultuuride kohtumisest, motiveeris mind mu ekskommunistliku inimese identiteet kirjutama mõningaid teoseid demokraatia ja totalitarismi probleemidest poliitilises plaanis ning argipäeva voojustest ja heroilistest voojustest, nagu ma neid nimetan, eetilises plaanis. Mitmed neist kuuluvad näitliku jutustuse žanrisse, näiteks "Silmitsi äärmusega" või "Üks prantsuse tragöödia".

Mis puutub tänapäeva humanistidesse, siis mainin ma "Ebatäiuslikus aias" pigem neid inimesi, kes olid ise osalised 20. sajandi traagilises ajaloo, kui neid, kes kirjutavad sellest ainult teoreetilises plaanis. Kõik kolm, nii Primo Levi, Romain Gary kui Vassili Grossmann, kes juhtumisi kõik on juudi päritolu, olid seotud meie

¹⁰ T. Todorov, Les morales de l'histoire. Paris, 1991.

¹¹ T. Todorov, Au nom du peuple. Paris, 1992.

¹² T. Todorov, Face à l'extrême. Paris, 1991.

¹³ T. Todorov, Une tragédie française. Paris, 1994.

sajandi suure tragöödiaga ning see viis neid sõnastama oma loomingus (mis on kirjanduslik, mitte filosoofiline) sedasama humanistlikku kreedit, mida ma kaitseen oma raamatutes.

Ent kuidas on võimalik kirjutada pärast Auschwitzit? Ma vastaksin, et tuleb lähtuda tõsiasiast, et see on võimalik, et kirjandus eksisteerib edasi. Nagu ütlesid skolastikud: see, mis on olemas, on *a fortiori* võimalik. Ma leian, et Auschwitzit ei tule inimkonna ajaloost välja lõigata, seda teha on koguni ohtlik. Tuleb mõista, et vaatamata toimunu traagilisusele, jubedusele ja erilisele on see osa meie ajaloost, et see ei pööra kogu meie ajalugu pea peale. Võrreldava kaaluga sündmusi on leidnud aset ka varem, kuigi tõenäoliselt mitte hiljem, ning ükski neist pole põhjustanud muutust inimsoo identiteedis. Tuleb püüda aru saada, kuigi see on väga raske ja väga valuline, mis tegi võimalikuks Auschwitzit, mis tegi võimalikuks Kolõma, mis tegi võimalikuks Ruanda genotsiidi, selle asemel et öelda: ah, see on säärane sündmus, säärane kataklüsm, et maailma ajalugu jaguneb nüüdsest peale kaheks.

Sissejuhatuses viimasele raamatule “Ebatäiuslik aeg” te kirjutate, et selle teosega lõpeb teie prantsuse mõtte ajalugu käsitlev uurimisprojekt, mis sai alguse 1979. aastal. Siit tekib mõistagi küsimus, millega te tegelete praegu?

Ühe uurimistöö lõppemise all pidasin ma silmas seda, et “Ebatäiusliku aiaga” panin punkti selle teema ideeloolisele uurimisele, kuid üldine töö Euroopa kultuurilooga on mõistagi lõputu ning ma jätkan seda nii, nagu suudan. Selle töö käigus arendan mõningaid varem käsitletud teemasid, näiteks praegu töötan palju 15. sajandi maalikunsti ajaloo kallal. Ma kirjutasin mõne aasta eest raamatu hollandi maalikunstist 17. sajandil¹⁴, ning praegu naasen seda tüüpi maalikunsti lätetele, mis on ühtlasi mõnes mõttes indiviidi sünni euroopalikud lätted. 15. sajandi maalikunstis kinnistub indiviid kui selline esimest korda euroopalikus teadvuses. Niisiis see, mis muutub, on aines, küsimused jäävad samaks.

Usutlenud Marek Tamm

¹⁴ T. T o d o r o v, *Eloge du quotidien*. 2e éd. Paris, 1997.

BORIS BURACINCHI

Lips. Hilinenud minevik

Igal perekonnal on oma lood.

Üks minu perekonna pajatustest – mitte kõige lõbusam – tundub mulle nüüd, 1999. aastal, tähendusrikas. Siin ta on.

Vanaemal hakkas halb. Kodus telefoni ei olnud ja vanaisa pidi minema taksofoni otsima. Tal oli hirm. Ta kõndis toas edasi-tagasi ja püüdis lipsu otseks sättida.

“Isa, jäta see kus kurat,” vihastas mu ema.

Vanaisa ütles: jah, jah, ning läks välja, lips käes.

See vahejuhtum toimus ammu, ajal, kui ükski mees sõltumatult sotsiaalsest staatusest ei tohtinud isegi kriitilises situatsioonis tänavale minna ilma pintsaku, kaabu ja lipsuta.

Täpsemalt: see juhtus vanaisaga 1968. aasta talvel, 19. sajandi, kodanliku ajajär- gu viimasel aastal.

Seega olen sündinud 19. sajandil.

Arusaamisele, et 1968. aasta on “piirikivi”, on “meie aja”, postmodernistliku ajastu esimene aasta, jõudsin alles hilja- aegu, paari aasta eest.

Et arusaamatusi ei tekiks, pean selgi- tama, et ei käsita terminit “postmoder- nistlik” kitsas, kirjandus- või kunstialases tähenduses. Ei tea miks, aga enamasti domineerib arvamus, et postmodernism on eelkõige kirjandus- ja kunstivool. Post- modernism on ontoloogiline nähtus ja alles seejärel poeetiline, kirjanduslik. Ole-

mine on primaarne, luule sekundaarne. Seal, kus luule on primaarne, on ühiskond korrast ära. Sellest on palju kirjutanud Vassili Vassiljevitsš Rozanov. (Muide, Ro- zanovile meeldis puhata Öseli saarel, mille kohta ta on teinud paar sarkastilist mär- kust.) Just nimelt Rozanov kirjutas esime- se Vene revolutsiooni eelõhtul, et paneks kõik gümnasistid abielluma, et need mõt- leksid perekonna, mitte pommide peale. Mis on pomm? Loomulikult luule. Üks poeet – poeem, palju poeete – revolut- sioon, ütles üks teine venelane, Aleksan- der Genis.

Postmodernism ütleb lahti luulest, see tähendab pommidest (kui mõni lugeja meenutab mulle siin NATO pommitamisi Bagdadis või Belgradis – Kajar Pruul mui- de leiab, et kõlaline kokkusattumus Bag- dad-Belgrad pole päris juhuslik –, siis vastaksin, et konfliktid ühelt poolt lääne- liitlaste ning teisalt iraklaste ja serblas- te vahel on konfliktid elu ja luule vahel, postheroismi ja heroismi vahel jne), see tähendab revolutsioonist. Ent ärgem ru- takem ette.

Kodanlik ehk modernistlik ajastu tek- kis 1789. aasta revolutsiooni tagajärjel. Postmodernism seevastu tekkis ühe teise, 1968. aasta revolutsiooni läbikukkumise tagajärjel (on oluline, et mõiste “postmo- dernism” ilmus samal aastal). Esimese revolutsiooni sümbolid olid Bastille’ val- lutamine ja giljotiin, teisel aga Woodstock (ehkki ka seal löödi päid lõhki) ja kitarr. See erinevus päritolus on minu meelest

põhimõtteline. Kui 19. sajandit tuntakse ülima angažeerituse, ideoloogiliste mõistete domineerimise järgi, siis postmodernism osutus kõigesõjaks märgatava kalduvusega hedonismi poole.

Bahtin ütles, et kus on märk, seal on ideoloogia. Just nimelt märk oli modernismi aluseks, moodustas tema vertikaali. Postmodernismis märk kaob. Pöörame lause ümber ja saame väite: seal, kus pole märki, pole ideoloogia.

Paljud küsivad siinkohal, kust ma võtan, et postmodernistlikul ajastul märk kaob? Kustkohast ma võtan, et ideoloogia kaob? Tõestagu ma seda! Ilmtingimata, ent veidi hiljem.

Tähendab, postmodernism kaotas ära ideoloogia, transformeeris ta reklaamiks, perekonnaturismiks, *shopping*'uks, internetiks, tähtsusetute piasjade hulgaks.

Ühiskond, mille põhieesmärk oli leida üksainus kultuuriline, eluline ühtsus, loovutas koha (või kui räägime endise Nõukogude Liidu aladest, siis püüab seda loovutada) tarbimisühiskonnale. Dilemma "olla või mitte olla" asendati teise, vähemalt niisama primordiaalsega, "osta või mitte osta". Hamlet jääb minevikku, mis siis, et Shakespeare'i näidendeid lavastatakse üha sagedamini. Tragöödia loovutab koha kombedraamale, laadamängule. See ei ole hea ega halb. See on mugav. Palju parem on mõelda sisseostudele kui elu mõttele. Kangelane muutub tarbijaks. Inimesed tunnevad end tõeliselt õnnelikuna enne jõule, kui seesama *shopping* muutub tõeliseks tseremooniaks. Ning ärge uskuge neid, kes kaebavad, kui raske on leida kingitust, kui täis on turg ja poed jne. Ärge uskuge neid, nad epu-

tavad.

Postmodernism mõtles ka neile, kes ei suuda elada ilma doktriinita. Feminism, matsism, ökoloogiline liikumine, igat sorti terroristid (kas olete tähele pannud, et kõigil terroristidel on väga tõsine ilme?) või kuulus poliitiline korrektsus ei lase neil igavusest surra.

Veel üks moment, mida küllalt sageli mainitakse. Modernism, õigustades oma olemasolu, lõi ning – mis on meie, kaas-aegsete jaoks kõige naljakam – püüdis korduvalt realiseerida humanistlikku müüti (kuulsaim on muidugi nõukogude näide).

Postmodernism ei taha ehitada humanistlikku müüti. Ta ei taha olla pressitud ühegi stiili või kontseptsiooni korsetti. Ta lihtsalt püüab olla humaanne, inimlik, selle sõna otseses mõttes. Siit ka säärane pühamehelik jaburus nagu "Greenpeace".

Jah, olen nõus, postmodernism on palju väiksem kui pateetiline, grandioosne modernism, kuid ka heatahtlikum, sallivam, "kodusem", kui soovite.

Ent pehmenagem tonaalsust.

Esimene postmodernistlik inimene, keda ma kohtasin, oli Julik, üks koolikaaslane. Tegelikult oli ta nimi Julian, ent sõbrad kutsusid teda *à la russe*, Julik. Julik oli väljaarenenud joomapahega naistekütt ning hea kirjandusetundja. Teiste sõnadega, Julik oli elunautija, isiksus, kel õnnestus aeg-ajalt esitada tarku küsimusi. See aga on juba midagi.

Mäletan, kuidas vedelesime murul kunagise Rumeenia kuningate Bessaraabia suveresidentsi taga (pärast kokteili unustamatust veinist Floare ja piiritusest ei kandnud jalad meid enam) ning Julik

luges mulle ette Gombrowiczit. Mina ei saanud enam tuhkagi aru ja ainult noogutasin.

Just seesama Julik mõtles välja lause “*Samoje horošėje kino, eto vino*”. (Mina seevastu olin toona, kaheksakümnendate aastate algul, ideoloogia tuline pooldaja ja kirjutasin peamiselt taolisi fraase nagu “Oleme kaotanud kõik, mis meil on olnud”. Ja seda ei saa seletada ainult tõsisajaga, et mu kodumaa oli okupeeritud ning et olin totalitaarse riigi elanik. Välja lõi minu tuline angažeeritus, jabur estetiism. Selle poolest sarnanesin teatud määral poliitbüroo liikmetega.)

Alles nüüd saan aru Juliku läbinägelikkusest. Seletan teile. Kui mõistame *kino* all kunsti kehastust, “*le monde de la finesse inexplicable*”, ja *vino* on igapäevase elu kehastus, saame postmodernismi elegantse definitsiooni.

Ei ole teda enam tükk aega näinud. Räägitakse, et Julik kolis Maramureşisse või Oaşi (Euroopa geograafiline kese). Töötab anesthesioloogina, abiellus, naine on kontsertmeister.

Provintsiintellektuaalid on häiritud, kui neid nimetatakse provintsiaalideks. Provintsiintellektuaalidel on umbusaldav pilk. Postmodernism annab võimaluse ka neile. Leiutatud on isegi spetsiaalne termin – “glokaalne” (globaalne + lokaalne). Omadussõna kaotab modernistliku arrogantse tähenduse ja naaseb esmase tähenduse juurde. Kultuuriline demonopoliseerimine vähendab suurte poliste karmust ja tõsidust. Kultuur jätab vähehaaval maha pealinnade tänavad ja kolib provintsi, muutub provintsiaalseks. Post-

modernism näeb ette, et samaaegselt kultuurilise detsentraliseerimisega peab toimuma poliitiline ja administratiivne detsentraliseerimine. See on tähtis ka mõne säärase unitaarse ja uninatsioonalse riigi puhul nagu Eesti (“Kas sa Georgit tead?”).

Sõnad, sõnad, liiga palju sõnu, ent nagu ütles üks mees: *Sometimes I don't know where the bullshit ends and the truth begins*. Nii et parem räägime edasi.

Umbes kümme aastat tagasi küsis minult Ion Ştefanescu, väga rafineeritud Bessaraabia luuletaja ning muidu ullike, milline peab olema kirjandus. Aus, vastasin ma. Selle peale purskas Ştefanescu naerma.

Möödunud talvel nägin Ştefanescut uuesti. Ta jutustas mulle oma juhtumistest Rumeenia pealinnas. Muuhulgas ütles ta, et Bukaresti tuttavad kutsuvad teda Stjopaks.

Nii muutus Ion Stjopaks, jäädes samal ajal Ştefanescuks (Vene Stjopa – rumeenia Ştefan). Pärinimede ideoloogiline semantika kaob. See näitab, et postmodernism teeb endale ruumi ka Euroopa kõige kaugemates nurkades.

Veel veenvamat näidet vabanemisest märgist, ideoloogiast, nägin ühes Tallinna vanalinna õllekas. Oli juuni, vanalinna päevad. Inimesed pidutsesid, jõid õlut, kuulasid muusikat, soendasid end päikese käes. Astusin sisse ühte suhteliselt kallisse, kuid ilma suurte pretensioonideta pubisse. Saalis mängis trio. Viiuldajal oli seljas Wehrmachi vorm, pianistil Punaarmee vorm aastast 1941, kitarrist kandis talupojariietust – eesti talupoja oma muidugi.

Trio esitas järjest retromuusikat, laule aastatest 30–40, “Lili Marleen”, “Ein

Freund, ein guter Freund”, “Katjuša”, “Tjomnaja notš”.

Paar aspekti tundusid mulle väga olulised. Esituses puudus sõnum, ideoloogiline ja irooniline alltekst. Kõigil lauludel – olgu saksa, vene või eesti omadel – puudus miinus- või plussmärk. Esitus oli neutraalne nagu publiku reaktsioongi. Kogu kontserdi ajal ei näinud ma ühtegi põlglikku või nukrutsevat nägu.

Vaatepilt õllekas meenutas mulle Francis Fukuyamat, õigemini seda tema kuulsat fraasi. Olen ameerika teadlasega nõus. Ajalugu pole niivõrd lõppenud kui muutunud anekdoodiks. Mis on anekdoot? Lugu, lookene.

Aastal 1902 kirjutas Vladimir Uljanov raamatu “Mis teha?”. Vassili Vassiljevitš Rozanov, keda juba mainisin, vastas talle: Mida teha? Suvel moosi keeta, talvel juua teed moosiga. Vaat mida tuleb teha.

Järgigem siis vene mõtleja nõuannet.

Vara on teha järeldusi. Vara on panna punkti. 20. sajand jätkub, elu läheb edasi. Meil jääb üle vaid korjata marju, osta suhkrut, lüüa läikima vanaema vasest katel ja keeta moosi. Palju moosi.

Rumeenia keelest tõlkinud Jana Porila

HENDRIK LINDEPUU

Poola ja Kesk-Euroopa

Poolakate jaoks on kuulumine Kesk-Euroopasse enesestmõistetav, sest ükskõik kuidas Kesk-Euroopat ka ei määratletaks, Poolast ei saa üle ega ümber. Siinkohal tuleks põgusalt peatuda sellel, mida Oderi ja Bugi vahel Kesk-Euroopa all mõeldakse. Argises kõnepruugis võetakse Kesk-Euroopa pähe nn Visegrádi riike – Poolat, Tšehhoslovakkia (Tšehhi ja Slovakkia) ning Ungarit. Kõige laiemalt tähendab Kesk-Euroopa poolakale territooriumi Balti merest Egeuse mereni, rahvaste ja riikide riba Venemaa ja Saksamaa vahel. Akadeemilises keelepruugis on rohkem käibel raskepärane väljend Ida-Kesk-Euroopa (*Europa Środkowowschodnia*), mille üheks propageerijaks oli poola ajaloolane Oskar Halecki (1891–1973), kes New Yorgi Fordham University professorina kasutas ingliskeelset väljendit *East Central Europe*. Lääne-Kesk-Euroopa (*West Central Europe*) all pidas Halecki silmas saksa keeleala.

1991. aasta lõpul asutati Lublinis Ida-Kesk-Euroopa Instituut (inglise keeles on instituudi nimena kasutusel kas *The East-Central European Institute* või *Institute of Central-East Europe*), mille huvideringi kuuluvad järgmised maad: Albaania, Bosnia, Bulgaaria, Eesti, Horvaatia, Leedu, Läti, Makedoonia, Moldaavia, Poola, Rumeenia, Serbia ja Tšernogooria, Slovakkia, Sloveenia, Tšehhi, Ukraina, Ungari ja Valgevene. Instituudi sihiks on muu hulgas regiooni ajaloolise ja kultuurilise spetsiifika ning etnilise ja religioosse eripalgelisuse tutvustamine, sallivuse kui

kaasaegse demokraatliku ühiskonna arenguks vajaliku eelduse propageerimine, rahvaste lähendamine üksteisele ning negatiivsete mõttemallide kummutamine. Instituudi töid ja tegemisi tutvustatakse ka internetis (<http://www.eurodialog.org.pl/>), ilmub netileht *EuroDialog*, kust leiab rohkesti artikleid Kesk-Euroopa teemadel. Asjahuvilistel soovitan kindlasti külastada, lisaks poola keelele on artiklid jm materjalid ka inglise ja vene keeles.

Me võime oma geograafilisest Skandinaavia-lähedusest tuleneva eneseuhkusega küll mõne ülalpool Kesk-Euroopa hulka arvatud riigi puhul nina kirtsutada (mis seal salata, nt Albaania või Valgevenega ei tahaks eestlased küll ühes kastis olla), ent samas nimekirjas on ju ka hoopis enam Lääne-Euroopa mõjusfääris olnud Tšehhi ja Sloveenia. Tihti kiputakse meil unustama, et kuigi Eestist on Skandinaaviasse kiviga visata (kas ikka on?), siis Venemaa on veelgi lähemal (ja kas ainult geograafiliselt?). Aga muidugi, Balkani kaasamine ükskõik millisesse maadekooslusesse komplitseerib probleemi äärmiselt. Pingeid, mis on tekkinud sajandeid Türgi ülemvõimu all olnud ning aastakümneid sotsialismi võltssõprust nautinud regioonis, lahendatakse nüüd laustapmistega. Balkan ja balkaniseerumine on muutunud käepäraseks uudissõimusõnaks, mida kasutatakse iga sobival ja sobimatul juhul (üks ajakirjanik küsis poola põllumeeste teeblokaadidele viidates, kas Poola hakkab muutuma Kesk-Euroopa Balkaniks). Katoliiklikust Poolast vaadatuna ei taha Kesk-Euroopasse mahtuda ka õigeusklikud maad (luterlikud küll, sest neid on ju Lääne-Euroopaski), rääkimata minaret-

tidega maastikest.

Terminid Ida-Kesk-Euroopa (rääkimata Ida-Euroopast) ei taheta argises kõnepruugis eriti kasutada (ei Poolas ega meilgi), külma sõja aastakümnetega on inimestes juurdunud arusaam, et "Ida" tähendab kuulumist Venemaa mõjusfääri. Suurema osa Kesk-Euroopa peale ongi läbi sajandite hammast ihunud nii Venemaa kui Saksamaa valitsejad. Väiksemad ja enamasti sõjaliselt nõrgemad Kesk-Euroopa riigid püüdsid ühendada jõudusid Idast ja Läänest ähvardava ohu vastu. Keskaja lõpul suutis nii Venemaa kui Saksamaa laienemispüüdlustele tõhusalt vastu seista üksnes Poola-Leedu liit, mis moodustati 1385. aastal Krevo uniooni põhjal (15. sajandi lõpul asusid Jagelloonid ka Tšehhi ja Ungari troonile). 16. ja 17. sajandi vahetusel oli lõunapoolsel Eestilgi määratud kuuluda Kesk-Euroopa ühte tugevamasse konföderatsiooni. Poolakad rajasid Tartusse jesuiitide kolleegiumi ja tõlkide seminari, mis valmistasid ette pinnast hilisemaks ülikooli asutamiseks. Poola võimu all polnud ka talurahva olukord hüllem kui tollal Rootsi võimu all olnud Põhja-Eestis, pigem vastupidi. Seda tõendab fakt, et Rootsi võimu alt pages talupoegi Lõuna-Eestisse Poola staarostite kaitse alla; vastupidisest liikumisest kirjalikke tõendeid pole.

Ent ülemäära laienuvad Poola-Leedu riik hakkas nõrgenema (juba 16. sajandi algul said Habsburgid enda kätte Tšehhi ja osa Ungarit; türklased vallutasid ülejäänud Ungari) ning 18. sajandi lõpul jagati Poola Austria, Preisimaa ja Venemaa vahel. Tagantjärele võib öelda, et suhteliselt hästi läks sellel Poola osal, mis sattus

Austria koosseisu. Vaimuelu oli seal vabam ja viljakam kui Venemaa või Preisimaa võimu all. Aga noh, on ju Austriagi tegelikult üks Kesk-Euroopa riik.

Nii Saksamaa kui Venemaa on valulikul reageerinud katsetele luua Kesk-Euroopas mingeid liite või föderatsioone – meenutagem Nõukogude Venemaa hukkamõistu Balti Liidule või kasvõi Jugoslaavia ja Bulgaaria lähenemispüüdlustele 1947. aastal. Kahe maailmasõja vahel ei suutnud Kesk-Euroopa riigid leida ühist keelt – kahjuks. Omalaadne nähtus oli Väike Antant, Tšehhoslovakkia, Rumeenia ja Jugoslaavia liit, mis oli suunatud Ungari revisionismi ja Habsburgide restauratsiooni vastu, samal ajal kui tõeliseks ohuks oli Tšehhoslovakkiale Saksamaa, Rumeenia Nõukogude Liit ja Jugoslaaviale Itaalia. Irvhambad ütlesid, et tolle Antanti puhul märgib omadussõna “väike” seda pisikut, mis sinna kuuluvatel riikidel ühist on. Kesk-Euroopa riikide koostöö ongi teinud raskeks see, et ollakse liialt erinevad. Näiteks võib meile siit Soome lahe kaldalt paista, et poolakad ja tšehhid on mõlemad lääneslaavlased, aga samas on sarnast keelt kõnelevad rahvad mentaliteedilt hoopis erinevad. Tšehhidel on poolakate kohta naligi, et hea küll, me saame aru, et Jumal, Au ja Isamaa, aga miks põlvili, lõhkirebitud särgiga ja ilma õlleta. Kui tšehhidel on Švejk, siis poolakatel virnadeviisi romantilist kirjandust, mis nõretab eneseohverduse ja kangela-

se kultusest. Muidugi, tšehhide Čapekile ja Hašekile on poolakatel vastu panna Witkiewicz, Gombrowicz ja Mrožek, ent nende (enese)iroonia ei esinda siiski poola vaimu peajoont. Teisalt, vähemalt veel aastakümneid tagasi pandi eestlased, lätlased ja leedulased ühte Balti patta ning ühine pealinn oli Riia. Ühel auväärseel poola publitsistil oli hiljuti julgust tunnistada, et tema oli lapsepõlves mõelnud leedulasi olevat Leedus sündinud poolakad, leedu keele olemasolu tuli talle hiljem täieliku üllatusena... Kui siia veel lisada sakslaste üleolev suhtumine oma idanaabrisside (saksa kõmulehed trakteerivad poolakaid samamoodi kui soomlaste kollane press eestlasi), siis peab ütleva, et negatiivsete stereotüüpide kummutamisel on tööpõld lai kogu Euroopas.

Poolas erilist identiteedikriisi ei põeta, kuulumine Kesk-Euroopa kultuuriruumi on ilmselge. Ent ühelegi tolle regiooni riigile pole keskeurooplase staatus enam mingi ahvatlev präänik, sajandite vältel pole see taganud turvalisust ega hoogsat arengut (pigem sünnitanud dekadentlikku pessimismi, aga see on hoopis omaette teema). Veidi lihtsustatult võib öelda, et praegu on Kesk-Euroopa vaid hüppelaud Lääne-Euroopasse – Euroopa Liitu ja NATOsse. Sest kui Kesk-Euroopa ei ole Lääne-Euroopas, siis võib see ühel päeval olla jälle Ida-Kesk-Euroopas või Ida-Euroopas.

VAATENURK

KARL MARTIN SINIJÄRV Jälituspid

TRIIN SOOMETS. PIDURDUSJÄLG.
Tuum, Tallinn, 1999. 59 lk. Hind 69 kr.

Soometsa "Pidurdusjalg" on täpselt pealkirjastatud raamat. Pidurdumist tunnetub. Mitte halvas mõttes, kuid siiski. Kadunud on varasem vaoshoidmatu sillerdav sõnavoog, mõtetest kinnihoidmatu verbaalne elegants ja lustimäng. Sõna ja mõtte osad on justkui ootamatult vahetusse läinud, "Pidurdusjälje" Soomets ei hooli rütmi konarusest ega lopakil riimist, kui need ta parajasti väljenduvale sisukillule ette juhtuvad jääma. Samas ei paista kusagilt otsast diletantset kohmerdust, taktist ja kooskõlast üle kõmpimine on pigem vägagi vaba/tahtlik ja säärasena aktsepteeritav. Isegi nauditav, ehk küll mu isikline meeldumus ikka nende varasemate ja, õelgem siis, meelesegasemate tekstide juurde jääb. Soomets on ka ses kogus loomupäraselt isepäine ja teda ei paista tõepoolest eriti huvitavat – noh, näiteks see, mida mina siin parasjagu kirjutan. Või keegi teine, kusagil mujal. Eks heale kirjandusele peagi korda minema eeskätt see, millisena sünnib ta ise, ning mitte retseptisioon, retsensioon või eoon. Tost – ja mitte vaid tost – kriteeriumist lähtudes on Soometsa tehtu vaieldamatult hea kirjandus. Kas kuri kirjandus on hea kirjandus? Kas Soometsa kirjandus on kuri kirjandus? Ei, kuri ta ei ole, aga temas on

ajuti mingit niivõrd üleiniimlikku ükskõiksust, et kummastav, kummitav, hirmutav võib ta olla küll. Võibolla olen ma ise liialt pehme mingi emotsioonse rea suhtes, aga mu jaoks imbub "Pidurdusjälje" tekstidest siin-seal seesugune beyond, et Juku-Kalle Raid näib lõbusana kui laadalaulik. Ma pean nende sõnade läbi vaatama asjadesse, kuhu ma ei tahaks vaadata ning mille olemasolu ma meeleldi ära unustaksin. Nüüdsama, kohe. Ega need asjad ei asu kusagil eemal ka, vahest liigagi ligi. Oh, kurat.

Et siis lüheldaselt ridastet ja vahvast vahust vaba Soomets hirmutas siinkirjutaja ära. Hirmutas oma anarhilise armastamise ja veidra endateadlikkusega, oma vägagi luulepäraseks luuleks olemisega. Indrek Hirve kõrval on Soometsas täieliselt olemas see põlispoeetilisus, millest kolmandajärgulise karevalikkusega kirjutajatel aimugi pole. On ju hulgaliselt noid, kes küll püüavad pärisluuletaja staatuse suunas, kuid ei pääse haisulegi, jäävad ebaeenvaks, ei põhjenda pretensiooni teksti kui ainsa luuletaiks olemise vabandaja kaudu. Sest murest on Soomets vaba, on enamasti olnud ja jääb kindlasti vabaks ka "Pidurdusjäljes".

Ei, jah. Mulle need tekstid kohati ei meeldi, tegelikult vist enamasti ei meeldi, kuid see ei ole sugugi tekstide või nende tegija probleem, see on ilmselgelt mu enda probleem ja las ta siis olla. Soometsa tekst ei tahagi meeldida, ta tahab luua ja edastada üht konkreetset lõiku

tundmise spektrist ja saab sellega suurepäraselt hakkama. Mida siis veel? Õhkagi. Järgmist raamatut ehk. Soometsa tekstil on vähegi oskajama lugeja maailmas pide olemas ja ta keerutab nendesse maailma-desse oma ebamugava, kuid veenva kruvi. Ja see jääb jälitama. Paraku.

JAAN ROSS **Seire või katkestused?**

HASSO KRULL. JAZZ. Nelikümmend luuletust. Vagabund, Tallinn, 1998. 56 lk. Hind 68 kr.

Kui lugeja hoiab käes raamatut pealkirjaga “Jazz” ning kohtab sisukorras kaks korda kahtkümmend, osalt küll üksteisega kattuvat nime, siis ei ole just kerge vältida kiusatust teost omamoodi jazziantoloogiks pidada. Isegi kui on meeles autori kinnitus, et pühendusluuletuste objektide “valik on täiesti isiklik ega taotle esindavust” (lk 5). Lõpuks, vahet pole – miks ei võiks lugeja analüüsida tema vaatevälja sattunud kolmekümne kuue muusiku projitseerumist jazzimaastikule, liiatigi kui kohe möönda, et analüüsi tulemused ütlevad midagi pigem raamatu autori kui jazzmuusika kohta?

Krulli jazzieelistustes on tugevalt esindatud esimese suurusjärgu tähtede rühm, mida Märt Väljataga oma arvustuses (*Eesti Ekspress* 20.05.1999) oletatavasti on silmas pidanud altsaksofonist Charlie Parkeri (sündinud 1920) põlvkonnana ning kuhu kuuluvad veel näiteks trompetist Miles Davis (1926), saksofonistid John Coltrane (1926) ja Sonny Rollins

(1929), bassimängija Charles Mingus (1922), pianistid Duke Ellington (1899) ja Thelonius Monk (1917) jt. Tegelikult on loetletud pillimeeste sünniaastate hälve ju küllaltki lai ja nende kokkukuuluvuse võiks seada kahtluse alla.

Valter Ojakäär oma 1978. aastast pärit popmuusikaraamatus räägib Parkerist kui 40ndate *bepop*’i, Davisest kui 50ndate *cool jazz*’i ning Coltrane’ist kui 60ndate *free jazz*’i esindajast. Teisalt viitab nime-tatute teatavale paradigmaatilisele ühtsusele vähemalt tarbija vaatekohalt Amazoni veebikaubamajas (www.amazon.com) kolajale avanev ristviidete peaaegu surnud ring, kus Parkeri salvestustest huvitujal soovitatakse vaadata ka Coltrane’i, Coltrane’i huvilistel Monki, Monki huvilistel Rollinsit ning Rollinsi huvilistel Parkerit.

Ansamblistest kerkib Krulli valikus esile Modern Jazz Quartet nii ühes (pianist John Lewis, vibrafonist Milt Jackson ja bassimängija Ray Brown) kui teises koosseisus (bassimängija Percy Heath ja trummar Connie Kay), kusjuures mõned äsja nimetatutest võivadki antoloogilistes käsitlustes identifitseeruda esmajoones kui Modern Jazz Quarteti liikmed ja alles teises järjekorras oma nime järgi.

Prominentide kõrval kohtab Krulli kogumis jazziajaloo seisukohast perifeersmaid nimesid, keda hiljuti eesti keeles ilmunud Joachim E. Berendti “Jazziraamat” nimetab vaid põgusalt (näiteks pianist Ed Thigpen). Ent kuhu on jäänud Ella Fitzgerald? Kus Louis Armstrong? Nat King Cole? Kas Krullil Ella ja Louis’ plaa-te polegi? Või ei meeldi nad talle?

Edasi muutub asi veelgi huvitavamaks.

Kolmekümne Kuue seas leidub ka selliseid, kes autori sõnul pole “rangelt võttes jazzmuusikud, vaid üksnes seostuvad jazziga mõnd arenguliini pidi” (lk 5). Öeldu võiks kehtida soulilauljate Otis Reddingi ja Sammy Davise (Krullil Davies) ning kitarrist Jimi Hendrixi, kuid märksa vähem räppar O’Shea Jacksoni (lavanimega Ice Cube) nagu ka Neal (Krullil Neil) Hefti kohta, keda esmajoones tuntakse kui Batmani tuntud telesarja muusika autorit.

Ei või salata, et jazzmuusika kontekstis mõjuvad viimased sama eksootilisena kui üksisarved, kes on kõikjal Euroopas haruldased loomad ning ei näita end kaugeltki igaihele, nagu Krull on kirjutanud varem raamatus “Katkestuse kultuur” (1996, lk 154).

Nähtavasti tuleb ka Ice Cube’i ja Hefti sattumist jazzmuusikute ritta mõista kui katkestust, mille määratluse(d) on Krull andnud “Katkestuste kultuuri” eessõnas (lk 7). Katkestuste erinevusest pidevseirega võrreldes on aru saadud teisteski inimtegevuse valdkondades ning püütud seda erinevust produktiivselt kasutada. Nii kirjutatakse näiteks lillekaubandust iseloomustades järgmist:

“Kujutage endale ette väikest lillepoodi, kus töötab kõigest kaks inimest, koristaja ja poepidaja ise. Kui poes on parasjagu ostjaid, seisab poepidaja leti taga ja müüb lilli. Kui ostjaid pole, läheb ta tagaruumi paberitega õiendama. Ent kuidas saab poepidaja teada, et poodi sisenes ostja ja et ta peab minema ostjat teenindama?”

Poepidaja võib kasutada kaht põhimõtetelisel teineteisest erinevat lahendusviisi. Ta võib korrapäraselt laua tagant püsti tõusta, et vaadata poeruumi, kas sinna pole

ilmunud lilleostjaid. Sellist strateegiat nimetatakse seireks. Seire ajab asja ära, kuid on väga ebaefektiivne. Esiteks sellepärast, et lilleostjal võib tulla oodata, kuni poepidajal tekib mõte poodi kiigata veendumaks, kuidas seal parasjagu on. Teiseks sellepärast, et kui ostjaid pole, on poepidaja seisukohast nõme kogu aeg edasi-tagasi poe vahet saalida, selle asemel et oma asjadega tegelda.

Märksa paremaks lahenduseks oleks poe uksele paigaldada andur, mis reageerib iga kord, kui keegi uksest käib.

Anduriks võib olla nii kelluke kui ka fotoelementide paar koos valgusallikaga nagu kummalgi pool mõne linnaliinibussi ust. Sel juhul kogu strateegia muutub. Uksest sisse või välja astuv inimene katkestab valguskiire segamatu kulgemise, mis kutsub esile fotoelementide reaktsiooni, ning tagaruumis heliseb kell, mis ütleb poepidajale, et poodi on sisenenud kunde. Seirega võrreldes on anduriga süsteem muidugi mõnevõrra kulukam, sest kell ja fotoelementid on tarvis osta ning paigaldada.

Kõik see aga tasub end tulevikus ära, kui võrd müüja ootamisest tüdinud klientid ei lahku poest lilli ostmata, poepidajal aga laabub paberitöö paremini ning üldse kogu elu muutub rahulikumaks.

... Äsja kirjeldatud strateegiat nimetatakse katkestuste mehhanismiks” (Peter Norton, John Goodman, *Inside the PC*, 7th ed. Tsit. venekeelse väljaande järgi: SPb, 1999, lk 202).

Palju enam kui lilleäri huvitavad Nortonit mõistagi arvutid, ja samas raamatus on ta katkestusi iseloomustanud kui arvutit liikuma panevat peamist jõudu. Kuidas

see umbes toimub, võime lugeda järgnevast:

“Protseduuri, mida rakendatakse katkestuse esinemise korral, nimetatakse katkestuse menetlemise toiminguks (*interrupt service routine* e ISR) või lihtsalt katkestuse menetlejaks. Erinevate katkestuste tüüpe on kokku 256 ning neid võib teenindada üheainsa katkestuste menetleja abil või siis iga katkestuse jaoks ette näha eraldi menetleja. Tegelikuses võib kohata nii üht kui teist lähenemisviisi. Kui katkestus on tekkinud, siis teeb katkestuse menetleja mis parasjagu tarvis ning lõpetab katkestuse eraldi käsu järel, mis protsessori jaoks tähendab: “Tee sedasama edasi, mida enne katkestustki.” ... Siiani pole juttu olnud sellest, kas katkestuse menetleja tööd saab peatada teise katkestusega. Sellele võib vastata nii jah kui ka ei. Leidub käsk, mis keelab protsessoril katkestusele reageerida, nagu leidub muidugi ka käsk, mis seda lubab. Tavaliselt keelab katkestuse menetleja pärast oma tegevuse algust mõneks ajaks protsessoril teistele katkestustele vastata. Pärast seda on protsessor jälle valmis uusi katkestusi vastu võtma. Ajavahemik, mil protsessor on katkestustele kurt, peaks olema nii lühike kui võimalik, vastupidist peetakse programmeerijate seas halvaks tooniks” (sealsamas, lk 206–207).

Et Krulli luulel – vaatamata muusikast inspireeritud pealkirjale – pole tegelikult muusikaga kuigi palju tegemist, on *Eesti Ekspressis* märkinud nii Väljataga (“need luuletused ei ole ... katsed tõlkida muusikat teise meediumisse, vaid iseseisvad improvisatoorsed arendused”) kui ka Rein Rannap (“seost jazziga ma Hasso

Krulli luuletustel ei näe”).

Viis, kuidas Krull käitub muusikaga, on õieti mõneti sümmeetriline sellele, kuidas muusika vahel käitub verbaalse tekstiga. Teatavasti saab laul kui verbaalse ja muusikalise teksti sümbioos kultuuris võtta väga erinevaid vorme.

Kui Tõnu Tepandi, Bulat Okudžava või Edith Piafi esituses toimivad sõnad ja muusika teineteise suhtes enam-vähem võrdväärsete partneritena, siis ooperis on see suhe üldjuhul muusika kasuks märksa enam nihestatud.

Muusika poeetika reeglite järgi on tih-tipeale objektiivselt võimatu omistada sõnadele sellist tähtsust, nagu filoloogid seda võib-olla näha tahaksid: nii teame hääle mõõtmise põhjal, et kõrges registris lauldes on soprani kõnetrakti kuju väga spetsiifiline ega võimalda üldse vokaale üksteisest foneetiliselt eristada (eesti keele üheksa vokaali asemel saab kõrge sopran kuuldavale tuua vaid ühtainust, mis kõige enam meenutab /e/-d). Siit tulenevalt võib mõista, miks ooper võib osutada nauditavaks isegi siis, kui primadonna on paks ja eriti laval ei liigu – ooperifänn annab selle talle andeks, kui teose muusikaline pool on “paigas”.

Sõnade ja muusika vaheline suhe on analoogiliselt ooperile hierarhiseeritud ka jazzis, mida näilisele vabadusele vaatamata iseloomustab tugev muusikaline selgroog (Rannap: “sisemiselt on jazz väga pingestatud: soolos täpselt reegleid ja meetodeid jälgiv nagu malepartii alguses; kombinatsioonidest ning paljudest ettevalmistatud nippidest valiv”).

Teksti valiku vokaaljazzis määrab tihti ära pigem foneetilise sarnasuse või kont-

rasti printsiip (vrd “A-tisket, a-tasket, I lost my yellow basket”) kui selles sisalduv mõtestatud sõnum, mistõttu pealtnäha poeetilise sisuta nii-öelda käibefraase (“Miss Otis regrets she’s unable to lunch today”) võib jazzis kohata ohtrasti.

Otsene vihje foneetilise printsiibi olulisusele leidub muide ühes Armstrongi esitatavas laulus, mis algab sõnadega “I say either, you say either”, kusjuures esimesel juhul hääldatakse sõna “either” kui e-ga ja teisel juhul kui i-ga algavat.

Mis puutub Krulli raamatu kirjanduslikku poolde, siis seda ma iseloomustada ei tahaks, kuivõrd isegi Väljataga on juhtinud tähelepanu, et see võib osutuda ülejõukäivaks ja võibolla ohtlikukski tegevuseks (“Luuletaja on sageli teadlikult hoolitsenud selle eest, et ta tekst ei väljendaks terviklikku tunnet ega võtaks ümmargust ilmet. Dissonantsete kujundite loogilise seostamisega jääb lugeja enamasti jänni”).

Aga mulle tundub, et Krulli luule on hea luule.

TOOMAS HAUG

Paradise Lost eesti moodi

ANDRUS KIVIRÄHK. *LIBLIKAS*. *Tuum*, Tallinn, 1999. 149 lk. Hind 112 kr.

1.

Andrus Kivirähk on kirjutanud romaani Estonia teatrist ja tema sajandialguse näitetrupist. Lugu algab “vana” Estonia aegadest, kus kutseline teater alustas aastal 1906, kulmineerub uue Estonia esimese hooegade ja nendesse sisse murdnud maailmasõja dramatismiga ning lõpeb Eesti Vabariigi sünni paiku.

“Liblika” lehekülgedel elustuvad teatriilma legendaarsed nimed nagu Paul Pinna, Theodor Altermann, Karl Jungholz, Erna Villmer, Alfred Sällik, aga ka pisut vähem legendaarsed August Michelson (Mihklisoo) ja Erika Tetzky, kes said tuntuks eesti esimese teatritantsu paarina.

Aga alustagem hoopis Artur Adsonist. Nimelt kiusas mind Kivirähi romaani lugedes paaril korral *déjà vu* efekt: oleksin nagu mingit vilksatust sellest, millest Kivirähk kirjutab, juba varem n-ö tekstuaalselt läbi elanud. Estonia teatri(hoone) mütolgi- ja müstifitseerimine, Kivirähi romaani oluline komponent, tuli tuttav ette. Meenus näiteks kuskil talletatud jutt: kui Estonia uue teatrimaja ehitus suure vaivastusega lõpule hakkas jõudma, ütlesid vanad naised, et hoone katus meenutab kirstukaant, ei see asi hästi lõpe. Seda kirjapanekut jälitades jõuab igauks kergesti Adsoni arvukate memuaariköidete juurde. Jah, seal ongi hajapildikestena, loomiseelses seisundis vaevumärgatav romaanieos. Seal talitavad “igavesed dio-

skuurid” Eduard Kurnim ja August Mihklisoo, tulevane Kivirähi romaani minajutustaja. Seal tantsib unustusehõlma vajunud Erika Tetzky. Ja seal esineb Estonia uus teatrihoone kui vaimusümbol, mis kannab endas algusest peale saatuslikku taaka.

Adson annab sellele muuhulgas arvu- müstilise seletuse: avamisaastas 1913 kätkes saatanlikult ümberpööratud arv 31, aastad, mis jäid Estonia põlemiseni (see sündmus esineb ka Kivirähi romaanis pidulik-nostalgilise “lõpunägemusena”).

Niisugune “numeroloogiline dualism”, mis näeb ühes arvus sisalduvat kahte vastandlikku, nii õnne- kui ka õnnetuse- numbrit, võiks olla Estonia-müstika lähete koht. Teater muutub pisut kosmiliseks, kõrgemate jõududega seotud paigaks. Just niisuguseks, nagu Kivirähk selle oma romaanis on vormistanud.

Kuid kõige olulisem on see, et Adsoni harras usk ja kiindumus saatuslikult märgitud Estoniasse, mis värske jõuga elab Kivirähi protagonistides, ei vaibunud. Rootsikultuuris kuulab Adson N. Liidu propagandaraadiost Paul Pinnat ja leidis: “Tema resigneerunud sõnavõtt reetis ta südame kuulumise siia poole raudeesriiet...”

Need on tähelepanuväärsed read. Raudesriie tuli poliitilisse metafoorikasse teatrist – see on vahesein, mis eraldab lava ja saali tuleohtu korral.

Aga lisaks annab Adson mõista, et eesriie oli eraldanud ka Paul Pinna südame ja keha. Eesti ajaloo on raudeesriie teatrist lahutamatu mõiste. Kui ajaloo kulg n-õ ruumistada, siis langeb ühes punktis sellesse raudeesriie ja jagab ruumi kaheks. Nii et see ruum muutub teatriruumiks,

kus ühele poole jääb süda ja teisele keha.

Mõistagi on tegemist kujundiga ja seetõttu on analoogilisi eesriideid rohkem. Näiteks Faehlmanni müütilise muistendi järgi nutab Vanemuise tütar Juta taga oma armsamat Endlat (kes ilmselt on uppunud omanimelisse järve), kuni talle kingitakse kuldne linik. Läbi selle näeb ta “imehellas pettekujutluses” õnnelikku minevikku. Kuldne linik teeb Jutaga sedasama, mida raudeesriie Pinnaga, tegu on samasuguse südant ja keha lahutava teatraalse eesriidega (ega asjata saanud teatri nimeks Endla).

Paneme tähele, et need elemendid ei ole irrutatud mitte üksnes ruumis, vaid ka ajas, kusjuures süda jääb mingisse kättesaamatusse, õnnelikku aega. (Adson ja pagulasruum, kuhu Pinna süda kuulus, konserveeris ju õnnelikku “Eesti aega”.) Teisalt on meile õpetatud, et eesriie, nagu igasugune piir, mitte ainult ei lahuta, vaid ka ühendab.

Ühesõnaga, asi on keerulisem. Nii et on aeg osutada “südamele” ja “kehale” kui dualistliku paradigma lülidele, mis taanduvad elu ja surma, igaviku ja kaduviku, paradiisi ja põrgu arhetüübile. On aeg osutada nende igikestvate heitlusele ja igatsusele algse ühtsuse, kaotatud paradiisi järele. Ja on aeg viidata selle ürgse kujutluse seosele teatriga, Eestiga kui teatriga ning järelikult ka – Estoniaga.

2.

Põhimõtteliselt on Kivirähi jutustaja samasuguses olukorras nagu Paul Pinna või Vanemuise tütar: tema keha, “kokkuva-

risenud kest”, asub antud juhul surnuaias (autor on n-õ surnud), süda (elundhing) aga viibib sajandialguse Estonias.

Samamoodi koosneb kogu romaan kahest poolest: hinge, igavese elu ja keha, surma lõplikkuse stihiast, mida sümboliseerivad vastavalt liblikas ja hall koer. Nii et selle heitluse jälgimine on tehtud meile võluvalt lihtsaks. Habrast tantsijatari Erika Tetzkyt kutsutakse liblikaks ja selgitatakse, et ta on Estonia hing. Eks ole, liblikas on ju traditsiooniline hingeloom. Liblikat (Erika Tetzkyt, Estonia hoonet ja boheemlikku näitetruppi) piirab väsimatult hall koer, kaduviku, surma ja põrgu sümbol. Ta lammutab teatrimüüri, ähvardab näitlejaid, ilmub labase argipäeva, laastava sõja, Viktor Kingissepa, revolutsiooniliste madruste ja tantsiva surma kujul.

Sellel Hea ja Kurja võitluse tandrill pole Estonia mõistagi mingi tavaline teater, vaid, nagu öeldud, kõrgemate jõududega seotud igavese elu asupaik. Napoleon ja Hamlet on seal surematud (mis hallile koerale kõvasti närvidele käib). Asja juurde kuuluvad mitmesugused mütológiseerivad ja jumalikustavad motiivid. Näiteks selgub, et Erika Tetzky on tegelikult sündinud linnust, tema tantsupartneri ja hilisema abikaasa Michelsoni minevikus või koguni põlvnemises on mingi iseäralik saladus.

Paul Pinna ütleb talle: “Mina tean isegi sinust endast palju rohkem kui sa ise, tean su isast ja tema isast ja kogu sinu sugu puust, kelle hulgas sina oled viimane. Nii et ole vait ja kuula!” Aga kellel on niisugused teadmised ja voli nii imperatiivselt esineda? Kas tõesti tavalisel näitejuhil,

olgu ta või Paul Pinna? Ei, pigem ikka Jumalal, kes on loonud maailma, puhunud sellele sisse hinge (Erika) ja ilmub nüüd Michelsonile järgmiste sõnadega: “Ma mõtlesin seepeale, et kõik on valmis. (...) Ja ma otsustasin lahkuda, esialgu mina koos Jungholziga, ja seejärel Netti ja Theo. Inimesed pidid ise h a k k a m a s a a m a, meie poolt oli ju kõik korraldatud” (lk 47; minu sõrendus – T. H.).

Jungholz, kes esindab natuke lahkemat jumalat, lubab siiski lohutavalt: “Aga me jälgime teid ja kui järsku peaks midagi juhtuma, siis tuleme appi” (lk 76). Jah, aga see maailmaloomine on algusest peale komplitseeritud (dualistlik), nii et Pinna ja tema kaasjumalate parimad plaanid ei täitu.

Estonia uue hoone avamisõhtul kaob elekter, valitseb pimedus, “nagu oleks maailm veel loomata ja Jumal oma kuulsad sõnad lausumata jätnud” (lk 59). Pimedusest kostab koera ähvardavat lõõtsutamist.

Altermann, üks jumalatest, läheb ja teeb midagi koeraga, mispeale valgus küll süttib, aga kättemaksuhimuline peni jääb teatri lahutamatuks kaaslaseks. Autor vihjab, et Altermann tegi mingi saatusliku vea, mis käivitaski ebatäiusliku, lõhestatud maailma.

Kivirähi jumalate tüüpe ja nende suhteid pole praegu põhjust lähemalt uurida. Igatahes on selge, et nad kõik on teist tõugu kui tavalised inimesed.

Ühes episoodis näiteks kuuleb Michelson pealt, kuidas Paul ja Netty Pinna Estonia katusel (Templi harjal? Olümposel?) omavahel vestlevad: “See kõlas imelikult

ja võõrapäraselt, kuidagi iidselt, ja ma avastasin üllatusega, et mõistan, millest jutt” (lk 73). Kellele on antud mõista jumalate keelt, pole ka ise päris harilik inimene. Ütleb ju Pinnagi, et ta kutsus teatrisse vaid need, kelle “veres on säilinud midagi kaugetest ja unustatud aegadest” (lk 45).

Need kauged ja unustatud ajad on Estonia-müstika kõrval romaani teine oluline komponent.

Programmiliselt kuulutab Kivirähk seda lehekülgedel 17–18: sajandialgus oli aeg, “mil vanad kombes tasapisi unustusse vajusid, mil lapsed linnadesse vabrikutööstisteks rändasid ning oma vanemaid üksnes jõulude aegu vaatama sõitsid, mistõttu katkes side põlvkondade vahel ja isad-emad ei jõudnud enam oma poegadele-tütardele jutustada seda, mida nad ka ise ainult üsna ähmaselt mäletasid. (...) Rohkem kui muistsed ussisõnad, mida mõni pime vanaema veel osaliselt mäletas, huvitasid inimesi aurumasinad ja raudtee, ning nii jäeti vanaema ahju taha segaselt pomisema, kuni ta oma esiemade juurde läks, siis joodi mehiselt tema peiedel ning mindi tagasi tööle – vabrikusse, kus treipingid valju undamise saatel minevikule lõppu kuulutasid.”

Ühelt poolt kirjeldab Kivirähk siin üsna täpselt Eesti linnastumisega kaasnenud mentaliteedimuutust. Kirjandusteose puhul aga tuleb selles minevikunostalgias näha suurejoonelist paremad-ajad-on-möödas ideoloogiat, kaotatud paradiisi n-ö sekulariseerunud varianti.

Paremate aegade minevikku libisemist toonitavad ka mitmed surmad, eelkõige Erika Tetzky varane lahkumine. Kivirähi

romaani juhtiv jumal Pinna aga veenab meid, et teater on selle kadunud maailma illusoorne taaskehastus.

Näiteks: “Siin pidi veel midagi säilima, see kants pidi inimestele ja nende minevikule alles jääma! Siin, pisikesel laval, pidi igavesti elatama sedasi, nagu inimesed ikka on elanud, kurvastades ja leinates nii, nagu praegu enam ei suudeta, ja naerdes nii, nagu tänapäeval keegi ei oska” (lk 45–46). Michelson tunneb, et publik “aimas meie saamatuvõitu mängu tagant möödaniku valusmagusat virvendust” (lk 32). (Samamoodi nägi Juta läbi oma teatralise liniku “imehellas pettekujutluses” õnnelikku minevikku.)

Publik näeb teatris muistseid aegu, “mil maailm oli alles noor ja selle elanikud teistsugused...” Mis teha, vägisi meenub käsitus paradiisist kui teatud ajalootsükli alguse kuldajast. Kivirähi Estonia oma maailmaloomise, iseäralike jumalate ja teistsugust tõugu tegelastega, liblikaga ja halli koeraga, Hea ja Kurja heitlusega pole midagi muud kui kaotatud paradiisi olevikuprojektsioon.

Kas esimest armastajapaari Augustit ja Erikat ka Aadamaks ja Evaks pidada, on iseküsimus. Aga romaani romantilis-mütologiseerivas kontekstis, mis vahetpidamata toodab “tähendusi”, näib nende ilmasõja ajal sündinud poeg etendavat Esimese Vabariigi hakatist. Valitute järglasena, kelle kuningriik pole siit ilmast, kehastab ta tühise ja maise elu paremaid külgi. Hall koer tunneb tema vastu erilist vaenu, nii et Hans leiab oma otsa umbes samal ajal, kui hukub Vabariik ja põleb Estonia. Ja Adson ju ka tunnistab, et Michelsoni kaasnäitleja Eduard Kurnim

tikkis oma kätega lapsukese särgirinnale Vabariigi vapi, kui nad õndsas iseseisvuse ajal Hara lahe ääres suvitasisid.

3.

Pole raske näha, mille poolest "Liblikas" sarnaneb John Miltoni piibliainelise poeemiga "Paradise Lost" (1667). Sedagi teljestab tugev taeva ja põrgu dualism, Saatana ja Jumala heitlus, sealgi kujutatakse paradiisi üksnes "kurja varjus olevana" (*under the shadow of evil*).

Kuid jäägem praegu siiski oma maaviljalase traditsiooni ja Eesti ajaloo kui teatriruumi juurde. Liitangi annab "Liblika" autor selleks kohustava viite.

Teos lõpeb mõjuva episoodiga: kui kuri on peaaegu võitu saamas, Estonia lagunes, ilmub välja erru saadetud August Wiera ja trupp mängib tema juhatusel "Udumäe kuningat". Kivirähk laseb ütelda, et too etendus oli "kõige eelneva kontsentraat" (lk 149). See seik on romaani tõlgendamise seisukohalt otsustava tähtsusega.

Tasub nimelt teada, et Peeter Jakobsoni "Udumäe kuningas" (1888) on näitemäng maarahva kaotatud paradiisist (ja seesuguseid kirjutati veel teisigi). Unistab seal ju Jaan (Adam?) Tiiust (Evas?): "Siin puude vilus kahekesi olla; / see kaasik oleks mulle paradiis!" Ja miks ei pidanudki Peeter Jakobson nii kirjutama, kui Carl Robert Jakobson andis oma isamaakõnes, mis on pühendatud pimeduse ja valguse vahelisele võitlusele, selge suunise: "Olime kõik kautanud, mis siin maa peal jumalikuiks asjaks võib nimetada, olime

kautanud (...) oma paradisi." Nii et kaotatud paradiisi kujutelm seisab kohe Eesti ajaloo kui teatriruumi hakul, on selle langetavates eesriietes multiplitseeruv Arheilusioon.

Nagu "Liblika" arvustustes kombeks, tuleb lõpuks kõnelda Tuglasest. Kivirähi teoses on nähtud silda tuglasliku modernismini, aga miski tõrgub seda vastu võtmast, sest teos mängib ja värskendab siset nii sügava traditsiooniga, millest modernistid suuremat ei hoolinud. Kas võiks kujutleda Tuglast, kes näeb vana "ilunäitleja" Wiera teatris mingit "kontsentraati", olulise, et mitte öelda iidse sõnumi kandjat? Kaugel sellest!

Teiseks oli Tuglase ajal autor, tema individualiteet, väga tähtis. Tänapäeval aga on autor teatavasti surnud. Nagu öeldud, asub ka "Liblika" autori keha (Mihklisoo) Metsakalmistul, aga hing (Michelson) tantsib ja mängib, nutab ja naerab, ülistab tsirkust, illusiooni ja tuuletallamist müstilise, saatusliku, igavese Estonia laval, boheemlike jumalate seltsis, "kus vale oli suurema au sees kui tõde" (lk 111).

Niisugune ongi *paradise lost* eesti moodi. Miltoni vaatenurgast on tegu muidugi lubamatu kergluse, teatraalse profanatsiooniga. Aga kätt südamele pannes – eks eestlased olegi rohkem teatri- kui piibli- rahvas.

REIN RAUD

Luuletaja, süsteemi vaenlane

CZESŁAW MIŁOSZ. VANGISTATUD MÕISTUS. Poola k-st tlk Hendrik Lindepuu. Loomingu Raamatukogu 1999, nr 18–20. 208 lk. Hind 45 kr.

Czesław Miłosz on seni paraku ainuke Nobeli kirjanduspreemia laureaat, keda võib ühe otsaga pidada ka Baltimaade kirjandusse kuuluvaks: ta sündis Leedus, Kedainiai lähedal, ja õppis Vilniuse ülikoolis ning mõnel teisel ajastul olekski ta ehk leedu kultuurilukku kasvanud nagu näiteks teine selle suguvõsa olulisem kirjanik, rahvusromantiline kosmopoliit Oskaras Milašius (1877–1939). Muuski osas leidub muide mõlema mehe eluloos üht-teist ühist – ka Milašius elas suure osa oma elust võõrsil ning oli samuti mõnda aega diplomaat (Leedu Vabariigi saadik Prantsusmaal).

Oma kodukultuuris on Miłosz muidugi tuntud eelkõige luuletajana, aga keelepiirid on ta ületanud siiski esseistina. Niipalju kui mina teda lugenud olen, kirjutab ta alati millestki, mis teda ennast on vahetult puudutanud, kuid annab oma kogemusele sedavõrd laia kõlapinna, et see suudab kõnetada iga lugejat kultuuritaustast sõltumata – nagu ongi luuletajale kohane. Tal justkui ei olekski selliseid vaateid, mis oleksid välja kujunenud pelgalt mõtteloogikale tuginedes, kogu tema humanism on “elatud”, isiklik, tõeliselt enda oma.

Tundub, et kasvamine multikultuuralses keskkonnas on jätnud temasse erilise jälje ning ükski hõlpsasti liibuv identitee-

dikoorig – näiteks rahvuslik või ideoloogiline – ei ole just sellepärast talle külge hakanud, et tal on tulnud juba varasest peale nende problemaatilisust kogeda. Tema arutlused poola rahvuslikust identiteedist on muide niisama teravad ja kriitilised kui ta kommunistliku kultuuri analüüs “Vangistatud mõistus” (VM), mis ilmselt kuulub tema kõige tuntumate teoste hulka.

Esmapilgul tundub, et eesti lugejat peaks VM huvitama eelkõige kui võrdlusmaterjal meie oma minevikukogemusega kõrvutamiseks.

Pole ju kuigi keeruline leida punavärgiga kaasa läinud eesti kirjanike seast samasuguseid tüüpe, nagu Miłoszi kreeka tähtedega tähistatud moralist, naiivne uskuja, partei sõdur ja süüdimatu tubaduur.

Veidi fantaasiat pingutades leiaksime kindlasti ka praegu kultuuris tooni andvate isikute seast hulga selliseid, kes teistsugustes oludes oleksid võinud liigituda mõnesse neist kategooriatest.

Ning Miłoszi kujundiarendus ühemõttelist ja lihtsat maailmavaadet tekitavate murtibingi tablettide ja salgamise läbi justkui-endaks-jäämise (katmani) teemadel on ühekorraga särav ja meile hästi mõistetav. Nii hästi, et näib, nagu polekski sel raamatul meile praegu enam nii väga palju uut öelda – et kuskil eelmise kümnendivahetuse paiku oleks see tekst olnud innustav ja sütitav, nüüd aga mitte enam nii väga.

Mida hoolikamalt seda raamatut lugeda, seda selgemaks peaks saama, et asi pole hoopiski nii lihtne. Miłosz kirjutas selle teksti 1950. aastate alguses, kui pä-

ratsõjaaegne maailm polnud veel lõplikult oma kuju võtnud ning tundus, nagu taastuks pärast ägedaid haigustõmbusi vähemalt õnnelikumas osas Euroopast uuesti "tervis", st sõjaeelne kultuuriaatmosfäär kõigi oma konventsioonide ja väikimisi eeldatavate põhimõtetega.

Tõsi, ka selle aja kohta on Mitoszil üht-teist kriitilist öelda. Ilmselt oli 30. aastate lõpupoole Poola intellektuaalne kliima küllaltki sumbunud ning klerikaalse parempoolsuse ja totalitarismi poole kiskuva natsionalismi surve päris tugev.

Ning kui sellele ideoloogiale pakkusid lõpuks ainukest süsteemset alternatiivi räägelt Moskva-meelsed kommunistid, on üpris selge, et liberaalne haritlaskond tundis end justkui õhus rippuvat.

Sellest ilmneb muide ka erinevus Kesk-Euroopa vana riiklusega kultuuride ja Eesti-sarnaste uute kultuuride vahel: kui Eestis on intellektuaalid alati (st viimase paarisaja aasta jooksul) tegelenud kultuurilise vastupanuliikumise ja/või ülesehitustööga, siis näiteks Poolas on traditsioon juba ammuks nii paljud asjad paika seitanud, et intelligentsil ei ole ei vajadust ega võimalust üksnes oma jõududega olemasolevat kultuurilist elukeskkonda kuigi oluliselt muuta.

Samuti näib Kesk-Euroopa intelligent-sile tekitavat probleeme ambivalentne seisund sotsiaalses hierarhias või õieti otsaga väljaspool seda, ruumis, kus päritoluline taust ei mängi nii olulist rolli ning kus seetõttu ei kuuluta õieti kuhugi. Mil-lest omakorda kuulumistahe, pürg end laiemalt oma rahvaga seondada, sulandudes millessegi, mis oleks justkui ühtaegu koduselt oma ja olemuslikult võõras. See

muidugi ei õnnestu, vähemalt senikaua, kuni jäädakse intelligendiks.

Kuid ometigi oli see seisund – võib-olla just omas marginaalsuses mobiliseerivana – ääretult eelistatav sellele ühemõttelisele selgusele, mille pani sõjajärgses Ida-Euroopas paika partei pealiin.

Kommunistlikule süsteemile vastandub VMi raamistuses seega sõjaeelse Euroopa vaimne heitlikkus traditsiooniliste humanistlike väärtuste sisemise kriisi taustal. Seal, kuhu süsteem polnud ulatunud, pidanuks sõda olema vaid tugevdanud usku nende väärtuste kehtivusse ning ülimuslikkusse mis tahes värvi totalitaarse korruga võrreldes.

Kultuuriline vastupanu, mis oli Poolas kahtlemata sama hästi arenenud kui enamikus teistes idabloki maades, ei olnud mõistetavatel põhjustel 1953. aastaks veel välja kujunenud ning küllap seetõttu näis sealne eetilise kontinuiteedi katkemine täielikum kui tegelikult.

Paraku ei osutunud kõik nii lihtsaks ka vabamas maailmas, ning nimelt see asjaolu muudab VMi meie jaoks praegu palju olulisemaks tekstiks, kui ta oleks pelga kommunismi-kriitikana. Omal isepärasel viisil ja Kesk-Euroopa ajaloolisele kogemusele toetudes reageerib VM ju sellele-samale järsule nihkele, mida kirjeldavad teistest vaatepunktidest ka Max Horkheimeri ja Theodor Adorno kuus aastat varem trükki jõudnud "Valgustuse dialektika" ning Herbert Marcuse üksteist aastat hiljem ilmuv "Ühedimensiooniline inimene".

Viimases muide on mõlemad külma sõja aegsed ühiskonnamodelid juba ühemõtteliselt kõrvuti asetatud ning sedasta-

tud mõistuse vangistust mõlemal pool raudset eesriiet.

Ning sellise silmaga lugedes võime näha, et väga suur osa Miłoszi kriitikat ei käigi niivõrd konkreetse ideoloogia kui-võrd ideoloogilise inimese kohta üldse. Ja on seetõttu ühtviisi aktuaalne ka siin ja praegu. Näiteks peatükist “Inimene, süsteemi vaenlane” leiame iroonilise arutluse “õigest” mõtteviisist ja “tagurlaste” psüühikast, kes ei suuda mõista ajalooprotsesside pöördumatust:

“Sotsioloogiliselt haritud inimene suudab kohe paika panna iga nähtuse põhjused ja tagajärjed... Näidake talle suvalisest rahvusest poeedi luuletust, pilti või riituseset – ta asetab selle kohe ajaloolisse konteksti... Tagurlane ei ole selleks võimeline. Maailm on talle kui rida paralleelseid sündmusi, mis pole üksteisega seotud... Tagurlane ei suuda haarata liikumist: tema keel ei lase tal seda hõlmata, tema mõisted on kivinenud, neid ei uuendata vaatluste käigus... Tagurlasega juhtub ikka ja jälle seesama äpardus: ühtäkki kaob tema mõistetest sisu ning järele jäävad tühjad sõnad. Tema tuttavad, kes veel aasta tagasi innukalt korrutasid samu sõnu ja fraase, pöörduvad neist ära kui liiga üldistest – need on selgemalt määratlemata ega vasta tegelikkusele. Tagurlane korrutab meeletult “au”, “isamaa”, “rahvas”, “vabadus”, suutmata mõista tõsiasja, et inimeste jaoks, kes viibivad muutunud (ja iga päev muutumas) olukorras, tähendavad need abstraktsed mõisted midagi konkreetset, endisest täiesti erinevat” (VM, lk165–167).

See kõlab meie praegustes oludes ju peaaegu nagu mõne reformierakondlase

või tabloidiajakirjaniku arutlus intellektuaalidest, kes muudkui jahuvad oma ajast-arust juttu kultuurist ja rahas mõõdetamatutest väärtustest, kuigi nüüdisaegselt mõtlevale inimesele on ju selge, et igal asjal on oma hind ning inimene on olemuselt prostituut.

Ning midagi üllatavat pole ka selles, et Miłoszi “tagurlane” ning praegune “tagurlane” esindavad üht ja sama mõtteviisi – ja et mõlemat neist süüdistab valitsev diskursus mõõdaniku abstraktsete väärtuste taganutmises.

Selle pilguga raamatut uuesti lugedes tuleb välja, et suur osa sellest, mida Miłosz kirjutab Uue Usu ja Meetodi kohta, on vaid minimaalsete kohandustega ülekantav ka praeguse aja Uuele Usule ja Turumajandusele.

Meil pole küll katmani nii jõledates mõõtmetes kui endisel ajal, kuid ühiskond üritab meid sundida küüniliselt “ennast müüma” ja sel nähtusel on samad juured.

Meil pole küll ametlikult hukkamõistetud kunstivoole, kuid on laadid, mis “ei lähe peale”. Süsteemi surve on pehmem ja nii-öelda inimsõbralikum. Aga sunnib inimesi siiski nende endi kätega oma vaimset liikumisruumi üha enam koomale tõmbama.

Ei olekski väga keeruline leida praeguse süsteemi hammasrataste vahelt kolmenelja eesti intellektuaali ja kirjeldada nende orjussesattumise lugu, nagu Miłosz analüüsis oma kunagisi kaaslasi. Ainult et ilmselt peaks enne selliste kirjatükkide ilmutamist samuti välismaale põgenema.

Edasi jääbki üle vaid küsida, kas pole ka selle sarnasuse põhjus eelmise süsteemi pärand – eks ole ju praegused tagurlaste-

põlgajad selle kasvandikud – või kuulubki see suhtumine praeguse aja mentaliteedi juurde. Seda Läänt, mida Miłosz 1953. aastal vastandas idablokile, pole juba ammu enam olemas – ei olnud võib-olla juba siis.

Idablokis säilisid VM-s kirjeldatud nähtused mitukümmend aastat, ehkki hilisemas otsas mitte enam nii äärmuslikul kujul.

Ühest küljest on üsna loomulik oletada, et pika aja vältel ühiskonnale sisse harjunud ideoloogilise mõtlemise mall osutub püsivamaks kui ideoloogia ise ning et ühtede klišeede asendamine teistega on vähem valulik kui malli enese murdmine.

Kuid sama hästi võiks ka argumenteerida, eriti päraststõjaaegset Läänt kritiseerivate mõtlejate toel, et totalitarism ja rahaühiskond ongi lihtsalt ratsionaliseerumisprotsessi kaks võimalikku jätku, mida ühendab inimese taandamine ajaloo mutrikesse rolli – ärgem unustagem, et ka kapitalistlikku elukorraldust õigustab Ajaloo seaduste ja Progressi narratiiv.

Kummalegi süsteemile vasturääkiva intellektuaali seisukohast erinevad nad nähtavasti põhiliselt selles, et üks neist üritab tema suud meeleheitlikult kinni toppida, kuid ühiskond ootab salaja tema sõnu, teine aga lubab tal end lahkesti kritiseerida, sest teab väga hästi, et keegi peale teiste samasuguste teda niikuinii ei kuula.

ANDREAS W.

Mängurikkuja õhturahu

WITOLD GOMBROWICZ. PÄEVARAAMAT. Poola k tlk Hendrik Lindepuu. Vagabund, Tallinn, 1998. (Avatud Eesti Raamat). 384 lk. Hind 112 kr.

“Mis kuulub Teie tuleviku-
plaanidesse?” –
“Surm.”

(Gombrowiczi vastus
intervjueerijale)

I

Ma sündisin poolteist kuud pärast Gombrowiczi surma. Sain kohe aru, et miski oli õhus. Miski, mis oleks pidanud olema peas. Üks mõte. Meetod.

Temal polnud enam pead. Minul polnud veel ühtegi mõtet. Me jõudsime kokkuleppele.

II

Aga ma ei saa sellest eriti rääkida. See oli väga ammu. Kõik, mida ma räägin, on üks teine jutt.

“Ma kirjutan seda päevikut vastumeelselt. Selle ebaaus ausus piinab mind. Kelle jaoks ma kirjutan? Kui enda jaoks, siis miks läheb see trükki? Aga kui lugejale, siis miks ma teesklen, et räägin endaga?”

Paraku. Juba seegi on küsimus põhjast. Võimalusest või võimatusest olla totaalselt aus. Defineerimata, mis ausus on. Lihtsalt – kõrvetada oma tekstist välja iga asi, mis võib olla varjestus, ümberütlemine, eufe-

mism. Kõik, mille taga võib olla ebamäärane hirm, kõhkluelsele toetuv kõnepeetus, tõke rääkimise ees. Või isegi tõke mõtlemise ees. Välja kõik.

Ja küsimus põhjast transformeerub iseenesest küsimuseks ratsionaalsusest. Pole ratsionaalne ennast varjata moraalsuse taha, sest moraalsus ei aita inimest. Rääkimata sellest, et ta ei ole ka võimalik (ma tulen selle juurde veel tagasi). Pole ratsionaalne lasta ennast vormil terroriseerida, väljendada vormi nõudmisi, selle asemel et väljendada ennast. Pole ratsionaalne kummardada kunsti ees, sest kogu protsess fokuseerub siis kummardamisele, mitte ilu struktuuri kogemisele. Ja mitte miski, mis pole ratsionaalne selles tähenduses, pole ka mõistlik. Aga mõistlikkus on võti.

Kuidas ta on? Väga lihtsalt. Fanatism on naeruväärne, sest ta saab kiiresti iseene eesmärgiks. Mõistlikkus on vastukaal. Tema eesmärk on muutuv ja ebamäärane. Ta tegeleb sellega, millega vaja. "Ma võisin sallida kartesiaanlikke või kantiaanlikke spekulatsioone, kuna need kujutasid endast vaid mõistuse loomingut. Ma tajusin, et väljaspool teadvust on olemine. Ma tundsin end oma olemises kättesaamatuna. (...) Aga nüüd? Eksistentsialism tahab mind tervenisti, see ei räägi ainult minu tunnetusliku tahtega, ta tahab läbistada minu sügavamast olemisest, tahab saada minu olemiseks. (...) Mulle teeb nalja intellektuaalne poleemika eksistentsialistidega. Kuidas võib polemiseerida millegagi, mis puudutab sind ennast sinu olemises? See ei ole enam paljas teooria, vaid rünnak sinu eksistentsile ja sellele ei saa vastata argumentidega, vaid elades

teisiti kui nemad soovivad, kategooriliselt teisiti, nii et sinu elu muutuks nende jaoks läbitungimatuks."

Nojah. Mida sa teeksid litapojaga, kes tülitab sind sinu enese majas? Ma... lasaksin ta maha! Nii räägib kaasaegne film, aga küsimus pole kuigivõrd kaugemal sellest, mis on küsitud eksistentsialismi sissetungi ja pea ligipääsmatuse vahel valides. Mõlemal juhul on küllalt põhjust, et rünnata, ja kui juba nii, siis on mõistlikkus just õige asi, millega virutada. Olles enese üles ehitanud aususele, ei ole võimalik lubada, et mingi väljaspoolne programm, mitteminana toimiv suhtemodulaator tuleks ja hakkaks ennast kehtestama selle üle, mis on minu paratamatusena kogetud isiklik olemine. Miks ma peaksin leppima sellega, et keegi soovib peremehetseda minu peas, teha mind? Kas ta oskab seda minust paremini? Kahtlane küll.

Viga ei ole eksistentsialismis. Viga on tema meetodis, selles, mida ta teadvuselt nõuab, mida talle ette kirjutab. Ja tegelikult, ükskõik, mis see oleks, mis nüümoodi teeks – kohe oleks tüli majas. Mõistlikkus näitab siin selgelt, kuidas mitte joobuda totaalsete kategooriate ööst. "Kui proovisin kõike maksimaalselt teadvustada ja rajada oma eksistentsi sellele põhjale, märkasin, et minuga toimub midagi tobedat. (...) On võimatu üheaegselt võtta vastu kõik *Dasein*'i nõudmised ja lasta kohvil ja sarvesiaal õhtuooteks hea maitseta. Karta olematust, aga hambaarsti enamgi veel. Olla teadvus, kel on püksid jalas ja kes räägib telefoniga. Olla vastutus, kes käib linnas pudukaupa ostmas. Kanda olemise tähenduslikku raskust,

mõttestada maailma ja võtta peenraha tagasi.”

On jah võimatu. See võimatus on midagi kaugelt enam kui pinnatuisk või tühine ja taandatud ebamugavus. Väikesed kategooriad muudavad siin naeruväärseks iga suure, mitte vastupidi (nagu võiks eeldada). See konfrontatsioon on nii valuline ja nii mõttetü, et õigupoolest isegi naermine ei aita. Inimene, see on midagi olemuslikult tobedat. Nii tundub, ja seda tunnet on raske ignoreerida. Teooria kaotab oma mõtte, ja vähe lohutab meid, et pükste ja peenrahaga läheb samamoodi.

III

Aga see ei ole mingi laiendus. Selles pole midagi lõplikku ega fikseeruvat. See tobeduse esilekerkimine, tema halvav naeruväärsus, see tuleb ja läheb. See on lõige, fragment, ilme, millega ebamäärasusse mõistetud teadvus reageerib oma suutmatusele asjadest korraga ja selgelt aru saada. Kui olla piisavalt kiire, võib selle ilme ära märgata. See tähendab küll, et mina tuln mulle peale ja sidusin mind kinni, aga see “mina mind” ei tohiks ehmatada kedagi, kes on enese üles ehitanud aususele. Seda tuleb niikuinii kogu aeg teha, ja tobeduse ja naeruväärsuse avastamine suurte abstraktsioonide lähinaabrusest on ainult üks väike samm kogu selles män-gurikkumise paratamatuses.

Tõepoolest. “Minu tõde ja minu jõud põhinevad mängu pideval ärarikkumisel. Ma rikun nii enda kui teiste mängu. Ma ei võitle endas valega, ma piirdun selle

paljastamisega – kohe, kui see ilmub.” Nojah. See ilmub kahtlemata sageli. Aga samas juhuslikult. See võiks olla juhuslike lõigete meetod, aga tegelikult on see pigem meetod juhuslike ilmumiste märkamiseks. Lõiked ise on kõike muud kui juhuslikud. Igatahes, tobedus tuleb nähtavale, vale ilmub nagu positiiv, moraalist jäävad ainult räbalad järele, kunst kädar-dub kokku ja veereb kapi alla.

Mis see on? Inimlik kurjus, viha ilusa vastu? Vaevalt küll. Pigem viha ilusaks peetava vastu, selle vastu, kuidas konvent-sioon meid teeb, omi standardvorme mei-le projekteerib. Konventsioon ei oska küsida. Ta oskab ainult kehtestada. Aga õnneks on konventsioonid õrnad, sest nad ei toetu isegi mitte irratsionaalsusele, vaid kõigest mugavusele. Seega...

“...see kuhjatis ajab luksuma. Kako-foonia. Kõrts. Leonardo kakleb Tizianiga. Siin valitseb kõõrdsilmsus, kui vaatad ühte, siis poeb teine sulle silmanurgast sisse. (...) Kuni lõpuks jõuad püha nurgakeseni, kus valitseb tema, Gioconda! Ole tervitatud, Kirke!... ikka sama tõine ja askeldav, (...) ikka väsimatult inimesi muutev, tõsi, mitte enam sigadeks, vaid tohmaniteks! (...) Ning iga päev, juba viiendat sajandit, koguneb selle pildi ette rahvahulk, et ammuli sui vahtida toda kuulsat nägu, mis peegeldub nende oma nägudel kretiinliku ilma.”

Muidugi. Jutt käib Louvre’ist. Ja Mona Lisa naeratusest. Onu mõtleb. Ja tädi mõtleb. Miks Mona Lisa naeratab. Ja mina ka mõtlesin. Kaua aega ja mureli-kult. Et mis hullumeelsus see on. Miks just see struktuur kõigi nende tuhandete hul-gast? Ma ei suutnud leida ühtegi

mõistlikku põhjendust, ühtegi mehhanismi ega varjatud koodi, mis võiks vallandada niisuguse massipsühhoosi. Ja mis peaks selle naeratuse muutma ühtviisi mõistatuslikuks ja mõjuvaks nii poetidele kui põõblile. Ma ei uskunud, et nad kõik sellist taevalikku arusaamist naudivad, nagu nad välja näitasid. Aga ma olin mures, sest mina ei näinud midagi.

Kuni mulle meenus tekst, mis selle mõju universaalsuse olematuks pleegitas. Seesama siin. Tõepoolest. Mitte kunsti ees ei langeta seal põlvili. Üle selle naeratuse on poolkirjaoskaja kõverate tähtedega kirjutatud käsk põlvili langeda. Seda käsku täidetakse pühaliku alandlikkusega, sest selle taga on üldsus ja usk. On selgunud, mis on õige.

Tõesti naeruväärne.

IV

Aga ei maksa teha seda viga, et arvata, nagu oleks niisugustel väidetest midagi pistmist epateerimisvajadusega, sooviga enda erilisust eksponeerida. See on lolliksjäänute abitu kontravõtte, katse oma lolliksjäämist teise isiklike puuduste arvele kirjutada. Kui me alustasime vajadusest teada saada, kus põhi on, kui sügavale on võimalik sukelduda ja mis jääb mitteteadmise taha või alla, siis midagi nii ebaratsionaalset, nagu vajadus esineda, ei saa meile meeldegi tulla. Parimal juhul tuleb meile üht-teist vastu. Näiteks Sartre. Ta ilmub, "nagu oleks ta tuuker, kes tõuseb sügavusest pinnale, ent on unustanud võtta seljast skafandri. Kohutav mask, mõeldud taluma ebainimlikku rõhku, on

kleepunud talle näo külge".

See pole kuigi oluline seik enesekohastes küsimustesse sukeldumise igapäevases praktikas. Sartre möödub ja kõik on jälle rahulik. Ainult rõhk kõrvades kasvab pikkamööda ja piinava järjekindlusega. Mida sügavamale ja mida vanemaks, seda enam.

V

Jah. Üha sügavamale. Üldarusaadava tülbusega ja konventsioonidest jalamati tegemisega oleme selleks korraks loodetavasti ühele poole saanud. Sest tegelikkuses on olulisemaidki asju, millest rääkida. See, mis edasi tuleb, ei tule mujalt kui iseenesliku teadmise intuiitiivselt võrestikult. Tal ei ole kontrollitavat ekvivalenti, tema algupära äratuntavus on kõigest ühe pea isoleeritud privileeg. Ma ei teagi, mida temaga peale hakata. Ma lihtsalt proovin teda rääkida, kuigi moodustis, *construct*, millelt ta üles loetud on, on liiga lähedal ja selle tõttu liiga mõõdetult fookusest väljas.

"Meie suhtlusvahendid teiste inimestega on senini olematud. Vaevu ükssteist mõistvate loomade kohutav üksindus... (...) Me pole veel piisavalt kaugenenud loomadest ning mul pole aimugi, milliseks võib osutuda teise inimese sissetung meie suletud "minasse". On olnud põhjust seda küsida. On olnud põhjust sellest mõelda kui ühest võimalikust põhiküsimusest. Ja on olnud põhjust see teistpidi jälle välja sülitada.

"Mu üksindus on sama suur kui siis, kui maailm loodi," kirjutas Ristikivi (üt-

lemisest poleks olnud kasu, keegi poleks kuulnud). Nojah, aga on see siis mõni üksindus? Sest kedagi veel ei olnud. See pidi olema puhas, inimlikult õige üksindus. Sest kommunikatsioon ei saanudki enesest kaugemale ulatuda. Mis on see võrreldes üksindusega, kus kõik teised on, palju teisi, aga nad on võimetud kuulda-vale tulema. Sellepärast, et neile lihtsalt ei ole antud tehnikat, millega teise suletud minasse integreeruda. Mingit invasiooni ei toimu kuhugi. Ainus kombatav asi on oma teadvuse struktuur ja kõik teised on kõigest külmumispunkti seisuvad manifestatsioonid. Seal, külmumispunktis, nimelt miski ei liigu. Küll on tore. Loomne sein teadvuse struktuuri ees. Nagu kardin, nagu algav mõistusekaotus. Räägi pealegi, ega see ei sega!

VI

Aga ikka veel pole küllalt. Ikka veel minnakse siin sügavamale. Järgmine samm on valu juurde. Selle sisse. Sinna, kus moraal kaotab oma mõtte.

Niisiis, valu mõõt on suurus. Kui julgustav on seda taibata, olles ise meeter kaheksakümmend pikk ja seitsekümmend viis kilo raske. Kui palju on väiksemaid, tähtsusetuseni väiksemaid. Nende valul pole mingit tähendust.

Ma mäletan ennast ringi käimas ja vihkamisega kärbsepabereid vahtimas. "Need jumalakartlikud perekonnad (...) maa-häärberis õhtustamas, sõbralikult ja süütult vestlemas... aga laua kohal kärbsepaber ning selle küljes kärbsed hullemates piinades kui põrgutules praadijad keskaeg-

setel piltidel. See ei seganud kedagi (...)."

Siin ei ole valikut. Pime viha, agressioon, maha kiskuda, puruks lüüa. Nii põhjus kui tagajärg. Valu kohalolek täidab ruumi alasti õudusega. Maahäärberi tuba on väike ruum. Taevaalune on natuke suurem. See annab põhjust katoliikluse käest küsida: mille eest? "Inimese valu on katoliiklase jaoks mõte – inimene kuulub lunastamisele. Inimesel on vaba tahe, seega on valu karistuseks pattude eest, ent siiski heastab eesootav elu kogu praeguse elu ülekohtu. Aga hobune? Aga ussike? (...) Las kannatavad! Neil ei ole ju hinge. Las kannatavad siis mõttetult."

Tõesti, niisuguses olukorras on isegi moraalsusest rääkimine alatu ja häbiväärne. Pistke ennast parem põlema, head inimesed.

VII

Jah, see ei ole naiivne viha. Ei ole mingi rõõm jõuda valuni, minna selle sisse, olla selle sees. Saada aru, mis valu on. *Overloading*, metallvarda kuumutatud ots aju pinnas, kooma lunastav erosioon. Aga enne ja pärast valu on muidki asju. Need ei ole toredad asjad. "Kalmistul, heledas päevavalguses, olid saatjate olemusliku lootusetusega märgistatud näod kaamed nagu see laip kirstus, ning igaüks vedas ennast kui koolemisest pungil kotti. Kogumatus aja rõhus mind kui kivirahn aeglase suremise (mida me nimetame vananemiseks) inetus, ning see oli absoluutne, möödapääsmatu, kivirahn *sans phrases*."

Aga see on alles algus. See tõmbab meie ette hulga kontuurjooni, mille tagant

hakkab paistma miski kole. Inimene niisugust asja ei salli, ja ta on teinud kõik, et seda unustada. Ta on iseenese esteetika küljest lahti ühendanud, esteetika isegi mitte ei riiva teda. Sest kui juba riivaks, siis ka tapaks. Sellest arusaamiseks pole vaja muud kui suve ja supelranda. "Kehad, kehad, kehad... (...) supelranna suur sensuaalsus, aga, nagu ikka, piiratud ja mõttetu..." Kas mõttetu nagu üksik jäätisemüüja ühe teise lõiketera esimesel leheküljel? Kaugel sellest. See mõttetus langeb läbi inetuse, ja on hulga hullem. Temagi on "tulnud sellest labürindist, kus vorm, inimvormi piiritu anarhia, inetus... on langenud mu peale. See on ikka minus olnud... ja minagi olen olnud seal..."

Tegelikult mäletan ma seda liiga hästi. Anarhia ja inetuse esimesi ilmutusi. Ja kõiki järgmisi ka. Sellest ei saa ei rääkida ega vaikida. Aga neid sõnu, sõnu pealelangemisest ma kuulsin. Kuulmise pea-aegu silmapilkne tagajärg oli see, et moodustis andis enda vabaks, tema tagant, seest ja vahelt pressisid ennast välja koodid. Struktuur avanes, ja ma nägin seda, mis võis olla enne inetust, või mis võis tulla tema järel. Ja eriti selgelt, mis võis olla selle teksti baas-struktuur.

Ma sain kõigest kohe aru. Inimesed ilmusid rannale. Nende deformeerunud kehad paljastusid, nad väljendasid amorfset, inetut vormi. Halva proportsiooniga, pehmed, abitud kehad. Ja tummad, tummad nagu kalad. Vananevad, pudenevad... Neil ei olnud mingit ilmet, neil ei saanudki olla, sest "tõsiasi, et meie keel ei muutu fundamentaalselt selle saatusliku [vanaduse] piiri ületamisel, (...) on ilmselge tõend, et inimene oma individuaalses

eksistentsis ei suuda end väljendada, et ta kujutab endast vaikimist, et tal ei ole mingit ilmet".

Nii oligi. Neil tõesti ei olnud.

VIII

Aga nüüd aitab. Veel samm edasi ja sügavusest saab mõttetus, suured kategooriad tulevad ja võtavad katuseräästal istet. Irvitavad seal, patseerivad edasi-tagasi. Tühi taevast, ülekoormus, õhk lõpeb. Tipud, tühjus, lumi, jää ja kaljud. Siin on selge, et inimlik normaalsus tuleb kuidagi tagasi saada. Kui veest tuleb kala ja tahab sinuga rääkida neegrite rõhumisest, siis viska ta vette tagasi. Ta on loll kala, ei tunneta põhilist. Sellest rääkis juba Kivirähk. Aga siin... "Ma tahan olla konkreetne ja privaatne! Mul on kõrini ideedest, mis käsivad muretseda Hiina pärast. (...) Meie suurim pühadus peitub meie kõige tavalisemas argipäevas. Pühadus? Ma ei häbene seda sõna vaid siis, kui kasutan seda koos millegi triviaalsega, mis on just tema vastandiks."

Jah. Ei pea isegi vastandid olema. Võib võtta midagi lihtsat, midagi täiesti iseeneestmõistetavat. Kõrgemini organiseeritud materia, mis ise ei ole oma kõrgemini organiseeritusest ülepea teadlik. Ega tahagi olla. "Tüdrukud: Marisa, viieteistaastane, elegantne ja romantiline, ei hooli õppimisest, see-eest alalõpmata ilu, armastuse ja kunsti valesse vinesse mähitud. (...) Andrea, kaheasteastane, andekas ja terane nähvits, itsitaja, kellega mul meeldib koos itsitada, spetsialiseerunud minu piibu pihtapanemisele. (...) Lena,

neljateistaastane. Alustasin temaga kerget flirti. (...) Muuseas, ta põlastab mind. – Blondiinid. Kui kenakesed! Nende õitsemise delikaatsus ja vaikus...nad on, aga samas neid justkui poleks... nad on ajutised, armunud endasse ja samas end põlastavad (...) mina jälle, veidi vanem, pean igal lähenemiskatsel leppima nende lõbustamisega ning ma luiskan, luiskan, sest seda nõuab nende kujutus, olen end üleni valedesse mässinud.”

Nii on õige. Jah, ausus kui printsiip. Aga käigu kus kurat. Inimvormi inetus on taandatud ja unustatud. Hetkeks, jah, aga kes soovis rohkemat? Ja mida veel? Peatada tormi? Püüda mõista tänavanurka jõllitavat töölist? Lüüa rusika või jalaga spetsialisti pihta?

Milleks. Parem... veel üks ilus vale. Blondiinad ootavad. Õitsemise delikaatsus. Vaikus. Mäng jääb rikkumata.

Ometi kord.

IX

Milleks ma seda kõike rääkisin? Kas *construct* muutus sellest selgemaks? Kas baasstruktuuri kontuurjooned tulid paremini nähtavale? Kes ma üldse niisugune olen?

No tõesti, mõnikord panen iseennastki imestama.

ANDRUS KIVIRÄHK Nostalgia koleda aja järele

MIHHAIL VELLER. NEVSKI PROSPEKTI LEGENDID. Vene k tlk Tiito Himma. Tallinn, 1999. 222 lk. Hind 82 kr.

Mihhail Velleri raamatu “Nevski prospekti legendid” tagakaas kõneleb meiega õige suurelises keeles. “Seda raamatut on viimase nelja aasta jooksul välja antud seitsmel korral viie kirjastuse poolt kogutiraažiga 1 000 000 eksemplari!” “Moskva Kniznoje Obozrenije nimetab raamatut 1995.–96. aasta kõige naljakamaks raamatuks!” Ning viimaks: ““Vellerit lugedes on mõnu garanteeritud,” kirjutab *Playboy*.” No mida veel tahta! Lugejal peaks olema päevselge, et tema kätte on sattunud erakordselt huvitav teos, mille lugemine ajab kogu kere selgest naudingust kananahale.

Esimene, mis “Nevski prospekti legendi” lugedes silma torkab, on aga hoopis kohutavalt lohakas keel. Tundub, et tõlge on toksitud masinasse ning siis, läbi lugemata, trükikoja poole teele saadetud, et vilin taga. Toimetamisest ning korrektuurist pole loomulikult juttugi! On muidugi arusaadav, et lugeja elu pole ilma menuraamatuta midagi väärt, kuid nii palju, kui kaua kulub ühel toimetajal aega teksti läbitöötamiseks, suutnuks ta siiski kannatada. Nüüd tuleb aeg-ajalt lihtsalt mõistatada, mida üks või teine lause tõelises eesti keeles tähendab, ja püüda iseseisvalt luua korda läbitungimatus, kirjajahemärke eiravas rägastikus. Aga noh, aktiivne töö teksti kallal kahtlemata lähendab lugejat autorile!

Kui veel tagakaanel väljahõigatu kalal norida, siis nalja mina Velleri raamatust küll kuigi palju ei saanud. Ei tea miks, kas oli siin süüdi jällegi toimetamatus, või läheb lihtsalt osa huumorit, mis vene keeles vingelt kõlab, eesti keeles kaotsi. Paljud anekdoodid on ju vene keeles kõnelduna sootuks naljakamad. Samas on piisavalt näiteid vene autorite teostest, mis ka eestikeelsena kõvasti lusti pakuvad – Zoštšenko, Dovlatov, lõppude lõpuks vana Gogol ise. Ei tea, milles sedapuhku asi. Muide, kui lugeda Velleri enda ees- ja järelsõna, siis oma sügava pateetikaga ei jäta kumbki neist muljet, nagu peaksid nad sisse juhutama või lõpetama ühte lustlikku teost. “Mu nooruse linn, mu armastuse ja lootuste linn – langes ja kadus Ajalukku,” öhkab Veller. “Me elasime iseäralikus aegruumis, kõverruumis: nägime palju ebatavalisi ja naljakaid asju. Me elasime tuimalt ja janunesime imetabast: ükskõik, kuhu saatus meid ka ei paisanud, püüdis igaüks tabada oma sinilindu, aga osa meist litsuti laiaks.”

See on ülev ning nukker jutt, ning midagi sarnast ootaks siis ka raamatust endast – lugu kadunud epohhist, nähtuna läbi põliste leningradlaste, Nevski prospekti elanike silmade. Me oleme vaadanud omal ajal piisavalt palju vene melodraamasid, selliseid nagu näiteks “Moskva pisaraid ei usu”, et osata enam-vähem täpselt ette kujutada, mis võiks olla tulemas. Aga Velleri raamat on suuremalt jaolt hoopis teistsugune. Elust Nevski prospektil kõneleb vaid väike osa kogumikku koondatud novellidest, ülejäänud pajatavad lihtsalt suvalisi nõukogude legende tolleaegsetest kuulsustest. Tõsi,

need jutukesed on humoorikad, aga ma ei suuda kuidagi mõista, kuidas seostub näiteks habemega lugu helilooja Hatšaturjani kohtumisest Salvador Dalíga Mihhail Velleri kimeda ja kurva tõdemusega: “Leningradi ei lähe ma enam kunagi tagasi. Seda pole enam olemas.”

Kas Velleri juttude seos Nevski prospektiga seisneb selles, et nad on üles kirjutatud kohalike elanike suust? Ka Eestis on talumehed kõrtsides arutanud aeg-ajalt näiteks Türgi sultani magusat elu või seda, mida papa Jannsen kirjutas oma lehes Rooma paavstist. Kas me võime neid jutte seepärast nimetada “Mulgimaa legendideks”?

Kuid jätkem kõrvale raamatu pealkiri, mis vähemalt mulle tundub küll eksiitavana. Vaatame teost ennast.

Esiotsa oli minu jaoks kõige põletavamaks probleemiks küsimus, kui palju on Velleri raamatus tõestisündinut ja kui palju “luulet”. Ja kui on luulet, siis – kui palju rahvaluulet ning kui palju Velleri enda mugandusi. Mina Leningradi ei tunne ja ka nõukogude folkloori täpseks valdamiseks on minu sünniaasta pisut liiga hiline. Kas lugu Papaninist ja tema mausrist on lihtsalt anekdoot, nagu näiteks Harmsi jutud Tolstoist ja Puškinist, või on seal siiski tõepõhi all? Ega hullu tea, vene ajal juhtus väga pentsikuid asju. Nii ma siis vaevasin oma pead, kuni lõin käega – mis seal tegelikult vahet. Välismaa lugeja, kellele *Playboy* kindla mõnu garanteerib, võib ka Papaninit ennast väljamõeldud tegelaseks pidada, ja see ei muuda midagi. Ajalooline isik kuulub kõigile ja igaüks võib tema elulugu väänata, nagu pähe tuleb, ning täita tema välise kuju millega

iganes. Ta pole enam inimene, vaid kos-
tüüm, mille lavastaja tõmbab suvalise
näitleja selga.

Velleri raamatus askeldab neid “kos-
tüümides näitlejaid” ringi suurel hulgal,
aga mitte nemad ei pakkunud suurimat
huvi. Minu jaoks olid raamatu pärliteks
lood lihtsatest – ehkki Velleri väitel
Nevskil hästi tuntud – nõukogude inimes-
test. Vat nemad on tõelised Nevski pros-
pekti legendid!

Enamasti on neil rohkem või vähem
tegemist välismaalastega. Läänest pärit
inimesi imetletakse, kadestatakse, neid
lööakse maha, varastatakse paljaks, nen-
dega magatakse, aetakse ebaausat äri ja
suurima vedamise korral minnakse neile
mehele. Pea kõigi eluunistuseks on pää-
seda “ära siit” – ikka sinna, piiri taha.
Ärme unusta, et ka autor ise nimetab end
emigrandiks! Samas, kogu selle ihaluse
taustal ei pea siiski mitte ükski tegelane
välismaalast – kui inimest – millekski
väärtuslikuks. Vene inimene on temast
igas mõttes üle, on elukogenum, kavalam,
jultunum ning tõmbab välismaalasel naha
lupsti üle kõrvade, millal ainult vaja. Vä-
lismaalane on venelase kõrval nagu laps.
Kogu elu keerleb nende nülгимise ümber.

Kadaka turgu näinuna võin ma kinni-
tada, et kõik see kestab siiani – tuletagem
meelde avanovelli ärigeeniusest Fima
Bleišitšist, kelle kogu äri põhines soom-
laste jootmisel ning nende rõivaste viina
vastu vahetamisel. Sarnaseid Fimasid te-
gutseb praegu suurel hulgal ka Eestis –
mis on ju olnud piisavalt kaua Venemaaga
seotud, et täiuslikult omandada Velleri
raamatus esitletavat elustiili. Seega tulevad
meie lugejale “Nevski prospekti legendi-

des” paljud asjad tuttavad ette. Just nimelt
nendes lugudes, mis pajatavad tõepoolest
elust Nevskil. Anekdoodid suurmeeste
elust on teine rida.

Ma ei saa öelda, et Velleri raamat oleks
mulle meeldinud, aga lugeda oli teda oma-
moodi huvitav – nii nagu aeg-ajalt on
põnev pista nina Tallinnas siiaaani te-
gutsevasse Valli baari, mis asub Sõpruse
kino kõrval. Seal tiksub teine aeg. See aeg
ei ole kena, ja Velleril on ta ehk küünili-
sem ja vastikum kui mõnel teisel – no
kasvõi Venedikt Jerofejevil, kelle teksti-
dest vastu vaatav Venemaa on jabur, nuk-
ker ning kuidagi ilus. Velleri Nevski pros-
pekt on inetu – ja veidras disharmoonias
autori otsekui õndsat Eedeni aega taga-
igatsevate ees- ja järelsõnadega.

Meie, nõukogude ajal sündinud, jääme
vist igavesti teatud pentsiku nostalgiaga
lehitsema raamatuid, kus esinevad sõnad
“Brežnev”, “majavalitseja”, “Inturist” ja
“kolm rubla”.

ENE-REET SOOVIK
Maggie, Victoria ja
maaparandus

GRAHAM SWIFT. VETE MAA. *Inglise k tlk Udo Uiho, Erkki Sivonen. Eesti Raamat; Olion, Tallinn, 1998. 308 lk. Hind 176 kr.*

Nüüdisaeg soosib tagasivaatamist ja kokkuvõtete tegemist. Millenniumile ja 90. aastatele hakatakse jooni alla tõmbama praegu, 80ndatega on olnud võimalik tegelda juba mõnda aega. Briti kirjanduse 80ndaid on jõudnud soliidset ja akadeemiliselt resümeeerida näiteks Malcolm Bradbury, kes alustab oma ülevaadet monograafias "The Modern British Novel" (1993) nendinguga, et kümnend algab Margaret Thatcheri peaministriks saamisega 1979. aastal ning vägagi üheselt katub tema järgnenud üheteistkümne võimuaastaga. See on ajajärk, mida Bradbury iseloomustab kui süvenevate kahtluste, süngete ennustuste ning apokalüptiliste tundmuste perioodi ja mida mitmedki kirjanikud tajusid ühiskonna lagunemise ning inimlikkuse unarusse jätmise ajana.

Sellest aastakümnest pärineb ka Graham Swifti "Vete maa", mis ilmus 1983. aastal ja mida on nimetatud läbinisti inglise raamatuks. Kuigi romaan käsitleb aja kulgu ja ajalugu läbi sajandite, on ta oma jutustamismomendilt, teose olevikult, kindlalt juurdunud kümnendis, mil valitsus tundis huvi peamiselt majanduse tugevdamise vastu, haridussüsteemis asetati rõhk eelkõige rakenduslikele kutseoskustele ning toetus mittetehnokraatlikule humanitaarintelligentsile aina kahanes.

Saadetakse ju romaani ajalooõpetajast jutustaja Tom Crick enneaegsele puhkusele samuti eeskätt seetõttu, et hariduspoliitika tema ebapraktilist ainet ei soosi. Asjaolu, et ta naine on nende lastetusse koju selvehallist varastatud imiku toonud, osutub vaid soodsaks ettekäändeks. Koolidirektor, kes 60ndate liberaalsest kaptenist on muutunud thatcherismi puitunud käilakujuks, kõneleb Tomile vajadusest valmistada õpilasi ette praktiliseks olemusvõitluseks kindlal käel valitsetavas pragmaatilises *yuppie*-ilmas, mille kestmajäämisse ta ise siiski ei usu: oma laste jaoks valmistab ta mõttes ette tuumavarjendit. Õpilased aga näevad unes maailmalõpunägemusi ning moodustavad Antiharmagedoonlaste Liitu – veel mitte 90ndate asteroididega võitlemiseks, vaid oma apokalüptiliste salahirmude ja ebakindluse avalikkuse ette toomiseks.

See sotsiaalse pessimismi joon, mida võib leida ka näiteks Martin Amise ja Ian McEwani teostest, rääkimata Salman Rushdie "Saatanlikest salmidest" (1988), milles kirjeldatud Suurbritanniat teadupärast juhib keegi "Mrs Torture", pole viimastel aastatel eesti keelde tõlgitud 80ndate briti teostes ehk esiplaanil olnud. Angela Carteri "Õhtud tsirkuses" (1984) ja Peter Ackroydi "Hawksmoor" (1985) eelistavad kaasaegse ühiskonna valupunktide vaagimisele Venemaa avarustes kulgeva tsirkusetrupi ülevoolavaid silma moondusi ning Londoni kirikutes luuravat gootilikku õõva. Samas võib paradoksaalselt väita, et Swifti lugu, mis areneb lamedal, veega võitleval ja veest toitaval muinasjutumaal Fenlandis, kus on möödunud ajalooõpetaja enda, tema abikaasa

ja nende esivanemate minevik, on viimati mainitud teoste maagilisest realismist fantastisem. Seda siis, kui lähtuda Tzvetan Todorovi fantastikadefinitsioonist, mis nõuab kõhklemajäämist imelistena ja võimatutena näivatele sündmustele pakutavate üleloomulike või siis meile tuntud looduseaduste järgi lubatud seletuste vahel.

“Vete maagi” ei anna üleloomulikuna näivale elemendile ühest selgitust. Realistlikult meeletatud lugeja võtab Fenlandi rahva seas levinud uskumusi, kuulujutte ning pajatusi üleloomulikest ilmutustest ja ennetest folkloori ja muinasloona. Jutustaja Tom Crick see-eest tuletab oma naise, jumalaemanimelise Mary puhul meelde vahejuhtumit tollele lapsepõlves püksi pistetud angerjaga – ning ebasuku, et elus kala naise süles jätab ta viljatuks. Tomi isa nähtud, pärimuste kohaselt halba ennustav virvatuli võis kaasas käia vanaisa surmaga. Tomi jõepõhja järgi lõhnava poolvenna Dicki enesetapu puhul aga jääb ka võimalus – pole ju Tom päris kindel, kas ikka oli tegemist surmaga –, et otsekoheselt noormehe prominentseimale kehaosale viitava nimega kalainimene, keda tema sigitaja Maailma Päästjaks arvas, võis muutuda hõlpsasti fallo-sega seostatavaks angerjaks ning vingerdada oma teekonnale Sargasso mere poole...

Ei muinasjutu ja tõsielu ega muinasjutu ja ajaloo vahele “Vete maas” selget piiri ei tõmmata. Kuivalt resümeeerituna võib fiktsiooni ja tegelikkuse seoste ning ajaloo objektiivsuse võimalikkuse temaatika nüüdiskirjanduse lugejale igitüüpilise ja tüütuna tunduda. Ometi on Swifti pea-

tegelase meenutav-mõlgutav ja oma kohatist teadmatust möönev jutustus niivõrd haarav, et suudab tõenäoliselt kõita ka kõikenäinud paadunud literaati. Swifti suhtumine kirjandusse on ju mõneti traditsiooniline ning puhttehnilist huvi pakuvad teosed talle eriti ei imponeeri. Ühes intervjuus (*Contemporary Literature*, Vol 38, No 2, 1997) ütleb ta, et lugejad tahavad samastuda tegelase kogemusega, tahavad saada selle osaks. Lugejad ei taha samastuda autoriga.

Seega arvestab “Vete maa” ka lihtsast lineaarsest loost lugu pidava lugejaga, kes eelistab tähelepanu pöörata pigem tege-laste elule ja tegevusele ses lamedas soises lauskaailmas kui ajaloo hoomatavuse, võimalikkuse ja fiktsionaalsuse problemaatikale. Seda hoolimata tõigast, et “Vete maa” on ülesehituselt kõike muud kui lineaarne ning juba kolmeleheküljelises avapeatükiski mainitud sündmuste kronoloogilisse järjekorda seadmine nõuab teatavat mõttepingutust. Kuid romaanis põimunud eri žanride seas – ja neid on kriitikud usinalt loetlenud: gooti romaan, regionaal- ehk provintsiromaan, mis inglise kirjanduses on ühtlasi seotud ühiskonnakriitilise “romaaniga Inglismaa olukorrast” (*condition of England novel*), perekonnasaaga, looduslooline traktaat – on olulisel kohal ka kriminaalromaan ja kõigi konventsioonide kohaselt lõpeb esimene peatükk surnukeha leidmisega. Ning lugejas uudishimu äratamisega, küsimuste tekitamise ja edasiuurimisele õhutamise-ga. Sest lugeja on inimene – s.o Swifti definitsiooni järgi loom, kes nõuab seletusi, ihaldab tähendust ja jutustab lugusid.

Swifti enda jutustatud lugu on mõistagi üliväga teadlik sellest, et ta on lugu ja üksnes lugu. Esimestest lehekülgedest peale teadvustatud ajamuinasloolisele lisanduvad meenutava minajutustaja aprioorne ebausaldatavus ning mälu assotsiatiivsed keerdkäigud. Peagi jõuab jutt tegevuskoha loomise ja saamiseni, geoloogilistest algusaegadest selle inimjõul kujundamiseni välja. Romaan näitab, kuidas ta on tekkinud, kuidas teda luuakse. Maaparandus ja tööstus allutab ja organiseerib loodust, lugude jutustamine korrastab inimkogemust ja sellesse kätketud maailma seletamatut õudust. Tom Cricki ema, Esimese maailmasõja psüühiliselt traumeeritud sõdureid põetanud Helen Atkinson, usub, et lugude abil "on võimalik toime tulla sellega, millest pole võimalik vabaneda, on võimalik hulluses mõtet leida". Kuid "Vete maa" tervikuna ei toetu 19. sajandi progressiusule, mida kummardasid Heleni esivanemad, Fenlandi industrialiseerinud õllepruulijatest Atkinsonid. Tom Crick mõõnab, et looduslik ollus saab alati võitu kunstlikust ja progressijungrid ei suuda arvesse võtta looduslugu ega inimloomust. Inimjõul kujundamine, visadust ja valvsust nõudev tuim ja ometi tänuväärne maakuivendus on Tom Cricki arvates küll progressi võrdkujuks – "Aga maakuivendust ei tohiks segi ajada impeeriumide ehitamisega."

Ajaloolane Crick mõtleb tagasi Briti impeeriumile, briti traditsioonilise romaani kuldajaks nimetatud Victoria ajastu mentaliteedile, millega paljudel briti nüüdiskirjanikel on üpris poleemiline suhe. Muidugi pole tegemist alles 80ndatel leiutatud kõrvutusega – märgi, millest ei saa

üle ega ümber, oli sel teekonnal maha pannud juba John Fowlesi 1969. aastal ilmunud "Prantsuse leitnandi tüdruk". Ent 80ndatel polnud viktoriaanlus Suurbritannias aktuaalne mitte üksnes kirjanodusilmas: peaministrina üritas Thatcher propageerida tõsimeelseid ja moraliseerivaid "viktoriaanlikke väärtusi". Tegemist oli ambivalentse olukorraga, kus üle aastate tugeva vasakpoolse konsensusega intelligents (Oxfordi ajaloolane Brian Harrison tuletab oma artiklis "Mrs Thatcher and the Intellectuals" ajakirjas *20th Century British History* Vol 5, No 2, 1994, meelde Orwelli sõnu 1941. aastast: "praegu pole intelligentsi, kes ei oleks mõnes mõttes "vasakpoolne"") ühelt poolt vastandus sellele mentaliteedile, mis näis ohustavat uusi, sekulaarseid ja kollektivistlikke väärtusi. Teisalt aga nendib Bradbury, et ajal, mil taas hakati menukalt välja andma Charles Dickensit ja Victoria ajastu klassikuid, pöördusid 19. sajandi poole ka paljud kirjanikud. Kohati nostalgilist konventsionaalset jutustust tembiti omalt poolt selle valiidsuse vaidlustamisega ja lisatud eksperimentaalsusannusega.

Akadeemilisse kaanonisse jõudnud "Vete maa" kallal on kriitikud ette võtnud piisavalt "kirjanduslikke kaevamistöid" ja teose varasem viktoriaanlik kihistus ei ole jäänud tuvastamata. Dickens loomingut uurinud Swifti puhul pole kuigi imekspandav, et paralleele on võimalik tõmmata just Dickens "Suurte lootustega". Teosega "Rasked ajad" andis Dickens panuse ka sotsiaalsele südametunnistusele koputavasse "romaani Inglismaa olukorrast", mis 19. sajandi keskel välja kujunes. Sel-

lesse algselt industrialiseerimisega seotud Victoria-ajastu žanri on aga nüüdseks liigitatud ka Thatcheri ajastut kriitiliselt puudutavaid teoseid, nii et ennast ei korda mitte üksnes ajalugu, nagu väidab “Vete maa”, vaid ka kirjanduslugu, millesse romaan kuulub.

Swifti kirjanduslikud esiisad pole siiski üksnes viktoriaanlikud. Leidub teinegi autor, kellega Swifti loomingut on korduvalt kõrvutatud – segipaisatud kronoloogia, subjektiivse jutustajahääle ning omaenda maakoha meister Faulkner. Ent kuigi näiteks George P. Landow näeb “Vete maas” Faulkneri teose “Absalom! Absalom!” ilmset mõju, ei ole seda siiski süüdistatud lausa plagiaadis nagu Bookeri auhinna võitnud romaani “Viimased korraldused” (1996), mis loodetavasti peatselt samuti eesti keelde jõuab.

Olgu kirjanduslike mõjutustega, kuidas on: kõiki Swifti teoseid läbivad äratuntavalt swiftilikud teemad. Kui “Vete maa” kõrvale võrdluseks võtta ka *Loomingu Raamatukogus* 1990. aastal ilmunud “Sulgpall” (originaal 1981), võib mõle-

mas märgata teisteski teostes kesksel kohal olevaid sõjatraumasid, vanemate ja laste tõkestatud suhteid, teinekord psüühilistest häiretest tingitud kommunikatsioonibarjääri, perekonnaloo ja ajaloo mõju üksikisikule. See on ränk ja tume temaatika ning võiks mõjuda üsna peletavalt. Kuid ometi ei masenda Swifti teosed lõplikult. Nagu ka “Vete maa”, mis virgutab edasikäsimise kaudu inimsust, korrastab-kuivendab raskeid aegu lugudeks ja muinaslugudeks, mis, isegi kui nad pole lõplikud, inimest toetavad.

P.S. Selles Swifti romaani konteksti sätida püüdvast kirjatükis pole veel mainitud võimalikke ühisjooni eesti kirjandusega. Mõned “Vete maa” pressitutvustused pole saanud jätta erakorralise tõmbenumbriina mainimata peatükki angerjate armuelust. Ja ennäe, ometi kord on eestlasel võimalus teatada: meil see juba on! Enne Pariisi minekut võib käia ära Nuus-takul – ja lugeda Aadu Hindi “Angerja teekonda” (1950).

Vigade parandus

Selle aasta Vikerkaares nr 5/6 lk 111 Umberto Eco essees “Salateadmiste jälil” peab olema Eleusise müsteeriumid, mitte

Elüüseumi müsteeriumid ning Astarte, mitte Astartes.

Kirjastuse
PERIOODIKA

väljaandeid müüakse:

TALLINNAS

AS Plusspunkti kioskites
Tõnismäel ja Vabaduse väljakul.
AS Rinderi kioskites
Kuninga t 2 ja Suur-Karja t 12.
Vabariikliku Ajakirjanduslevi kioskis
Postimaja juures.
Kaupluses Rahva Raamat
Pärnu mnt 10.
Rahvusraamatukogus Tõnismägi 2.

TARTUS

Tartu Ülikooli raamatuäris
Ülikooli t 10.
Postimehe raamatuäris
Raekoja plats 16.

Honorari makstakse AS Perioodika kassas
tel 644 0381

Vanemad ”Vikerkaare“ numbrid

Tallinnas müügil kaupluses
”Mysterium“

Kopli tn 62 (tramm 1, 2 ”Volta“ peatus),
tel 641 6308.

—

Sealsamas saadaval
ka muud filosoofilist kirjandust.

—

NB!

”Avatud Eesti Raamatu“ väljaanded
üliõpilastele soodushinnaga!

—

Vikerkaar

TOIMETUS:

Märt Väljataga 646 4059

Marika Mikli 646 4054

Kajar Pruul

Keeletoimetaja Tiina Lias 646 4054

Kunstiline toimetaja Jüri Kaarma 646 4062

Tehniline toimetaja Katrin Mürk 646 4062

Toimetus käsikirju ei retsenseeri
ega tagasta

Praaeksemplaride korral
pöörduda trükikoja tehnilise kontrolli
osakonda 620 0407

Toimetuse aadress:

Voorimehe 9, 10146, Tallinn

Fax: 44 24 84.

E-mail:

vikerkaar@teleport.ee

Väljaandja:

kirjastus "Perioodika",

Voorimehe 9, 10146, Tallinn

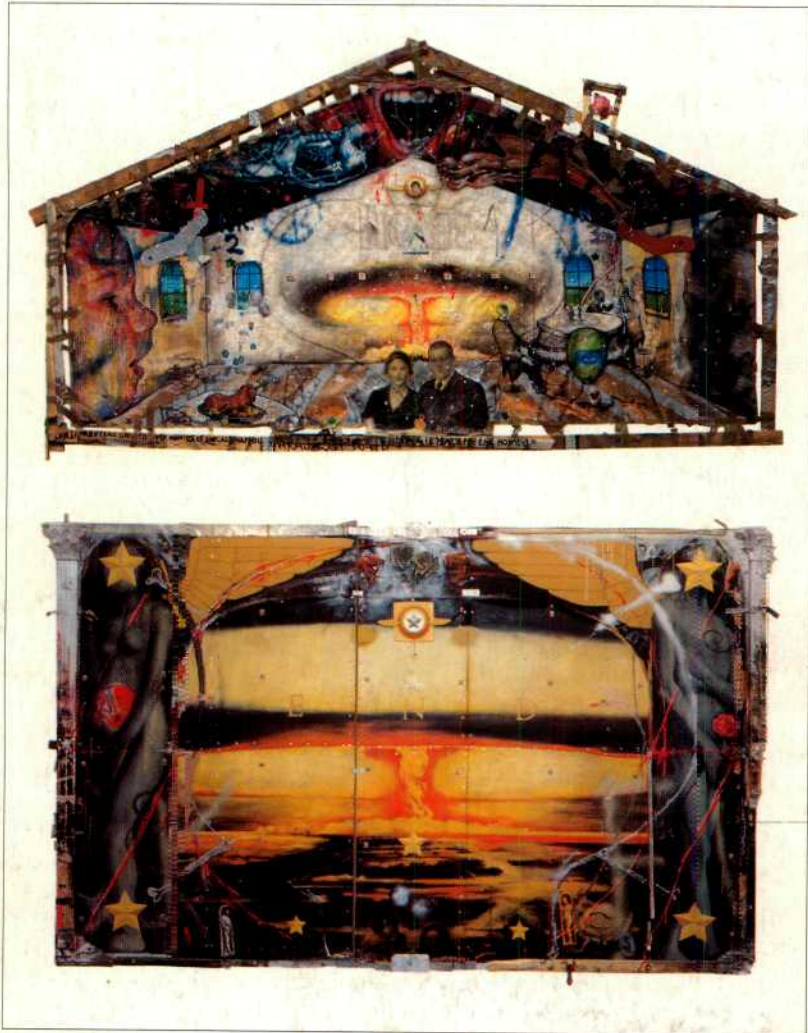
Trükk:

"Printall", Pärnu mnt 67a, Tallinn

"Vikerkaar" nr. 8-9/1999

Vikerkaar

8-9/1999

ISSN 0234-8160

9 770234 816029

78245